KIRJALLINEN MAAILMA OTSIKOIDEN TAKANA

Kirjallisuusaiheisten otsikoiden aiheet ja lähestymistavat 1874 — 2001

Ulla Koivukangas
Pro gradu –tutkielma
Jyväskylän yliopiston
kirjallisuuden laitoksessa
syksy 2001

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta	Laitos
humanistinen	kirjallisuuden laitos

Tekijä
Koivukangas, Ulla Helena

Työn nimi
KIRJALLINEN MAAILMA OTSIKOINNIN TAKANA — Kirjallisuusaiheisten otsikoiden aiheet ja lähestymistavat 1874 — 2001

Oppiaine	Työn laji
yleinen kirjallisuus	pro gradu -työ
Aika	**Sivumäärä**
syksy 2001	70 sivua + liitteet 7 sivua

TIIVISTELMÄ — ABSTRACT

Tutkielmassa tarkastellaan vuosien 1874 — 2001 kirjallisuusaiheisia äidinkielen ylioppilaskokeen otsikoita. Tutkielman taustalla on löyhä diskurssianalyyttinen menetelmä. Äidinkielen ylioppilaskokeen otsikointia ei ole aiemmin tutkittu, joten tämä tutkielma on ensimmäinen analyyttinen katsaus tehtävänantoihin.

Tutkielman konteksti on laaja: siihen kuuluu suomalainen lukiolaitos ja sen kehittyminen, kirjallisuudenopetuksen ja opetussuunnitelmien muuttuminen, suomalaisen kirjallisuusinstituution kehittyminen ja viime kädessä koko suomalaisen yhteiskunnan muuttuminen. Tutkielmassa otsikoita tutkitaan historiallisina teksteinä, joten viitekehys on pyritty ottamaan huomioon selittävänä elementtinä.

Otsikoita on tutkittu kahdesta eri näkökulmasta: millaisia aiheita ja mitä kirjallisuuden lähestymistapoja otsikoinnissa on ollut eri vuosikymmeninä. Samalla on tutkittu, mitä teoksia ja kirjailijoita on mainittu eri vuosien otsikoissa.

1950- ja 60-luku olivat otsikoinnin käännekohta. Sinä aikana otsikointi muuttui sekä aiheiltaan että lähestymistavoiltaan. Ennen käännekohtaa useimpien otsikoiden aiheena oli jokin määrätty teos, erityisesti *Kalevala*. Kirjallisuutta lähestyttiin tekstilähtöisesti: kokelaan tuli kirjoittaa usein tietystä teoksesta jostain määrätystä näkökulmasta (esim. *Kalevalan sampotaru*, 1929).

1960-luvulta alkaen otsikoinnin aiheissa yleistyivät erityisesti kirjallisuuden genreen liittyvät otsikot sekä omasta lukukokemuksesta kirjoittaminen. Kirjallisuutta lähestyttiin edelleen tekstilähtöisesti, mutta enää ei määrätty teosta, josta kirjoittaa, vaan kokelaan tuli kyetä valitsemaan määrätynlainen teos aiheekseen omien lukukokemustensa perusteella (esim. *Jokin nuoren ihmisen kuvaus kirjallisuudessa,* 1961). Tekstilähtöisen lisäksi otsikoissa lähestyttiin kirjallisuutta tausta- sekä lukijalähtöisesti.

Asiasanat
kirjallisuudenopetus, ylioppilastutkinto, otsikointi

Säilytyspaikka
Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden laitos

JOHDANTO 3

Tutkimusmenetelmä 7

1 YLIOPPILASAINEIDEN OTSIKOT VUOSISADAN VAIHTEESSA 11

1.1 Lukiolaitoksen alkutaipaleella 11
1.2 Kirjallisuusaiheiset otsikot 1874 — 1913 13
1.2.1 Otsikoiden aiheet 13
1.2.2 Otsikoinnin tapa lähestyä kirjallisuutta 17

2 ITSENÄISTYMISEN ALKUTAIPALEEN OTSIKOT 20

2.1 Kotimaisen kirjallisuuden monipuolistumisen kauden kirjallisuudenopetus 20
2.2 Otsikot vuodesta 1914 — 1939 24
2.2.1 Otsikoiden aiheet 24
2.2.1 Otsikoinnin tapa lähestyä kirjallisuutta 28

3 KIRJALLISUUDENOPETUKSEN MURROKSEN AJAN OTSIKOINTI 30

3.1 Sota-ajan ja kulttuurimurroksen oppikoulu 30
3.2 Otsikoissa 1941 — 1969 37
3.2.1 Otsikoiden aiheet 38
3.2.2 Otsikoinnin tapa lähestyä kirjallisuutta 44

4 UUSIMUOTOISEN LUKION OTSIKKOTEHTÄVÄT 47

4.1 Kirjallisuudenopetuksen uudistuminen 1970-luvulta alkaen 47
4.2 Vuosituhannen vaihteen otsikointi 54
4.2.1 Otsikoiden aiheet 54
4.2.2 Otsikoinnin tapa lähestyä kirjallisuutta 59

5 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ 62

LÄHTEET 67

Liite 1. Vuosien 1874 — 1913 äidinkielen ylioppilaskokeen kirjallisuusaiheiset otsikot 71
Liite 2. Vuosien 1914 — 1939 äidinkielen ylioppilaskokeen kirjallisuusaiheiset otsikot 73
Liite 3. Vuosien 1941 — 1969 äidinkielen ylioppilaskokeen kirjallisuusaiheiset otsikot 75
Liite 4. Vuosien 1970 — 2001 äidinkielen ylioppilaskokeen kirjallisuusaiheiset otsikot 76

JOHDANTO

Mistä Horatius moitti aikaansa? (1876)
Minkä tähden Runebergin muisto on meille niin kallis? (1893)
Neidonhahmoja Runebergin runoudessa (1945)
Kiinnostaako Kalevala (tai Runeberg) nykynuorisoa? (1963)
Kirjoita kansainväliseen levitykseen esittely 150-vuotiaasta Kalevalasta. Esittelyn näkökulman voit valita itse. Voit esimerkiksi esitellä ja pohtia Kalevalaa kansallisena merkkiteoksena, Kalevalan sankarihahmoja tai Kalevalan naiskuvaa. (1999)

Ylioppilasaineita on kirjoitettu yli sadan vuoden ajan. Vuosikymmenten kuluessa otsikointi on muuttunut monella tasolla, kuten on lukiota ympäröivä yhteiskuntakin muuttunut. Yllä olevien esimerkkien perusteella voi tehdä havaintoja siitä, millaisia muutoksia ylioppilasaineiden otsikointi ja sen myötä oppikoulun kirjallisuudenopetus on vuosien varrella kohdannut. Otsikoinnin ja kirjallisuudenopetuksen taustalla on näkemyksiä monesta asiasta: kouluun sopivasta kirjallisuudesta, kansallisen kulttuurin tärkeydestä, käyttökelpoisimmasta kirjallisuudentutkimuksen metodista, oppimisen päämääristä, kirjallisuuden tehtävästä jne. Juha Rikama (1995b, 13) on todennutkin: "— — kaiken ohjannan taakse kätkeytyy jokin ideologia". Samaa asiaa sivuttiin jo vuoden 1968 Virkkeessä (Lehto 1968, 41): "— — asennekasvatusta esiintyy jo [aineiden] aiheiden valinnassa ja muotoilussa."

Lukion kirjallisuudenopetusta tutkineen Juha Rikaman mukaan (1988, 53—54) kirjallisuudenopetukseen kohdistuu odotuksia kolmesta suunnasta: kirjallisuusinstituutiosta, yhteiskunnan vallitsevasta arvojärjestelmästä ja oppilaista. Koulujen kirjallisuudenopetus on kirjallisuusinstituution kannalta tärkeää, koska se kasvattaa uusia lukijasukupolvia, joiden täytyisi lukea "oikeaa" kirjallisuutta "oikein". Oikea lukutapa määräytyy kirjallisuuden omasta luonteesta käsin, eli niiden kirjallisten normien ja arvojen perusteella, joiden avulla kirjallisuuden asiantuntijat, tutkijat ja kriitikot teoksia ymmärtävät ja arvottavat. Rikama jatkaa (1988, 54): "Näin vallitsevat kirjalliset arvot ja tulkintanormit säätelevät siten aina osaltaan koulussa luettavan kirjallisuuden valintaa ja opetusta. "

Yhteiskunnan kannalta kirjallisuudenopetus on tärkeää, koska luettavan kirjallisuuden avulla voidaan ainakin pyrkiä kasvattamaan oppilaita noudattamaan ajan arvoja ja

normeja. Näin yhteiskunnassa vallitsevien moraalinormien voidaan ajatella tekevän kirjallisuudenopetuksen yhteisön kannalta hyödylliseksi. (Rikama 1988, 54.)

Tämän tutkimuksen kohteena ovat vuosien 1874 — 2001 ylioppilasaineiden otsikkoaineiden otsikot, jotka käsittelevät kirjallisuutta. Tutkimukseni perustava lähtöoletus on, että koululla on tärkeä tehtävä siinä kulttuurisessa prosessissa, jossa luodaan kirjallisuuden vastaanottotapa ja arvo ylipäänsä. Tutkin kuitenkin kirjallisuuden opetukseen liittyviä tekstejä, en analysoi kirjallisuuden opetusta. Ylioppilasaineiden otsikointi on julkisin osuus kirjallisuudenopetuksesta. Otsikoinnin tulisi vastata eri aikakausien kirjallisuudenopetuksen päämääriä, joten sen pitäisi antaa edustava kuva eri aikakausien painotuksista ja arvostuksista kirjallisuudenopetuksessa. Otsikointia ei ole aiemmin tutkittu, joten tämä tutkielma on ensimmäinen analyyttinen katsaus äidinkielen ylioppilastutkinnon otsikoinnin muutoksiin.

Otsikoinnin tutkiminen on haastavaa, koska tutkimuksen viitekehys on niin laaja. Paitsi ajan tuomat muutokset lukiolaitoksessa, myös muutokset kirjallisuustieteen paradigmoissa ovat yhteydessä kirjallisuudenopetuksen kehittymiseen.

Ensimmäiset ylioppilaskirjoitukset järjestettiin vuonna 1852. Vuoden 1874 ylioppilastutkinnon uudistuksen jälkeen ne toimivat pääsykokeena Helsingin yliopistoon pyrkiville. Äidinkielen (oppiaine oli nimeltään suomen kieli) ainekirjoitus oli mukana heti ensimmäisellä kirjoituskerralla, mutta reaaliaineiden koe aloitettiin vasta vuonna 1920. Äidinkielen koe palveli siihen asti näiden kahden eri aineen päämääriä, ja reaalikokeen jäänteet näkyvät vielä nykyisinkin. Äidinkielen kokeen ylioppilastutkintolautakunnan yleisohjeissa sanotaan: "Kirjoitustehtävien aiheet voivat liittyä paitsi äidinkielen ja kirjallisuuden oppisisältöihin myös laajemmin lukiolaisen yleissivistykseen ja elämäntuntemukseen. Mahdollisia aihepiirejä ovat mm. uskonto, elämänkatsomus ja arvokysymykset, suomalainen ja kansainvälinen kulttuuri, taide ja erityisesti kirjallisuus, ihminen yksilönä ja yhteisön jäsenenä, historia ja yhteiskunta, talouselämä, ideologiat ja politiikka, joukkoviestintä ja tiedonvälitys, luonto ja luonnonvarat, luonnontieteet ja niiden sovellukset." (http://www.minedu.fi/yo-tutkinto/aidkielkoe.html#3, 23.9.2001). Keväällä 1994 äidinkielen päättökokeen otsikoina olivat mm. 'Riistakannan säätely' ja 'Auton kehittyvä elektroniikka'.

1800-luvun lopusta 1900-luvun alkuvuosikymmeniin saakka kirjoitettiin lähinnä tietopohjaisia aineita. Niiden lisäksi alettiin 1950-luvulla kirjoittaa kertomuksia,

kuvauksia ja havainto-aineita, joten ainekirjoituksen aiheisto laajeni. Omaehtoista ajattelua korostettiin aiempaa enemmän.

Aineiden muoto pysyi klassisena (Lonka 1998, 174), Aristoteleen mallin mukaisena: johdanto, käsittely erilaisten mallien mukaan ja lopetus jonkinlaiseen hurskaaseen tai ylevään toivomukseen. Esimerkiksi suositussa Kaarlo Niemisen Ainekirjoituksen oppaassa (1945, 18), joka ilmestyi ensimmäisen kerran jo 1924, korostettiin tämän selkeän rakenteen osaamista: "Yksi yhteinen näkökohta on vallitsemassa suunnitelman laatimisessa, olkoon kysymyksessä kertomus, kuvaus tai tutkielma: aineen jakaminen kolmeen pääosaan, johdatukseen, käsittelyyn ja loppulauseeseen. Tämä kolmijako johtuu itse asian luonnosta." Aineen lopetus ylevään toivomukseen on esillä myös tässä kirjoittamisen oppaassa: "Kirjoittajan on — — pantava erikoista huolta loppulauseeseen laatiakseen sen mahdollisimman sattuvan ja aineen kokonaisvaikutusta kohottavan." (Nieminen 1945, 22).

Kirjallisuusaiheisia otsikoita on ollut vuosittain 1 — 3. Nykyisin kirjallisuusaihe kuuluu ylioppilaslautakunnan aihepiirijaon mukaan kulttuuri-luokkaan, ja selkeästi kirjallisuusaiheisia otsikoita on yleensä vain yksi koko otsikkosarjassa.

1960-luvulla oppilailla oli valittavinaan kahdesta erityyppisestä kirjoittamistyypistä: ns. elämysaineesta ja tietoaineesta. Elämysaineen aiheena oli jokin oppilaan oma kokemus, esim. kuvaus matkasta jonnekin tai lomasta jossakin. Tietoaineet olivat nimensä mukaisesti tietoa jakavia, niiden aiheena saattoi olla historiallinen tapahtuma tai henkilö, maantieteellinen ilmiö tai jokin muu, lähes reaaliainemainen asia. Ylioppilasainekokeessa tietoaine tuli ns. elämysainetta suositummaksi.

Vuokko Raekallio-Teppo toi 1960-luvulla esille uudenlaisia kirjoitustehtäviä. Hän esitti esimerkiksi kirjeen kirjoittamista ja asioimiskirjettä äidinkielen opetussuunnitelmankin osaksi. Taustalla oli huoli oppilaiden arkipäivän kirjoittamisen taidosta. (Kaipainen 1998, 178). Sama huoli oli esillä Parnasson pääkirjoituksessa 1964: aine on yksipuolinen kirjoitustehtävä, se elää vain kouluissa. Pääkirjoituksessa kysyttiin, miksei oppilaille opeteta erityyppisten tekstien kirjoittamista.

Virittäjä-lehdessä pohdittiin (Lemola 1968, 260), vaaditaanko kirjallisuusaiheisilta ylioppilasaineilta yhtä paljon kuin niin sanotuilta asia-aineilta. Lemola mietti, pitääkö kirjallisuutta käsittelevien aineiden olla yhtä jänteviä ja noudattaa ongelmanratkaisukaavaa kuten asiapitoisten aineiden. Lemola menee niinkin pitkälle

kritiikissään, että hänen mielestään kirjallisuusaiheisten otsikoiden lisäksi myös itse kirjallisuudenopetuksessa olisi jotain vikaa. Siihenkin sisältyisi "jotakin paperintuoksuista estetiikkaa" (Lemola 1968, 260). Kirjallisuudenopetukseen avuksi Lemola esitti uusia nykyaikaisia menetelmiä, jotka korostaisivat kirjallisuudenopetuksen sosiaalisia seikkoja. Hän myös korosti ylioppilaskirjoitusten asemaa. Hänen mukaansa nopein tapa toteuttaa opetuksen uusia periaatteita olisi muuttaa päättökoetta. (Lemola 1968, 262). Tällä hän tarkoitti sitä, että opetuksen olisi pakko seurata päättökokeen tavoitteita, jotta päättökokeen tulokset eivät huononisi.

Kun 1960-luvulle asti oppilailla oli vain yksi kirjoittamiskerta, vuonna 1970 siirryttiin kahteen kirjoituskertaan. 1970-luvulta lähtien annettiin pohdittavaksi enemmän myös yhteiskunnallisia, ajankohtaisia aiheita ja ongelmia. Vuonna 1974 annettiin kokelaille ensimmäisen kerran taustatietoa aiheesta otsikon lisäksi, mikä ennakoi 1992 aloitettua aineistoainekoetta.

Tehtävänannot monipuolistuivat 1980-luvulla. Kokelaat saivat usein otsikoida aineensa itse. Pelkät otsikot jäivät pois, ja niiden sijasta oppilaalle annettiin monisanainen tehtävänanto, johon liittyi tarkennuksia tai kysymyksiä. Tehtävänannon uudistuksen taustalla oli Yhdysvalloissa tehty kirjoittamistutkimus (IEA), jonka mukaan virikemateriaalin määrä vaikuttaa olennaisesti oppilaiden kirjallisten suoristusten tasoon. Jos kokelaille tarjottaisiin tukea kirjoittamiselle, tuotosten taso nousisi. (Rikama 1998, 207).

Suurin uudistus äidinkielen päättökokeessa olikin vuonna 1992 käyttöön otettu aineistotehtävä. Paineita uuden kokeen kehittämiseen toivat opetussuunnitelman kehitystyö, kielitiede, kirjallisuustieteen uudistuminen sekä koko äidinkielen opetuksen sisällöt. Nähtiin, että päättökokeen oli tuettava ja mitattava opetussuunnitelmaa, eikä otsikkoaine enää riittänyt. Aineistotehtävän takana oli myös huoli kirjallisuudenopetuksen asemasta äidinkielen opetuksessa. Aineistokokeen perusajatuksena oli tarjota suunnilleen yhtä paljon asia- ja kaunokirjallisia tekstejä kirjallisuuden aseman vahvistamiseksi. (Rikama 1998, 209—213.)

Viime vuosituhannen viimeisellä vuosikymmenellä keskusteltiin Virkkeessä hyvin paljon otsikkoaineen kelpoisuudesta. Pohdittiin, vastaako äidinkielen otsikkotehtävä oppiaineensa sisältöjä samoin kuten esimerkiksi reaaliaineiden ylioppilaskoe. Tuula Uusi-Hallila on kritisoinut otsikkoainetta ankarin sanoin. Hänen mielestään otsikkoaine on vanhentunut. Otsikkoaineen sijasta voisi Uusi-Hallilan mielestä testata esimerkiksi

puheviestintätaitoja. Uusi-Hallilan mukaan jotkut otsikkoaineiden tehtävät ohjaavat liikaa ("napittavat ajattelua"), jotkut taas antavat kirjoittajalle mahdollisuuden kirjoittaa lähes mitä vain. (Uusi-Hallila 1995, 8)

Äidinkielen ylioppilaskokeen kehittämistyöryhmä on toiminut vuodesta 1996. Sen tavoitteena on kehittää tehtäviä, jotka vastaisivat selkeämmin oppiaineen sisältöjä. Työryhmän päämääränä oli pyrkiä pois aihepiirijaosta sekä ratkaista otsikkoaineen ongelma, koska se antaa ryhmän mielestä liian kapean kuvan äidinkielen oppisisällöistä.

Tutkimusmenetelmä

Stuart Hallin konstruktivistisen menetelmän mukaan merkitykset rakennetaan kielen avulla eikä merkityksiä löydetä valmiina. Hallin teorian peruslähtökohtia on saussurelainen näkemys kielestä merkkien järjestelmänä: kieli on sarja sovittuja merkkejä, jotka saman kulttuurin jäsenet tuntevat. Näillä merkeillä on sovittu suhde referenttiin, viitattavaan kohteeseen. Konstruktivistinen näkemys kielestä on myös diskurssianalyysin taustalla. (Hall 1997, 25.)

Diskurssianalyysia (tästä eteenpäin DA) luonnehditaan usein väljäksi teoreettiseksi viitekehykseksi (ks. esim. Jokinen 1993, 17). Analyysin taustalla on mitä erilaisimpia teorioita niin kieli- kuin yhteiskuntatieteistä. Teorioita yhdistää kuitenkin ajatus, että kielenkäyttö tuottaa ilmiöitä ja selittää tätä kautta ihmisten eletyn maailman rakentumista. Kieli ja todellisuus ovat tämän näkemyksen mukaan hyvinkin läheisessä suhteessa toisiinsa; kielenkäyttö tuottaa kuvaa todellisuudesta ja siinä vallitsevista suhteista.

DA tutkii lausumia, väitteitä tms., jotka ovat yhteydessä toisiinsa. Sen mukaan (Jokinen 1993, 20) kieli muodostaa erilaisia merkityssysteemejä, jotka koostuvat käsitteiden välisistä eroista. Merkityssysteemejä nimitetään myös diskursseiksi tai repertoaareiksi tutkimuksen tyypin mukaan. Nimityksestä riippumatta Jokinen, Juhila ja Suoninen ovat määritelleet (1993, 27) ne "*verrattain eheiksi säännönmukaisten merkityssuhteiden systeemeiksi, jotka rakentuvat sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentavat sosiaalista todellisuutta*".

Teksti ymmärretään diskurssianalyysin mukaan osaksi suurempaa kokonaisuutta, johon kuuluvat kaikki ympäröivässä yhteiskunnassa olevat ilmiöt. DA:ssa konteksti on yksi tärkeä tulkinnan ulottuvuus. Tämän tutkimuksen kontekstina on koululaitos, Äidinkielen opettajain liitto, Ylioppilastutkintolautakunta sekä viime kädessä koko Suomen kulttuurielämän ja yhteiskunnan arvostukset.

DA:n taustalla ovat Jokisen, Juhilan ja Suonisen mukaan (Jokinen 1993, 17—18) seuraavat teoreettiset lähtöoletukset:

1. Oletus kielen käytön sosiaalista todellisuutta rakentavasta luonteesta
2. Oletus useiden rinnakkaisten ja keskenään kilpailevien merkityssysteemien olemassaolosta
3. Oletus merkityksellisen toiminnan kontekstisidonnaisuudesta
4. Oletus toimijoiden kiinnittymisestä merkityssysteemeihin
5. Oletus kielen käytön seurauksia tuottavasta luonteesta

Diskurssianalyysilla voi kuvata yhteiskunnallista vuorovaikutusta, sen rakentumista ja sitä, millaisia valtarakenteita tietyllä tavalla organisoitunut vuorovaikutus ylläpitää yhteiskunnassa tai eri organisaatioissa. Otsikointia tutkittaessa voi tarkastella niitä piilossa olevia viestejä, joita tehtävien laatijat lähettävät siitä, millaista kirjallisuutta kokelaiden olisi pystyttävä analysoimaan tai yleensä tuntemaan ja millaisista asioista he olettavat kokelaiden olevan kiinnostuneita. Otsikointi kertoo myös, mikä kirjallisuuskäsitys on vallalla kunakin ajanjaksona lukiossa. Tehtävänantoja voi tarkastella sanaston, muodon ja lauserakenteen tasolla, koska otsikoiden laatijoiden tai tehtävistä kirjoittavien tavoitteita ja ajatuksia ei voi tuntea. Myös mainittujen kirjailijoiden ja teosten tarkastelun kautta saa tietoa aikakauden arvostuksista.

Käsittelen otsikoita kahdesta eri näkökulmasta: otsikon aiheen ja lähestymistavan mukaan. Otsikon aiheet kertovat, mitä aiheita kirjallisuudessa on tarkasteltu. Lähestymistavan tarkastelu kertoo, miten kirjallisuutta otsikoissa lähestytään.

Olen määritellyt seitsemän eri aihetta, jotka ovat kirjallisuusaiheisissa otsikoissa yleisemmät. Aiheet ovat:

1) kirjailija,
2) määrätty kokonaisteos,
3) henkilöhahmo,
4) määrätty teema joko a) tietyssä teoksessa tai b) kirjallisuudessa yleensä,
5) jokin kirjallisuuden genre,
6) oma näkemys,
7) arviointi tai

8) jokin muu aihe, joka ei kuulu mihinkään ensiksi mainittuun.

Kirjailija-aiheeseen kuuluvat otsikot ovat muodoltaan vaihtelevia. Ne vaihtelevat selkeästi kirjailijaan liittyvistä otsikoista, esimerkiksi *Aleksis Kivi* (1901) –otsikosta, *Kirjailija ja hänen vastuunsa* (1965) –tyyppiseen otsikkoon. Usein kirjailijalle on annettu jokin määritelmä, jonka avulla häntä tuli esitellä. Esimerkkeinä tämäntyyppisistä otsikoista olkoon *Homeros ja Vergilius toisiinsa verrattuna* (1883) ja *Kaari Utrio, historian tuntija ja viihteen taitaja* (otsikkoehdotus vuodelta 1995).

Jos otsikon aiheena on selkeästi jokin **tietty teos** ilman tarkennuksia sen tarkastelutavasta, kuuluu otsikko teos-luokkaan.

Henkilöhahmot-luokkaan kuuluvat ne otsikot, jotka ohjaavat kirjoittamaan jostakin tietystä kirjallisesta henkilöhahmosta. Henkilöhahmoja ovat myös kansa, rahvas, satujen eläinhahmot, heimot (esim. hämäläiset) jne.

Määrätty aihe -luokka pitää sisällään otsikoita, johon vastatessa täytyy tarkastella jotain tiettyä teemaa joko **tietyssä teoksessa** tai **kirjallisuudessa** yleisemmin. Tyypillinen esimerkki määrätty aihe tietyssä teoksessa -luokkaan kuuluvista otsikoista on vuoden 1876 *Luominen Kalevalan mukaan.* Siinä annetaan tarkka aihe, jota täytyy tarkastella tietyssä teoksessa. Vuoden 1964 otsikko *Merielämää kaunokirjallisuuden kuvaamana* on taas tyypillinen esimerkki otsikosta, joka käskee kirjoittamaan kirjallisuudessa yleensä esiintyvästä aiheesta. Otsikoissa *Kuinka Runeberg kuvaa suomalaisten kansallisluonnetta* (1912) ja *Isänmaanrakkaus Topeliuksen runoudessa* (1913) on esillä käsitys siitä, että kirjailija puhuu teoksissaan. Tämä aiheuttaa tulkinnanvaraisuutta otsikoiden luokittelussa. Kaksi viimeistä otsikkoa luokitellaan aihe-luokkaan, koska tehtävänä on tarkastella tiettyä aihetta teoksissa, jotka on kirjoittanut tietty kirjailija.

Genre-luokkaan kuuluvat otsikot ohjaavat kokelaan kirjoittamaan jostakin kaunokirjallisuuden lajista. Tähän luokkaan kuuluvat draaman, proosan ja lyriikan lisäksi yhteiskunnalliset romaanit ja sadut sekä kirjallisuuden eri tyylit. Genre-luokkaan kuuluu näin myös tehtävänanto *Ihmiset katselevat kauhuelokuvia, lukevat kauhukirjallisuutta, etsivät huvipuistoista kauhukokemuksia... Miksi? Kirjoita aiheesta. Otsikoksi:* ***Kauhu kiehtoo*** (1991).

Oma näkemys ja arviointi –luokat eroavat toisistaan siten, että ensiksi mainitusta kirjoittaessa kokelaan täytyy kertoa hänen omista mielipiteistään ja näkemyksistään. Arviointi-luokkaan kuuluvat otsikot kyseenalaistavat jotain ja panevat kokelaan arvioimaan jotakin väitettä. Esimerkkinä oma näkemys –luokkaan kuuluvasta otsikosta olkoon *Nuorten kirjat minun näkökulmastani* (1970) ja arviointi –luokkaan kuuluvasta *Köykäistä hengenravintoa (aiheen saa valita kirjallisuuden tai musiikin alalta)* (1963).

Jos otsikko ei sovi mihinkään edellä mainittuun luokkaan, se kuuluu luokkaan Muu. Esimerkiksi otsikko *Kuvitus kirjallisuuden palveluksessa* (1947) ei kuulu mihinkään toiseen luokkaan.

Toinen tarkastelunäkökulma otsikoihin on niiden ohjaama lähestymistapa. Otsikot jaetaan neljään eri luokkaan: **tekstilähtöiseen, kirjailijalähtöiseen, lukijalähtöiseen, taustalähtöiseen ja muuhun lähestymistapaan** ohjaavat otsikkoluokat.

Tekstilähtöiseen lähestymiseen ohjaavat otsikkotyypit panevat kokelaat kirjoittamaan kirjallisuudesta itsenäisenä ilmiönä. Esimerkkinä tähän luokkaan kuuluvista otsikoista on esimerkiksi *Koominen henkilö kirjallisuudessa* (1969).

Jos otsikko painottaa kirjailijaa tai lukijaa, se on sisältönsä mukaisesti **kirjailija- tai lukijalähtöinen**. Reseptioestetiikka tuli kirjallisuustieteeseen Suomessa vasta 1980-luvulla (ks. Koskela & Rojola), mutta Rikaman mukaan lukijan omaa kokemusta painottava lukeminen tuli kouluihin jo 1960-luvulla. Tulkitsenkin tässä lukijalähtöisen lukemisen laajasti: luen siihen kuuluviksi sekä selkeästi reseptioesteettiset lukemisohjeet että ne otsikot, joissa painotetaan lukijan, oppilaan, omaa lukemiskokemusta. **Taustalähtöiseen** luokkaan kuuluvat otsikot, joissa kirjallisuudella on yhteys sitä ympäröivään yhteiskuntaan, kulttuuriin ja historiaan.

Otsikoita tarkastellaan neljällä eri aikavälillä. Jaksot ovat:

1. **1874 — 1913**
2. **1914 — 1939**
3. **1940 — 1969**
4. **1970 — 2001**

Ensimmäinen jakso alkaa vuodesta 1874, mistä lähtien ylioppilaskirjoitukset toimivat pääsykokeena Helsingin yliopistoon pyrkiville. Jakso päättyy vuoteen 1913. Toinen jakso alkaa vuodesta 1914, jolloin tehtiin oppikoulureformi. Reformi muutti

lukiolaitoksen lähes nykyisen kaltaiseksi. Tämä jakso päättyy vuoteen 1939. Kolmannen jakson alku sijoittuu vuoteen 1940, jolloin tuli voimaan uusi opetussuunnitelma, joka oli voimassa lähes neljäkymmentä vuotta. Kolmas jakso päättyy vuoteen 1969. Neljäs, viimeinen jakso alkaa vuodesta 1970, jolloin syntyi peruskoulu. Tämä uudistus vauhditti myös lukion uudistumista.

1 YLIOPPILASAINEIDEN OTSIKOT VUOSISADAN VAIHTEESSA

1.1 Lukiolaitoksen alkutaipaleella

1800-luvulla, ennen kansakoulujen perustamista ja vuoden 1858 keisarisuurruhtinaan julistusta kansanopetuksen järjestämisestä, lukemisella oli käytännöllinen tehtävä, joka liittyi uskonnollisuuteen. Lukeminen oli taito, jonka avulla kansalaiset oppivat kirkolliset tekstinsä, lähinnä katekismuksen. Julistuksessa lukemisesta tuli kansanopetuksen osa, jonka tuli olla yhteiskunnallisesti hyödyllinen taito. (Iisalo 1989, 115). Tämä antoi hyvän pohjan itsenäistymisen ajalle, jolloin tarvittiin sivistyneitä lukutaitoisia ihmisiä. Kirjallisuuden kautta he oppivat hyvän kirjoittamistyylin ja etenkin oikeanlaisen, kansallisuusaatteen mukaisen, moraalin. (Virkkunen 1999, 16).

Vaikka suomen kielen ja kirjallisuuden professuuri perustettiin jo 1852, opetus painottui pääasiassa vain kieleen. Yliopistossa opetettiin myös "nykykansain" kirjallisuutta, mutta kovin moni tuleva äidinkielenopettaja ei sitä opiskellut. Vallitseva, 1800-luvulla Euroopasta levinnyt uushumanistinen pedagogiikka korosti kielen ja kirjoittamisen asemaa, ja vuonna 1852 aloitetut ylioppilaskirjoituksetkin olivat erityisesti kirjoittamisen ja kieliopin koe. Niinpä kirjallisuuden opetusta ei oikeastaan ollut, vaan se jäi kielen ja kirjoittamisen esimerkeiksi eikä sitä opiskeltu sen itsensä vuoksi. (Fasoulas 1990, 153—54.)

1800-loppupuolella äidinkieltä opettivat latinan opettajat. Ajan pedagoginen suuntaus, uushumanismi, korosti antiikin kulttuuria ja sen ihanteita, joten antiikin kirjallisuus nähtiin tarpeeksi arvokkaana tarjoamaan riittävän eettiset ihanteet oppilaille (Fasoulas 1990, 154). Tästä johtuukin nykyajan näkökulmasta erikoisten aiheiden, Horatiuksen ja muiden antiikin edustajien, esiintyminen silloisissa ylioppilasaineissa. Latinan opiskelu kuitenkin väheni huomattavasti vuoden 1914 oppikoulureformissa. Tällöin uushumanismi sai väistyä klassillisiin lyseoihin, ja lyseon päätyypiksi tuli aikaisempaa reaalilyseota muistuttava oppilaitos. Reformi tuotti lyseon, joka jakautui kahteen osaan:

viisivuotiseen keskikouluun ja kolmivuotiseen oppikouluun eli lukioon. Lukio oli lyseon yläaste. Tämä rakenne säilyikin lähes muuttumattomana 1970-luvun peruskouluuudistukseen ja myöhempään lukiouudistukseen asti. (Iisalo 1989, 197.)

Antiikin teosten rinnalla luettiin Kalevalaa. Kalevalan lukemisen tavoitteena oli selvittää sen kansallinen merkitys. Teosta luettiin ulkoa, sillä oppilaiden piti muistaa kirjan tapahtumia ja omaksua sen henkilöistä eettisiä esikuvia. Muuta varsinaisesti suomenkielistä kirjallisuutta ei oikeastaan ollut ennen 1860-lukua, jolloin Aleksis Kivi kirjoitti suurimman osan teoksistaan. Kalevala oli 1880-luvulta 1900-luvun alkuun oikeastaan ainoa teos, jota kouluissa luettiin. Myöhemmin luettaviksi tulivat myös Seitsemän veljestä, Kanteletar ja Juhani Ahon Lastut. Nämä teokset muodostivat koulukaanonin rungon vielä 1950-luvulla. (Fasoulas 1990, 155—56.)

Snellmanilainen kansallisuuspolitiikka vaikutti yleiseen näkemykseen kirjallisuuden tehtävästä. Sen mukaan sanataidetta käytetään kansallisen itsetunnon voimanlähteenä ja suojana. Tällaisen kirjallisuuskäsityksen mukainen lukeminen toteuttaa isänmaallista ja aatteellista tehtävää. 1880-luvulla yhteiskunta alkoi kuitenkin muuttua teollistumisen myötä. Realismin esille tuomien epäkohtien vuoksi snellmanilaisuutta ryhdyttiin kritisoimaan. Näin kirjallisuusinstituutio oli kahden eri aatteen risteyskohdassa: siihen kohdistui yhtä aikaa sekä perinteisiä, idealistisromanttisia ja tuoreita, realististen ihanteiden mukaisia odotuksia. Perinteisen käsityksen mukaan kirjallisuuden tuli tukea yhteiskuntaa, mutta uuden ajattelutavan mukaan kirjallisuuden tuli paljastaa yhteiskunnan epäkohtia ja pyrkiä kohentamaan niitä; snellmanilaisen kirjailijan piti tukea ja ylläpitää kansallista kulttuuria, kun realismin mukaan kirjailijan tuli olla yhteiskunnan ulkopuolinen tarkkailija. (Lappalainen 1999, 11.)

Koululaitokseen realismin aatteet eivät tulleet vielä 1900-luvun alussakaan: oppikoulussa luetun kirjallisuuden valintaa ohjasi silloin pääasiassa edelleen romantiikan ajan ihanteiden mukainen kirjallisuuden mimeettinen ulottuvuus. Opetuksessa tärkeintä oli kirjallisuuden välittämät representaatiot Suomessa ja suomalaisista. Toiseksi tärkeintä oli kansallisen ihanteen muodostaminen. Oppikouluissa suosittiin kirjallisuutta, jossa kotimaata kuvattiin ihaillen ja positiivisesti, joten kielteisiä ilmiöitä kuvaava realistinen kirjallisuus torjuttiin tai siihen suhtauduttiin varautuneesti. Näiden lisäksi kirjallisuushistoriallinen merkittävyys ohjasi kirjallisuuden valintaa. (Sevänen 1994, 316.)

1.2 Kirjallisuusaiheiset otsikot 1874 — 1913

1.2.1 Otsikoiden aiheet

Ajan otsikot olivat muodoltaan hyvin toteavia ja persoonattomia. Niistä kirjoittaminen edellytti hyvin laajaa aiheen tuntemista sekä tarkkoja tietoja erityisesti teosten yksityiskohdista. Nykyistä analysointia ei otsikoinnin mukaan tarvinnut tehdä. *Kalevalan* ulkoa lukeminen näkyi myös otsikoinnissa: monet otsikot viittasivat johonkin tiettyyn tapahtumaan tai juonen käänteeseen runoelmassa. Kirjoittajan täytyi muistaa teoksen juoni ja henkilöhahmojen ominaisuudet tarkkaan, jotta hän pystyi kirjoittamaan otsikoista. Kalevala oli esillä 31:ssä otsikossa 107:stä, eli 29% ajan otsikoista, lähes joka kolmas, sai aiheensa tästä teoksesta. Vänrikki Stoolin tarinat olivat 9 otsikon aiheena 107:stä (8,4%).

Kuvio 1. Otsikoiden aiheet 1874 — 1913.

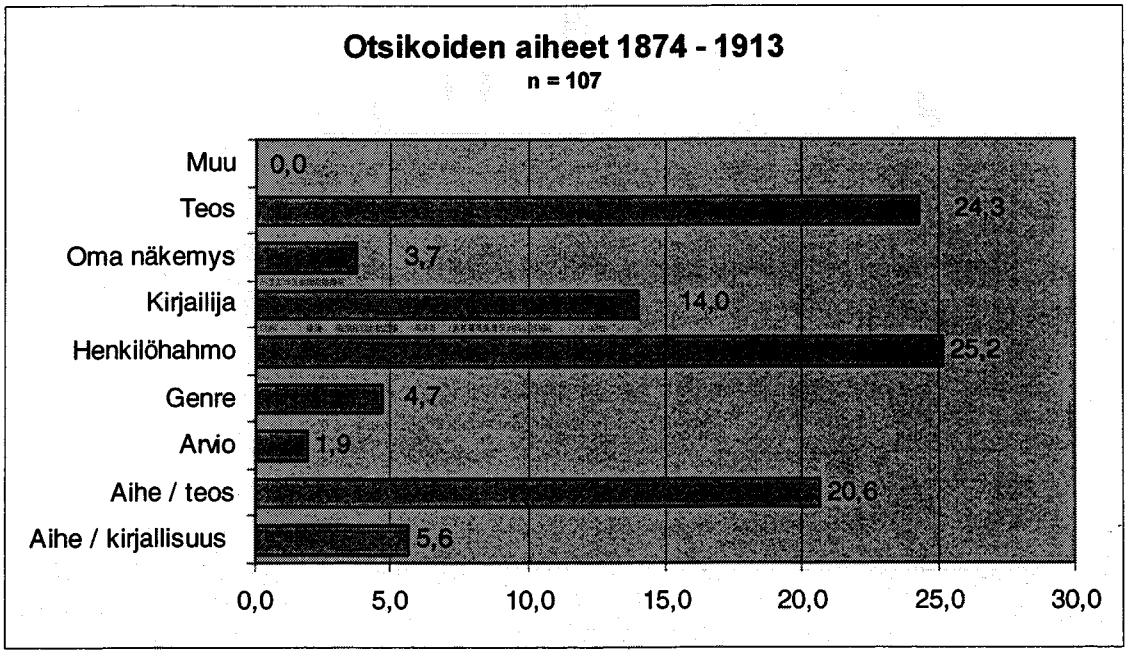

Otsikoinnin käytetyimmät kategoriat olivat henkilöhahmo, tietty teos tai jokin aihe tietyssä teoksessa. Koska ***Kalevalaa*** luettiin runsaasti ja perusteellisesti, usein mainitut henkilöhahmot tai aiheet tietyssä kirjassa olivat juuri siitä. Väinämöinen, Joukahainen, Aino, Louhi, Ilmarinen, Kullervo, Lemminkäinen saivat kukin omat otsikkonsa (esim. *Väinämöinen käy noutamassa tietoja Vipuselta* (1875), *Ilmarinen*

(luonteenkuva) 1891). Henkilöhahmoja tuli myös vertailla toisiinsa: *Kalevalan kolme pääurosta toisiinsa verrattuina* (1880).

Tiettynä **teemana** oli yleensä jokin tapahtuma tai juonenkäänne jossakin teoksessa. Kalevalasta oli esim. seuraavankaltaisia otsikoita: *Kalevalan iso tammi* (1903), *Luominen Kalevalan mukaan* (1904), *Sammon ryöstö Kalevalan mukaan* (1886), *Äidin rakkaus Kalevalassa kuvattuna* (1890). Kalevala oli aiheena myös otsikoissa, joissa tarkasteltiin sen yhteiskunnallista asemaa: *Kalevalan merkitys kansallemme* (1902). Teoksen tausta oli yhden otsikon aiheena: *Kalevalan synnystä* (1902). Aiheita saatiin myös antiikin ajan teoksista: *Sankari-ihanne Vergiliuksen Aeneis-runoelmassa* (1874). Aeneis oli aiheena myös kolmessa muussa 1880-luvun otsikossa: *Aeneaan harharetket* (1880), *Aeneaan käynti manalassa Vergiliuksen mukaan* (1880) ja *Vergiliuksen kuvaus Troian tuhosta* (1893). Jokin aihe tietyn kirjailijan tuotannosta oli kahden otsikon tarkastelun kohteena: *Kuinka Runeberg kuvaa suomalaisten kansallisluonnetta* (1912) ja *Isänmaanrakkaus Topeliuksen runoudessa* (1913).

Otsikot, jotka käsittelivät **henkilöhahmoja**, olivat usein hyvin laajoja. Useimmat otsikot antoivat aiheeksi pelkästään henkilöhahmon nimen tai hieman tarkennusta, kenen teoksesta on kyse (*Akhilleus Homeroksen kuvaamana* 1877; *Ilmarinen (luonteenkuva)* 1891; *Leiokritos näytelmässä Salamiin kuninkaat* 1902; *Väinämöinen ja Jeesus-lapsi* 1906; *Döbelnin luonne Runebergin kuvaamana* 1909). Joskus henkilöhahmon tarkasteluun annettiin jonkin verran opastusta tai hahmoa hieman luonnehdittiin (*Hektor, Troian sankari* 1880; *Ainon kohtalo Kalevalan mukaan* 1881; *Kullervo kovaosainen* 1911). Muutamissa otsikoissa aiheena oli jokin laajempi ihmisryhmä tai teoksen antama näkemys tietystä ihmisjoukosta *(Vänrikki Stoolin tarinain naisluonteet* 1900; *Rahvas Runebergin runoudessa* 1903; *Suomalainen kansanluonne Runebergin kuvaamana* 1906; *Kalevalan naisluonteet* 1910).

Teos-aiheinen otsikkoa ei yleensä rajattu: moni otsikoista oli pelkkä teoksen nimi. Koska tarkastelunäkökulmaa ei määrätty, voi teosta tarkastella hyvinkin monesta näkökulmasta — tai sitten kirjoittamaan esittelyn tai referaatin teoksesta. Toisin kuin henkilöhahmo tai teema-aiheisissa otsikoissa, teos-aiheisista otsikoista vain yksi käsitteli Kalevalaa ja vain osaa siitä: *Kalevalan Aino-runot* (1893). *Kanteletar* (1907), Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat* (1897), Schillerin *Wilhelm Tell* (1894) ja *Jungfrau von Orleans* (1895), Wecksellin *Daniel Hjort* (1893 ja 1903), Topeliuksen *Välskärin kertomukset* (1896), Kiven *Lea* (1904) ja *Seitsemän veljestä* (1908) olivat otsikoina

kokonaisina teoksina. Vänrikki Stoolin tarinat –kokoelman runoista *Pilven veikko* (1895), *Wilhelm von Schwerin* (1895), *N:o 15 Stolt* (1898), *Adlercreutz* (1899), *Sven Dufva* (1899) ja *Torpan tyttö* (1902) olivat otsikon aiheena yksittäisinä runoina, mikä osoittaa, että Runebergin teoksen asema oli vahva Kalevalan rinnalla.

Neljänneksi eniten oli **kirjailija-aiheisia** otsikoita, joita oli 14% ajan otsikoista. Oman otsikkonsa saivat *Elias Lönnrot* (1882, 1895, 1917), *Sakari Topelius* (1888, 1897, 1911), *Aleksis Kivi* (1901, 1913) sekä *J. L. Runeberg* (1878), *Horatius* (1876), *Homeros* (1883), *Vergilius* (1883), *Juhani Aho* (1912), *Frans Mikael Franzén* (1887) sekä *Josef Julius Wecksell* (1901). Kirjailija-aiheisista otsikoista noin puolet (8 viidestätoista) määritteli kirjailijan tuotantoa tai hänen asemaansa tarkemmin, loppujen otsikoiden sisältönä oli pelkkä kirjailijan nimi. Esimerkiksi Topeliuksesta annettiin otsikot *Sakari Topelius, nuorison runoilija* (1888 ja 1911) sekä *Sakarias Topelius* (1897). Aleksis Kivi oli otsikoiden *Aleksis Kivi* (1901) ja *Aleksis Kivi kansanelämän kuvaajana* (1913) aiheena. Myös Juhani Ahosta piti kertoa tietyn aiheen kautta: *Juhani Aho luonnon kuvaajana* (1912). Franzén ja Wecksell olivat otsikon aiheena pelkällä nimellään. Yhdessä kirjailija-aiheisessa otsikossa annettiin kirjoittajalle vapaus valita kirjoitelmansa aihe: *Jonkun nykyään elävän kirjailijan tai jonkun hänen teoksensa karakteristiikka* (1910). Tämän otsikon taustalla on selkeästi biografinen näkemys, että tuotannon kautta voi tutustua myös kirjailijan persoonaan.

Runeberg sai otsikot *Runeberg, Suomen runoilija* (1878) sekä *Minkä tähden Runebergin muisto on meille niin kallis?* (1893). Tämä **arviointiin** ohjaava otsikko on ainoita ajan tehtäviä, josta voi lukea muuten kirjallisuudessa esillä ollutta kansallisromantiikkaa. Pronominilla *me* korostetaan yhteenkuuluvuutta sekä adjektiivin *kallis* valinta painottaa Runebergin arvoa. Jos otsikko olisi muotoiltu esimerkiksi *Miksi Runeberg on niin merkittävä suomalaisessa kulttuurissa?,* ei se olisi niin emotionaalinen ja nationalistinen. Toinen arviota vaativa Runeberg-aiheinen otsikko oli esillä 1904, kun tehtävänantona oli vastata kysymykseen: *Voidaanko sanoa Runebergin ylistävän sotaa?*

Snellmanilaisen kirjallisuuskäsityksen mukaisia otsikoita oli useita: *Vänrikki Stoolin tarinain isänmaallinen merkitys* (1889), *Suomalainen kansanluonne Runebergin kuvaamana* (1906), *Suomalainen sotilas Runebergin kuvaamana* (1909), *Kuinka Runeberg kuvaa suomalaisten kansallisluonnetta?* sekä *Minkä tähden Runebergin muisto on meille niin kallis?* (1912) korostavat suomalaisuutta ja suomalaista luonnetta.

Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat* oli teos, joka otsikoiden perusteella edusti *Kalevalan merkitys kansallemme* ja *Isänmaanrakkaus Topeliuksen runoudessa* (1913)

Antiikin kirjailijat saivat myös otsikkonsa. *Mistä Horatius moitti aikaansa* (1876) ohjaa kertomaan ennemminkin Horatiuksen ajatuksista ja tuotannosta kuin miehestä itsestään. Otsikossa *Homeros ja Vergilius toisiinsa verrattuina* (1883) annetaan tehtäväksi tarkastella kahta kirjailijaa — tarkennusta ei ole, joten vertailla voi kirjailijoiden tuotantoa, maailmankatsomusta tai henkilöhistoriaa.

Muinaissuomalaisten elämä oli viiden otsikon aiheena näinä vuosina. Otsikot *Muinaissuomalaisten käsitys laulun voimasta* (1878), *Muinaissuomalaisten jumalamaailma verrattuna kreikkalaisten jumalamaailmaan* (1887), *Muinaissuomalaisten jumalusko* (1894), *Muinaissuomalaisten käsitys haudantakaisesta elämästä* (1898) ja *Muinaisskandinaavisen jumaluskon pääpiirteet* (1907) antavat käsityksen siitä, miten suuri vaikutus Kalevalalla ja Kantelettarellakin oli ajan koulussa. Niitä luettiin paitsi kirjallisuutena, myös dokumenttina menneitten aikojen elämästä. Myös otsikko *Loitsiminen suomalaisessa kansanrunoudessa* (1892) ohjasi kirjoittamaan **tietystä teemasta kirjallisuudessa** laajemmin.

Vuonna 1903 tarjottiin ensimmäisen kerran mahdollisuus kirjoittaa **omasta näkökulmasta** ja otsikoksi annettiin *Mielikirjailijani.* Muita omaan näkemykseen perustuvia otsikoita olivat *Miten arvostelen Juhana Wadenstjernaa?* (1904), *Vaikutelmani Viktor Rydbergin runoudesta* (1905) ja *Mielilukemiseni* (1908). Kaksi otsikoista ohjasi kirjoittamaan kokelaan lempikirjailijasta ja –lukemisesta; koska otsikot eivät tarkentaneet kirjoittajaa suuntaan eikä toiseen, on kirjoittaja voinut laveasti kertoilla mieleisestään asiasta hyvinkin ihailevasti, ilman että perustelisi mieltymystään analyyttisemmin. Vuoden 1905 Rydergin runoudesta antaa vapauden kirjoittaa vaikutelmistaan lukijana, mikä on jälleen varsin lavea ja määrittelemätön aihe. Otsikko, jossa käsketään arvostella Wadenstjernaa, ohjaa kirjoittajan kertomaan Runebergin runon henkilöhahmosta oman arvionsa.

Genre-aiheiset otsikot ohjasivat kirjoittamaan kirjallisuuden genreistä ainoastaan lyriikasta. Otsikoissa *Horatiuksen runous* (1891), *Runebergin lyyrillinen runous* (1896) ja *Topeliuksen lyyrillisestä runoudesta* (1907) aiheena oli tietyn kirjailijan lyriikka. *Suomalainen kansanrunous* (1895) ja *Kalevalan runollisesta kauneudesta* kirjoittajan täytyy tarkastella karjalaista runoperinnettä.

Kalevala, *Vänrikki Stoolin tarinat* ja Runebergin runot yleensäkin olivat eniten mainittuja teoksia. Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat* oli esillä toiseksi useimmin: joko teos itse tai yksittäinen runo oli esillä yhdeksässä otsikossa. Voisi sanoa, että nämä kaksi teosta kirjailijoineen olivat pääasiallisia aiheiden lähtökohtia tällä ajalla. Muita mainittuja teoksia olivat *Aeneis*, Schillerin *Wilhelm Tell*, Wecksellin *Daniel Hjort* sekä Runebergin muut teokset (esim. *Hauta Perhossa*, *Kuningas Fjalar*, *Jouluaatto*). Topeliuksen *Välskärin kertomukset* mainittiin kahdesti. Mainitut teokset ovat romantiikan tyylikauden edustajia sekä Suomesta että ulkomailta.

Kiven *Seitsemän veljestä* oli ensimmäisen kerran ylioppilasaineen aiheena vuonna 1908. Sitä ennen Aleksis Kiven teoksista oli esillä näytelmä *Lea* (1904). Aleksis Kivi itse mainittiin otsikoissa ensimmäisen kerran vuonna 1901: *Aleksis Kivi.*

Antiikin kirjallisuus oli vahvasti esillä vuoteen 1893 asti, jolloin viimeisen kerran otsikossa oli antiikin ajan kirjailija: *Vergiliuksen kuvaus Troian hävityksestä.* Tämän jälkeen antiikin kirjallisuus katosi otsikoista. Myös muu eurooppalainen kirjallisuus oli myös esillä, vaikkakin vähäisesti. *Schiller* edusti saksalaista kirjallisuutta ja *Rydberg* puolestaan ruotsalaista sanataidetta. Schiller mainittiin teostensa Wilhelm Tell ja Jungfrau von Orleansin yhteydessä (*Päätoiminta Schillerin "Wilhelm Tellissä"* (1887), Wecksell mainittiin henkilönäkin. Rydberg oli esillä tuotantonsa ohella: *Vaikutelmani Viktor Rydbergin runoudesta* (1905).

1.2.2 Otsikoinnin tapa lähestyä kirjallisuutta

Ajan otsikoista suurin osa, 64,5% oli tekstilähtöisiä. Kirjailijalähtöinen lähestymistapa oli toiseksi yleisin (18,7%). Taustalähtöinen lähestymistapa ohjasi 13,1% otsikoista. Lukijalähtöisiä oli vain 3,7% tehtävänannoista.

Kaavio 2. Otsikoiden lähestymistapa 1874 — 1913.

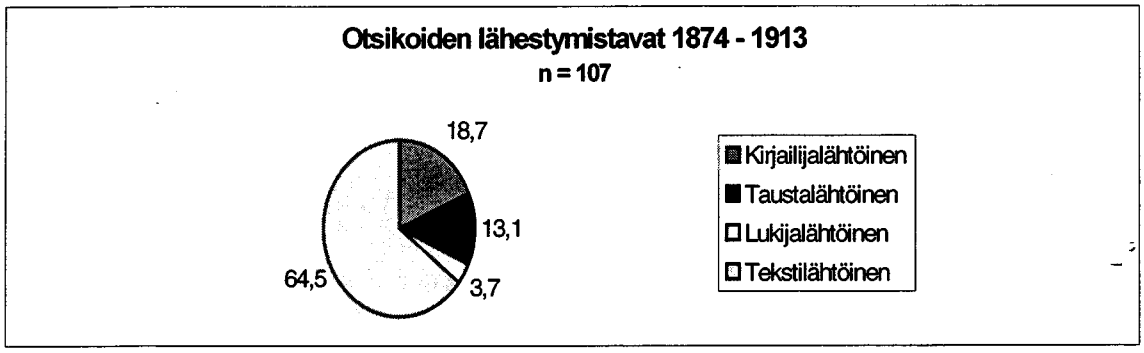

Vaikka **tekstilähtöinen** lähestymistapa hallitsi ajan tehtävänantoja, varsinaista kirjallisuuden tulkintaa tai ongelmanasettelua otsikoinnissa ei ollut. Tekstilähtöisistä otsikoista suurin osa käsitteli *Kalevalaa*, joten kirjoitustehtävänä oli lähinnä se, miten hyvin kirjoittaja muistaa teosten sisältöä tai miten paljon kirjoittajalla on tietoa *Kalevalan* runoista. Tehtävänannoista valtaosa siis perustui tiettyyn teokseen ja sen sisältämiin tapahtumiin ja henkilöhahmoihin.

37,7% (26 otsikkoa) tekstilähtöisistä otsikoista käsitteli henkilöhahmoa. Kuten edellisestä luvusta voi lukea, henkilöhahmo-aiheisista otsikoista moni muodostui vain henkilöhahmon nimestä, tai otsikossa määriteltiin henkilöhahmoa jollakin määreellä, tai henkilöhahmosta piti kertoa jossakin tietyssä tilanteessa. Lähes yhtä moni (33,3% eli 23 otsikkoa) tekstiin pohjautuvista otsikoista ohjasi kirjoittamaan tietystä teoksesta. Moni otsikoista oli pelkkä teoksen nimi, joten tässäkään tapauksessa rajausta ei ollut.

Kolmanneksi eniten (17 eli 24,6%) tekstilähtöisistä otsikoista käsitteli jotain teemaa tietyssä teoksessa. Monet otsikoista olivat muotoa: "jokin tapahtuma jonkin teoksen mukaan tai jossakin teoksessa kuvattuna". Kalevala-aiheisia tekstilähtöisiä otsikoita olivat mm. *Kanteleen synty Kalevalan mukaan* (1882), *Sammon ryöstö Kalevalan mukaan* (1886), *Taru isosta tammesta Kalevalan mukaan* (1888), *Väinämöisen laulu* (1889), *Äidin rakkaus Kalevalassa kuvattuna* (1890), *Kalevalan sampotaru* (1896), *Luominen Kalevalan mukaan* (1904) ja *Häiden vietto Kalevalan mukaan* (1905). Kahdessa Kalevala-aiheisessa otsikossa ei ollut mainittuna, mistä teoksesta on kyse (*Väinämöinen käy hakemassa tietoa Vipuselta* 1875 ja *Kalevala ja Pohjola* 1906). Myös Vergiliuksen Aeneis-runoelmasta oli tekstilähtöisiä otsikoita *(Aeneaan harharetket* 1880). Aihe-luokkaan kuuluva otsikko *Vergiliuksen kuvaus Troian hävityksestä* (1893) on samantyyppinen kuin monet aihe-otsikot. Otsikosta *Kuinka*

jumalat vaikuttavat toimintaan Homeroksen sankarirunossa (1878) kirjoittajan tulee tuntea ainakin toinen Homeroksen eepoksista.

Kaksi tekstilähtöisistä otsikoista käsitteli tekstiä tietyn genren kautta: *Suomalainen kansanrunous* (1895) ja *Kalevalan runollisesta kauneudesta* (1903). Ensiksi mainittu otsikko on laaja, joten varsinaisesti lyriikasta ei ole välttämätöntä kirjoittaa. Kirjoittaja pystyi käyttämään tietojaan Kalevalasta hyväkseen tässäkin otsikossa. Jälkimmäinen otsikko on selkeästi arvottava (*kauneudesta)*, sillä otsikkoon sisältyy presuppositio, että *Kalevalassa* on runollista kauneutta.

Yksi tekstilähtöisistä otsikoista keskittyi tiettyyn aiheeseen kirjallisuudesta yleensä. Otsikossa *Loitsiminen suomalaisessa kansanrunoudessa* (1892) kirjoittajalla on vaativa ja laaja tehtävä edessään.

Lähestymistavoista toiseksi yleisin oli **kirjailijalähtöinen**, joka määräsi 20 otsikkoa eli 18,7% kaikista otsikoista. Näistä otsikoista 14 eli 70% antoi kirjoittajalle tehtäväksi kirjoittaa selkeästi kirjailijasta joko määritelmien kera, tai sitten otsikkona oli pelkkä nimi. Kolme otsikkoa kirjailijalähtöisistä otsikoista lähestyi kirjailijan tuotantoa tietyn genren kautta (*Horatiuksen runous* 1891, *Runebergin lyyrillinen runous* 1896, *Topeliuksen lyyrillisestä runoudesta* 1907). Kaksi otsikoista lähestyi jotain aihetta kirjailijan tuotannossa (*Kuinka Runeberg kuvaa suomalaisten kansallisluonnetta* 1912 ja *Isänmaanrakkaus Topeliuksen runoudessa* 1913). Yksi kirjailijalähtöisistä otsikoista vaati kirjoittajalta arviota. Otsikko *Minkä tähden Runebergin muisto on meille niin kallis* (1893) antoi kirjoittajalle tehtäväksi pohtia Runebergin asemaa suomalaisessa (kulttuuri)elämässä.

14 otsikkoa (13,1%) oli **taustalähtöisiä**. Niistä viisi (35,7%) käsitteli muinaisten suomalaisten elämäntapaa. Taustalla lienee ollut kalevalaisten runojen antama kuva vanhoista suomalaisista tavoista. Näiden otsikoiden taustalla on oletus siitä, että kirjallisuus on suorasti kytköksissä aktuaaliseen maailmaan ja arvoihin, joita ihmisillä on. Saman verran eli viisi (35,7%) taustalähtöisistä otsikoista käsitteli jotain tiettyä aihetta tietyn teoksen kannalta (*Vänrikki Stoolin tarinain isänmaallinen merkitys* 1889, *Kalevalan merkitys kansallemme* 1902 ja 1907, *Kalevalan synnystä* 1902, *Kalevalan vaikutus Suomen kirjallisuuteen ja taiteeseen* 1909). Kaksi ensiksi mainittua otsikkoa ovat selkeästi isänmaallisia arvoja painottava, kolmas ohjaa kirjoittajan kertomaan Lönnrotin työstä ja runojen alkuperästä. Viimeiseksi mainittu otsikko ohjaa kirjoittajan

kertomaan suomalaisesta taiteesta laajasti; tämä edellyttää hyvää yleissivistystä sekä ajankohtaisen taiteen seuraamista.

Tietty teos (*Kansallislaulumme* 1910), kirjailija (*Mistä Horatius moitti aikaansa* 1876), arvio (*Voidaanko sanoa Runebergin ylistävän sotaa?* 1904) ja henkilöhahmo (*Suomalainen kansanluonne Runebergin kuvaamana* 1906) saivat yhden taustalähtöisen otsikon kukin.

2 ITSENÄISTYMISEN ALKUTAIPALEEN OTSIKOT

2.1 Kotimaisen kirjallisuuden monipuolistumisen kauden kirjallisuudenopetus

Oppikoulureformin jälkeen ja klassillisen lyseon harvinaistumisen myötä voisi olettaa, että antiikin kirjallisuus katoaisi otsikoista. Samalla kotimaisen kirjallisuuden asema luultavasti koheni lukiossa entisestään, sillä kirjallisuuden ja kielen opetuksen eriytyminen alkoi vuonna 1924 ja suomen kieli sai oman lehtoraatin. Tämän jälkeen suomen kieli ja kirjallisuus olivat oppiaineen sisältöinä tasavertaiset. (Kaipainen, 14). Myös opettajat alkoivat nähdä kirjallisuuden itsenäisenä oppiaineena, jonka arvo perustui juuri sen kasvattavuuteen. (Fasoulas 1990, 161.)

1930-luvulle saakka oli olemassa vakaa ns. kirjallisuuden opetuksen kaanon, johon kuuluvia teoksia luettiin kaikissa Suomen kouluissa. Valikoimaa oli toki paljon vähemmän kuin nykyisin. Vuosikymmenestä riippumatta kirjojen valintaan vaikuttavat opetussuunnitelmien lisäksi oppikirjat, opettajan omat arvostukset ja koulutus, eikä pienin valintakriteeri ole koulukirjaston materiaalikaan. (Rikama 1993, 36—40).

Kirjallisuuden opetuksen kaanonin käsitteen sisältö on muuttunut kirjallisuudenopetuksen muuttuessa. Usein koulukaanonilla tarkoitetaan kaikkien ryhmän oppilaiden yhteisesti lukemia teoksia. Tässä tutkimuksessa 'koulukaanonilla' tarkoitetaan kuitenkin niitä teoksia, joiden lukemista on yleisesti suosittu suomalaisissa lukioissa: nykyisin lukemista on hajautettu, joten ei ole kovinkaan montaa kirjaa, jotka koko luokka lukee.

Taulukko 1. Koulukirjallisuuden kaanon 1919 — 20 (Haila 1934).

1. Runeberg, J. L.: Vänrikki Stoolin tarinat (1848 — 60)
2. Kalevala (1849)
3. Kivi, Aleksis: Seitsemän veljestä (1874)

4. Kanteletar (1840)
5. Aho, Juhani: Rautatie (1884)
6. Kivi, Aleksis: Nummisuutarit (1864)
7. Kivi, Aleksis: Lea (1869)
8. Aho, Juhani: Lastuja (1891 — 1921)
9. Ivalo, Santeri: Juho Vesainen (1894)
Linnankoski, Johannes: Pakolaiset (1908)
11. Aho, Juhani: Kevät ja takatalvi (1906)
Järnefeldt, Arvid: Isänmaa (1893)
Kivi, Aleksis: Kihlaus (1866)
Wecksell, J. J.: Daniel Hjort (1863)
15. Canth, Minna: Papin perhe (1881)

Tämän kaanonin mukaan oppikoulussa luettiin vain suomalaista kirjallisuutta. 1880-luvun realistien teoksia on mainittuna, mutta kovin kriittistä yhteiskuntakuvausta näissä teoksissa ole. Eniten on luettu *Vänrikki Stoolin tarinoita*, Runebergin romanttista runoelmaa. Aleksis Kiven ja Juhani Ahon rooli suomalaisen kirjallisuuden keskushahmoina on korostunut.

Vaikka kirjallisuus alettiinkin nähdä itsenäisenä aineena, ei se Seväsen mukaan (85 — 86) ollut täysin itsenäisessä asemassa koulujärjestelmässä. Vuosina 1918 — 1939 Suomessa kaikkia kirjallisuusinstituution portaita säädeltiin nationalistis-patrioottisesti niin kirjallisuuden tuotannossa (mm. kirjailijat, kustantamot) kuin välityksessäkin (esim. koulut). Nimenomaan kirjallisuudenopetus yhdisti kirjallisuusjärjestelmän valtioon ja koululaitokseen. Kansakoululla oli siten suuri tehtävä sosiaalisen integraation kannalta, koska se kasvatti nuoria yhtenäisen valtion kansalaisiksi. Oppikouluissa eli lukioissa kirjallisuudenopetuksen tavoitteena oli tiedolliset, kasvatukselliset ja kansalliset tavoitteet, mutta niiden lisäksi opetuksella pyrittiin antamaan oppilaille myös taiteellisia ja kirjallisuushistoriallisia näkökulmia. Sevänen kutsuukin ajan oppikoulun kirjallisuudenopetuksen linjaa nationalistis-kirjalliseksi.

Nationalismin lisäksi kirjallisuudenopetuksen virallista puolta väritti ajan biografinen painotus kirjallisuuden tutkimuksessa. Ajateltiin myös, että taide vaikuttaa väkevästi ihmiseen. V. A. Hailan, ensimmäisen kirjallisuuden opetusta käsittelevän väitöskirjan tekijän, kirjallisuuskäsitys perustuu myös biografiaan ja romantiikan ajan näkemykseen kirjailijasta. Hänen mukaansa (Haila 1934, 14 — 31) kirjallisuuden (ja taiteen yleensä) tehtävänä on antaa vapauttava ja puhdistava vaikutus sekä taiteilijalle että taiteen vastaanottajalle. Artistoteleen näkemys taiteen katarttisesta voimasta on tämän ajatuksen taustalla. Kirjallisuus Hailan mukaan (1934, 31) avaa ihmiselle todellisuuden syvemmän ymmärtämisen, valaisee elämän suhteita ja merkityksiä, on ihmisen olemassaolon ja maailman kirkastaja. Kirjallisuudella on siis varsin vaativa tehtävä: se johtaa ihmisen pois itsestään, ymmärtämään ihmisyyttä yleensä.

Koulukirjallisuuden valinnassa on Hailan mukaan huomioitava oman kansan henkisen elämän välittäminen oppilaille. "Kansanrunouskin on personoituneen kansanhengen kuvaus", jatkaa Haila (1934, 17) tutkimuksessaan. Kirjallisuus, etenkin runous, mutta taide yleensäkin toimii ihanteellisten arvojen välittäjänä. Näihin arvoihin kuuluu uskonnollisuus, mutta ei ns. sopimattomuus. Sopimatonta oli rikollisuuden ja eroottisten asioiden kuvaaminen. Hailan mukaan (1943, 20) sopimatonta kirjallisuutta vältettävä, koska sillä oli yhteys rikollisuuteen. Yleensä kirjallisuudenopetuksen tavoitteena nähtiin oppilaiden lukuhalun herättäminen hyvään kirjallisuuteen. Taiteen laajempi merkitys oli opettaa ymmärtämään ihmistä ja elämää. (Haila 30—31.)

Edelliseen jaksoon verrattuna tämän jakson aikana suomenkielinen kirjallisuus oli monipuolistunut ja kehittynyt. Suomen kieli oli kypsynyt välineeksi, jolla voi kirjoittaa taidekirjallisuutta. Suomenkielistä kirjallisuutta julkaistiin vuosisadan vaihteessa noin 50 nimekettä vuodessa, kun taas vuonna 1921 julkaistiin jo yli 200 nimekettä. 1930-luvun pulavuodet laannuttivat painatusten määrää, ja alkuperäiskirjallisuuden määrä väheni. Vuonna 1938 tilanne oli kuitenkin jo parempi: sinä vuonna julkaistiin 176 suomenkielistä kaunokirjallista teosta. (Laitinen 1991, 258.)

Kirjallisuus oli muotoutunut 1900-luvun alussa omaksi instituutiokseen irralliseksi kansallishengestä, ja eurooppalainen vaikutus antoi virikkeitä kotimaisen realismin syntyyn. Realismin tyylikausi valtasi Suomen 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa, jolloin mm. Juhani Aho, Teuvo Pakkala ja Minna Canth aloittivat kirjallisen työnsä. 1900-luvun alussa uusi eurooppalainen tyylisuuntaus, symbolismi saavutti suomalaiset taiteilijat. Eino Leinon kansalliseksi uusromantiikaksi nimittämä suuntaus viritti Leinon lisäksi mm. Gallén-Kallelan ja Sibeliuksen tekemään taidetta kareliaanisista aiheista. Koululaitos ei kuitenkaan voinut noudattaa kirjallisuuden kehityksen linjaa kirjallisuudentutkimuksen eikä luetun kirjallisuuden kannalta; vaikka kirjallisuuden valinnassa pyrittiinkin huomioimaan tutkimus, oli kansallinen ihanteenmuodostus edelleen määräävämpi. Kirjallisuusjärjestelmässä vallitsi siis 1900-luvun alussa ristiriita koulujen kirjallisuudenopetuksen ja kirjallisuudentutkimuksen välillä. Kouluissa luettiin edelleen lähinnä romanttisia kansankuvauksia realistisen sijaan. Tämän vuoksi kansankuvauksen uudistuminen ja modernin pessimismin juurtuminen kulttuuriin hidastui, sekä kirjallisuudenopetuksesta puuttuivat työväenluokan ja luokkaristiriitojen kuvaukset. (Sevänen 1994, 316.)

Taulukko 2. Koulukirjallisuuden kaanon 1929—30 (Haila 1934).

1. Kalevala (1849)
   Runeberg, J. L.: Vänrikki Stoolin tarinat (1848 — 60)
2. Kivi, Aleksis: Seitsemän veljestä (1870)
3. Kanteletar (1840)
4. Aho, Juhani: Rautatie (1884)
5. Kivi, Aleksis: Nummisuutarit (1864)
6. Kivi, Aleksis: Lea (1869)
7. Aho, Juhani: Lastuja (1891 — 1921)
8. Ivalo, Santeri: Juho Vesainen (1894)
9. Linnankoski, Johannes: Pakolaiset (1908)
10. Järnefelt, Arvid: Isänmaa (1893)
11. Linnankoski, Johannes: Taistelu Heikkilän talosta (1905)
12. Wilkuna, Kyösti: Historiallisia tarinoita (1919)
13. Aho, Juhani: Panu (1897)
14. Canth, Minna: Papin perhe (1881)

Vuosien 1929—30 kaanonissa on mainittuna vain suomalaisia teoksia. Muutoksia kaanonissa ei juurikaan tapahtunut kymmenen vuoden aikana: Ahon *Kevät ja takatalvi*, Kiven *Kihlaus* ja Wecksellin *Daniel Hjort* putosivat kaanonista. Uutena tulokkaana kaanoniin nousi Johannes Linnankosken *Taistelu Heikkilän talosta*. Uudesta kirjallisuudesta mukaan oli päässyt vain Wilkunan historialliset kertomukset, jotka noudattivat kansallisen ideologian mukaista valintaa. Myös Linnankosken Taistelu Heikkilän talosta oli aiheeltaan sovelias. Tähän asti kaanonia hallitsivat *Kalevala* sekä *Vänrikki Stoolin tarinat*.

Taulukko 3. Koulukaanon 1938 — 39. (Sevänen 1994).

1. Kalevala (1849)
2. Kivi, Aleksis: Seitsemän veljestä (1870)
   Runeberg, J. L.: Vänrikki Stoolin tarinat (1848 — 60)
4. Kivi, Aleksis: Nummisuutarit (1864)
5. Aho, Juhani: Rautatie (1884)
   Kanteletar (1840) ja / tai Kantele (1828 — 31)
7. Topelius, Sakari: Maamme kirja (1875)
8. Linnankoski, Johannes: Pakolaiset (1908)
9. Kivi, Aleksis: Lea (1869)
10. Ivalo, Santeri: Juho Vesainen (1894)
11. Aho, Juhani: Lastuja (1891 — 1921)
12. Aho, Juhani: Panu (1897)
    Järnefelt, Arvid: Isänmaa (1893)
    Kivi, Aleksis: Kihlaus (1866)
    Linnankoski, Johannes: Taistelu Heikkilän talosta (1905)

Vuosien 1938 — 39 kaanonissa näkyy edelleen selkeästi koulukirjallisuuden valinnan konservatiivisuus: vain 2 teosta viidestätoista mainitusta on kirjoitettu 1900-luvulla, kaikki muut teokset ovat 1800-luvun lopulla ilmestyneitä. Topeliuksen *Maamme kirjan* ilmestyminen kaanoniin johtuu siitä, että Haila ei ilmeisesti lukenut sitä kuuluvaksi kaunokirjalliseksi teokseksi, mutta Sevänen luki. *Maamme kirja* oli historiallinen oppikirja vielä 1930-luvulle tultaessa, mutta nykyisin se käsitetään enemmänkin kaunokirjalliseksi teokseksi. Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä* oli noussut *Vänrikki Stoolin tarinoiden* rinnalle eniten luettujen teosten joukkoon.

2.2 Otsikot vuodesta 1914 — 1939

2.2.1 Otsikoiden aiheet

Kalevalan valta-asema heikentyi otsikoissa, mutta kaanonia se hallitsi edelleen. Otsikoiden aiheissa tämä näkyy siten, että otsikkotyyppi, joka ohjasi käsittelemään tiettyä aihetta teoksessa, väheni lähes 17%. Vuosien 1914 — 1939 suosituimmat aiheet ylioppilasaineiden otsikoissa olivat tietty teos, kirjailija ja jokin henkilöhahmo.

Kaavio 3. Otsikoiden aiheet 1914 — 1939.

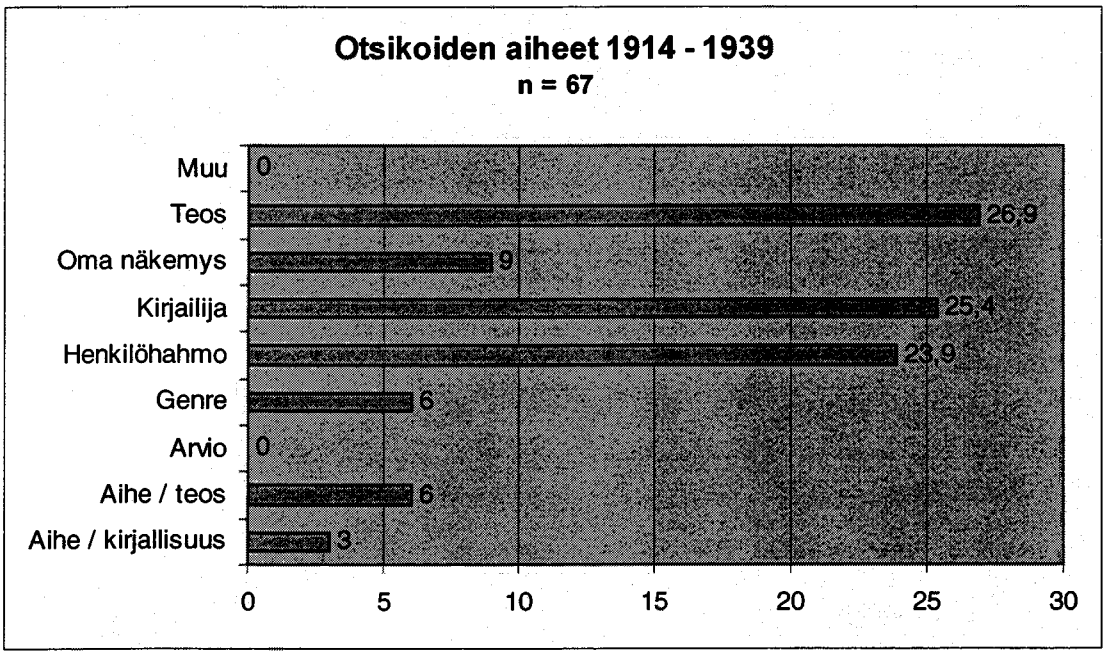

Useimmin (26,9%) aiheena oli jokin **teos**. Otsikon muoto oli edelleen määrittelemätön; suurin osa näistä otsikoista muodostui teoksen nimestä (*Selma Lagerlöfin "Peukaloisten retket villihanhien seurassa* 1916 ja 1932; *Juhani Ahon "Rautatie"* 1920; *Aleksis Kiven "Seitsemän veljestä"* 1920; *Juhani Ahon "Panu"* 1923; *H. J. Nortamon "Raumlaissi jaarituksi"* 1924; *Runebergin runo "Maaherra"* 1924; *Runebergin runo "Kuormarenki"* 1926; *Runebergin "Kuningas Fjalar"* 1929 ja *Frithiofin satu* 1930). Uutta on, että entistä useammin kirjoittaja sai valita itse teoksen, josta kirjoittaa. Valinnan kohteita rajoitettiin määräämällä jokin kirjailija, jonka tuotannosta teos piti valita. Schillerin ja Shakespearen tuotannosta pystyi kirjoittamaan vuosina 1921 ja 1923 (*Selonteko jostakin Schillerin draamasta* 1921, *Jonkun Shakespearen draaman selostus* 1923). Vaikka valinnan varaa annettiinkin, ovat otsikot määrittelemättömiä. "Selonteko" ja "selostus" viittaavat siihen, että nämä tehtävänannot odottavat tyhjentävää selvitystä näytelmän tapahtumista: juonireferaattia.

Kirjoittajalle annettiin mahdollisuus myös valita jokin teos, joka käsittelee määrättyä aihetta. *Eräs huomattava sotaa kuvaava teos* (1930) ja etenkin *Eräs äskettäin ilmestynyt romaani* (1936) vaativat kirjoittajalta kirjallisuuden tuntemusta. Toki ensimmäiseksi mainittuun voi kirjoittaa Vänrikki Stoolin tarinoista, jota luettiin kouluissa edelleen kaanonin mukaan. Jälkimmäinen otsikko vaatii lukijalta kirjallisuuden lukemista ja harrastamista koulunkin ulkopuolella.

H. C. Andersenin sadut (1926), *Santeri Ivalon historialliset romaanit* (1928) ja *Juhani Ahon lastut* (1929) ovat varsin laajoja otsikoita. Niistä kirjoittavan oppilaan täytyy tuntea aiheensa hyvin. Laaja on myös otsikko *Kansanlaulumme* (1934), joka viittaa suomalaisiin kansanlauluihin.

Ensimmäinen ylioppilasaineiden otsikoissa mainittu naiskirjailija oli Selma Lagerlöf, jonka romaani *Peukaloisen retket villihanhien seurassa* oli esillä kahdessa otsikossa.

Kirjailijaa käsittelevät otsikot lisääntyivät yli kymmenellä prosentilla edeltävästä aikajaksosta. Niitä oli lähes yhtä paljon kuin teos-aiheisia otsikoita, eli 25,9% (17 otsikkoa) vuosien 1914 — 1939 otsikoista. Kuusi otsikoista oli määrittelemättömiä, ja otsikkona oli pelkkä kirjailijan nimi (*Elias Lönnrot* 1917; *Mikael Agricola* 1921; *Viktor Rydberg* 1929; *Johannes Linnankoski* 1937 ja *Karl August Tavaststjärna* 1937). Neljä otsikoista tarkensi kirjailijan esittelyä koskemaan jotain teemaa kirjailijan tuotannossa (*Juhani Aho eläinten kuvaajana* 1925; *Runebergin suhde luontoon* 1936; *Runeberg sankaruuden runoilijana* 1939 ja *Sillanpää luonnon kuvaajana* 1939). Ainoa Nobel-palkittu suomalainen kirjailija sai ensimmäisen otsikkonsa samana vuonna kuin Nobelinsa, joten aihe oli varsin ajankohtainen.

Kaksi otsikkoa keskittyi kirjailijan asemaan ja elämäntyöhön, *Elias Lönnrotin elämäntyö* (1927) ja *Juhani Ahon asema ja merkitys kirjallisuutemme historiassa* (1933). Ahon elämäntyön esille nostaminen jo kymmenen vuoden kuluttua hänen kuolemastaan on merkki siitä, että Ahon vaikutus on ollut melkoinen. Olivathan Ahon teoksen koulukaanonissa vahvasti esillä. Sakari Topeliusta tarkasteltiin eri kirjallisuuden lajien taiturina: *Topelius sadunkertojana* (1935) ja *Topelius lyyrikkona* (1938).

Minna Canth oli ensimmäinen suomalainen naiskirjailija, joka mainittiin ensimmäisenä ylioppilasaineiden otsikossa. *Minna Canthin kirjailijantoimi* (1921) oli tehtävänä samana

vuonna kuin otsikko toisesta naiskirjailijasta: *Selma Lagerlöfin kirjailijantoimi* (1921). Yksi varsin laaja otsikko annettiin myös kirjailija-aiheesta: *Suomalaiset kansankirjailijat* (1931).

Henkilöhahmo-aiheisissa otsikoissa tulee selkeästi esille Kalevalan suosion hiipuminen: vain kahdessa otsikossa kuudestatoista aiheena on kalevalaiset hahmot. *Väinämöinen ja Ilmarinen* (1919) ja vuoden 1930 otsikko *Väinämöinen ja Aino* ovat ainoat Kalevalan henkilöhahmoista annetut tehtävät. Vänrikki Stoolin tarinoiden henkilöhahmoista oli 2 otsikkoa (*Sandels ja von Döbeln "Vänrikki Stoolin tarinoissa"* 1919 ja *Lotta Svärd "Vänrikki Stoolin tarinoissa"* 1919). Laajemman ihmisryhmän kuvausta pyydettiin kirjoittamaan kahdessa otsikossa, jotka liittyivät myös Vänrikki Stoolin tarinoihin ainakin kirjailijan kautta: *Runebergin käsitys Suomen kansasta* (1925) ja *Nainen Vänrikki Stoolin tarinoissa* (1934). Kirjoittajalta vaadittiin vertailutaitoa otsikkoon *Suomen rahvas Runebergin ja Kiven kuvaamana* (1928) vastattaessa. Tämänkin otsikon takaa voi lukea ajan kirjallisuudentutkimuksen metodin vaikutuksen. Sen sijaan, että otsikko olisi "Suomen rahvas Vänrikki Stoolin tarinoissa ja Seitsemässä veljeksessä", tarkennetaan otsikkoa kirjailijoiden kautta. Toinen vaihtoehto on, että on haluttu kirjoittajan tarkastelevan molempien kirjailijoiden tuotantoa laajemmin. Vuonna 1920 oli otsikkona *Suomen kansa Hirvenhiihtäjissä kuvattuna*, joten jos haluttiin osoittaa tietty teos ja sen antama kuva henkilöhahmosta tai joukosta, se voitiin tehdä mainitsematta kirjailijaa. *Saarijärven Paavo suomalaisen ihannekuvana* (1927) oli ainoa vuosien 1914 — 1939 otsikoista, joissa oli esillä suomalaisuus. Valinnan mahdollisuus annettiin vuonna 1932, jolloin oli aiheena *Henkilökuva jostakin Topeliuksen teoksesta* (1932).

Aleksis Kivi mainittiin otsikoissa yhä useammin, ja etenkin hänen teoksensa olivat esillä. Hänen teostensa henkilöhahmot tai –ryhmät saivat kolme otsikkoa (*Aleksis Kiven naisluonteet* 1930, *Jukolan veljekset ja jumalansana* 1936, *"Nummisuutarien" Esko* 1938).

Aivan uusi kirjallisuudenlaji tuli esille henkilöhahmo-aiheluokassa. Kansansatujen henkilöt, eläimet, olivat kahden otsikon aiheena: *Repo kansansaduissa* (1926) ja *Eläimet kansansaduissa* (1933). Tuore teos ja sen myötä uudet henkilöhahmot olivat aiheena 1927 otsikossa *Hämäläisen ja savolaisen luonne Linnankosken Pakolaisissa.* Tämä romaani ilmestyi 1908.

Kirjailijaan, teokseen ja henkilöhahmoon liittyvät aiheet hallitsivat otsikointia. **Oma näkemys**-aihe lisääntyi puolella: 3,7 %:sta 9%:iin. Kirjoittajan omaa mieltymystä kysyttiin neljässä otsikossa (*Mikä "Vänrikki Stoolin tarinain" runo sinua enimmin viehättää* 1914; *Mielikirjani viime vuonna ilmestyneiden joukossa* 1914; *Mikä maamme nykyään elävistä kirjailijoista minua enimmin viehättää?* 1923 ja *Mikä historiallinen romaani minua enimmin viehättää* 1927). Jokainen neljästä otsikosta kysyy kirjoittajan mielipidettä neljästä eri näkökulmasta. Näistä kolmen otsikon muoto poikkeaa muun otsikoinnin toteavasta muodosta, ja se puhuttelee kysymysmuodollaan kirjoittajaa henkilökohtaisesti. Otsikon laatijan lähestyminen on merkki kirjoittajalle, että hänellä on mahdollisuus kertoa omasta näkökulmastaan ja lukukokemuksestaankin.

Ensimmäisessä edellä mainitussa otsikossa vuodelta 1914 tarkastelun kohteena on kaanonin tärkeimpiä teoksia, toisessa aiheena ovat ajankohtaiset teokset, kolmannessa aikakauden kirjailijat ja viimeisessä tietyn genren kirjallisuus. Erityisesti toinen ja kolmas otsikko edellyttävät kirjallisuuden harrastamista. Myös otsikko *Kirjastoni rakkain aarre* (1928) tiedustelee kirjoittajan mieltymystä, mutta ensimmäistä kertaa aiheena on kirjoittajan omaan henkilökohtaiseen elämään viittaava aihe. Ensimmäistä kertaa kysyttiin vuonna 1935 kirjoittajan mielipidettä koulun kirjallisuudenopetuksesta: *Mietteitä kaunokirjallisuuden lukemisesta kouluissa* (1935).

Genre-aiheen osuus otsikoista kasvoi hieman (ennen 4,7%, tässä 6%). Edelleen hallitseva kirjallisuuden laji oli lyriikka, ainakin kun genre oli aiheena. *Eepillinen runous* (1917) oli varsin laaja otsikko, rajatumpia olivat *E. J. Geijerin runous* (1930) ja *Gustaf Frödingin runous* (1933). Proosasta oli yksi otsikko: *Huomattavimmat historialliset romaanimme* (1916).

Aikaisemman jakson kolmanneksi suosituin aihe, **aihe tietyssä teoksessa**, katosi lähes kokonaan. Vain 4 (6%, aiemmin 20,6%) vuosien 1914 — 1939 otsikoista kuului tähän ryhmään. Kolme otsikoista oli Kalevala-aiheisia (*Väinämöisen ja Joukahaisen kilpalaulanta* 1916, *Kalevalan sampotaru* 1929 ja *Miniän asema Kalevalan kuvaamana* 1932). Neljäs aihe oli maamme historia Topeliuksen kuvaamana: teos, jota tarkoitettiin, lienee Maamme kirja (*Miten Topelius kuvailee maamme historiaa?* 1914).

Jokin aihe kirjallisuudessa –aiheen osuus pieneni entisestään. Niitä oli 2 otsikkoa 67:stä eli 3%. Otsikossa *Kansanelämän kuvausta uudemmassa Suomen-ruotsalaisessa kirjallisuudessa* (1930) tuotiin ensimmäisen kerran esille

suomenruotsalaisuus, vaikka vuosisadan vaihteen eniten mainitut kirjailijat olivat juuri suomenruotsalaisia kirjailijoita. Otsikko tuo esille sen tosiasian, että vaikka 1800-luvun tunnetuimmat ja arvostetuimmat kirjailijat olivat suomenruotsalaisia ja kirjoittivat ruotsiksi, olivat he jääneet syrjään 1900-luvun alusta alkaen, etenkin itsenäistymisen ja sisällissodan aiheuttaman kriisin takia puhumattakaan suomenkielisen kirjallisuuden synnystä ja kasvusta sekä kielitaistelusta. Vuonna 1938 ruotsinkielisten kaunokirjallisten teosten osuus painettujen kaunokirjallisten teosten määrästä oli 17%, kun vuonna 1905 ruotsinkielisiä kirjoja oli 30% painetuista. (Laitinen 1991, 154 & 258).

Suomen kesä runoilijoittemme kuvaamana (1938) toi esille runoutemme ehkä eniten käytetyn vertausten lähteen, Suomen luonnon.

2.2.1 Otsikoinnin tapa lähestyä kirjallisuutta

Lähestymistapojen määrällinen järjestys ei muuttunut edelliseen jaksoon verrattuna. Tekstilähtöinen lähestymistapa oli edelleen suosituin, tosin sen osuus otsikoissa oli vähentynyt 13,8%. Kirjailijalähtöinen lähestymistapa säilyi toisena, sen osuus kasvoi 14,1%. Taustalähtöisen lähestymistavan määrä väheni 4,1%, kun taas lukijalähtöinen lähestymistapa lisääntyi puolella 3,7%:sta 7,5%:iin.

Kaavio 4. Otsikoiden lähestymistavat 1914 — 1939.

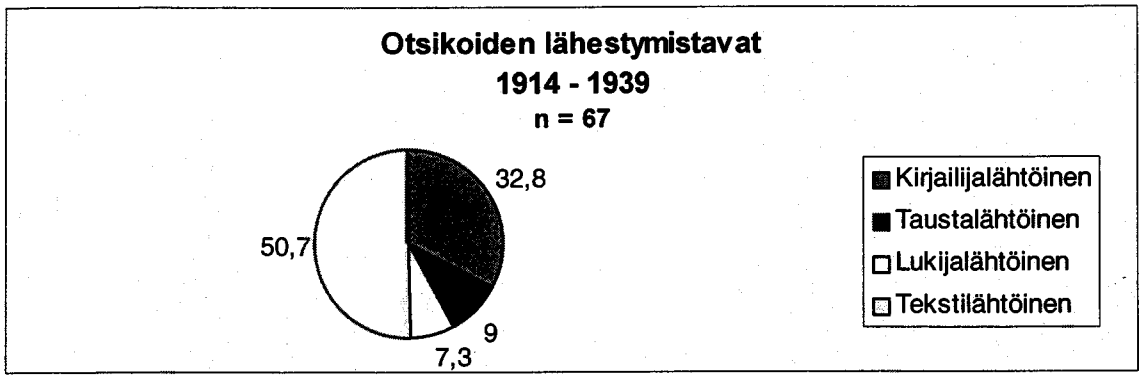

Lähes puolet (16 34:stä eli 47,1%) **tekstilähtöisistä** otsikoista ei määrittänyt tarkkaa lähestymistapaa teokseen; otsikkona oli pelkkä teoksen nimi. Tämä, kuten on tullut aiemmin jo mainittua, antoi kirjoittajalle vastuullisen ja laajan tehtävän. Samaa muotoa noudattivat henkilöhahmon tarkasteluun ohjaavat otsikot, joita oli 12 (35,3% teoslähtöisistä otsikoista). Yhtä lailla laajoja ja määrittelemättömiä olivat tekstilähtöiset otsikot, joissa piti tarkastella jotain aihetta teoksessa (*Väinämöisen ja Joukahaisen*

kilpalaulanta 1916, *Kalevalan sampotaru* 1929 ja *Miniän asema Kalevalan kuvaamana* 1932). Nämä otsikot ohjaavat lähestymään Kalevalaa kuin tietokirjaa ja muistamaan siitä tietoa eri näkökulmista. Myös genre-aiheiset tekstilähtöiset otsikot ovat hyvin laajoja: *Eepillinen runous* (1916), *E. G. Geijerin runous* (1930) ja *Gustaf Frödingin runous* (1933). Teos- ja genreaiheisia tekstilähtöisiä otsikoita oli molempia 3 otsikkoa eli 8,8%.

Kirjailijalähtöisiä otsikoita oli siis noin 10% enemmän kuin aiemmassa tarkastelujaksossa. Niiden osuus nousi viidenneksestä kolmannekseen kaikista otsikoista. Valtaosa otsikoista oli kirjailijaan itseensä tarkastelun kohdistavia otsikoita. Uudemman polven suomalaisista kirjailijoista otsikon saivat Sillanpää (1939), Linnankoski (1937) ja Canth (1921). Uusromantiikan aikanaan esille tuomat kansankirjailijat saivat oman otsikkonsa vuonna 1931. Aika nopeasti sai tuotantonsa otsikoksi myös Santeri Ivalo (*Santeri Ivalon historialliset romaanit* 1928). Kiven ja Runebergin kuvaa kansasta ja naisista täytyi myös pohtia muutamassa otsikossa (*Runebergin käsitys Suomen kansasta* 1925, *Suomen rahvas Runebergin ja Kiven kuvaamana* 1928, *Aleksis Kiven naisluonteet* 1930). Sanavalinta toisessa otsikossa ("rahvas") on affektiivinen. Rahvas asettaa maaseutuväestön ja muun ei-sivistyneistön asemaan, jossa heitä katsellaan ylhäältä.

Taustalähtöinen lähestymistapa menetti muutaman prosentin osuudestaan, nyt niitä oli 6 otsikkoa eli 9% kaikista teoslähtöisistä otsikoista. Kaksi otsikkoa ohjasi kirjoittamaan historiaan liittyvistä tapahtumista (*Huomattavimmat historialliset romaanimme,* 1916 ja *Eräs huomattava sotaa kuvaava teos,* 1930). Suomalaisen miehen ihannekuvana pidetty Saarijärven Paavo esiintyy aiheena 1927. Juhani Ahon merkitystä suomalaisen kirjallisuuden historiassa pohditaan otsikon *Juhani Ahon asema ja merkitys kirjallisuutemme historiassa* (1933) ohjaamana.

Vuoden 1935 otsikko, *Mietteitä kaunokirjallisuuden lukemisesta koulussa*, on ensimmäinen otsikko, jossa pyydettiin ottamaan kantaa kirjallisuuden asemasta koulussa — ja yhteiskunnassa.

Lukijalähtöisiä otsikoita oli 5 eli 7,5% kuudestakymmenestäseitsemästä. Ne ohjasivat kirjoittajaa kertomaan pääasiassa omista mieltymyksistään ja maustaan, ei niinkään varsinaisesta lukukokemuksestaan, mutta ei sulje tätä poiskaan (*Mikä "Vänrikki Stoolin tarinain" runo sinua enimmin viehättää?* 1914, *Mielikirjani viime*

vuonna ilmestyneiden joukossa 1915, *Mikä historiallinen romaani minua enimmin miellyttää* 1927 ja *Kirjastoni rakkain aarre* 1928). Ne kiinnittivät kirjoittajan huomion siihen, mikä häntä miellyttää, ei miksi jokin häntä miellyttää.

Jaksosta 1914 — 1939 näkee, kuinka suomalaisen kirjallisuuden kenttä laajeni. Kalevalan ja Runebergin teosten valta väheni. Runebergin laajasta tuotannosta korostui Vänrikki Stoolin tarinat. Juhani Ahon oli noussut kansalliskirjailijoiden joukkoon, ja hänen teoksistaan ja hänestä itsestään oli 5 otsikkoa. Pyrkimys antaa kirjoittajille mielekkäitä ja ajankohtaisia otsikoita ilmeni myös, sillä monissa otsikoissa kirjoittajalle annettiin valinnan varaa. Otsikoissa mainittiin myös vasta ilmestyneitä teoksia: vuonna 1915 oli otsikko, jossa pyydettiin osoittamaan kirjoittajan lempikirja edellisenä vuonna ilmestyneiden joukosta. Laitisen mukaan (1991, 638) vuonna 1914 ilmestyivät mm. Ahon *Omatunto*, Jotunin *Miehen kylkiluu*, Leinon *Painuva päivä* ja Siljon *Maan puoleen*. 1923 taas kirjoittaja sai valita suosikkikirjailijansa sillä hetkellä elävistä kirjailijoista. 1930-luvun suomalaisuusliikkeen lukuun voisi myös laskea yllättävät ja hauskatkin otsikot kansansaduista. Ulkomaisia teoksia ja kirjailijoita mainittiin vähän: Lagerlöf, Schiller, Shakespeare, H. C. Andersen, Rydberg, Geijer ja Fröding. Painopiste oli edelleen suomalaisessa, ja enenevässä määrin suomenkielisessä, kirjallisuudessa.

3 KIRJALLISUUDENOPETUKSEN MURROKSEN AJAN OTSIKOINTI

3.1 Sota-ajan ja kulttuurimurroksen oppikoulu

Lauri Pelkosen luoma opetussuunnitelma Vuoden 1941 Valtion oppikoulujen oppiennätykset ja metodisiset ohjeet (tästä eteenpäin VOOMO) oli voimassa neljäkymmentä vuotta.

Metodiset ohjeet (1941, 33) korostavat kirjallisuuden opetusta äidinkielen opetuksessa. Ohjeissa annetaan myös neuvoja kirjallisuuden valintaan. Opetussuunnitelman mukaan (1941, 17) kirjallisuutta on valittava sen mukaan, millaisen kuvan kansasta ja maasta se luo. Tavoitteena on löytää kirjallisuudesta tietty kansallishenki. Lukusuunnitelman taustalla on selkeästi snellmanilais-hegeliläinen ajatus siitä, että kieli on kansallisuuden tärkein tulkki ja kirjallisuus kielen arvokkain ilmentymä.

Kirjallisuutta käytetään välineenä nuorten kasvattamiseen uskollisiksi isänmaan puolustajiksi. Snellmanilaisuuden lisäksi sota-ajan aatteellisuus vaikutti kansallishengen ja isänmaallisuuden tähdentämiseen. (Rikama 1984, 7.) Irma Lonka (1998, 128) kuitenkin muistuttaa, että 1940-luvulla Suomi taisteli olemassaolostaan, joten on varsin luonnollista, että tämä on esillä myös opetussuunnitelmassa.

Metodisten ohjeiden mukaan kirjallisuudenopetuksen päätavoitteena on siis kirjallisuuden sisältämien elämänarvojen huomaaminen ja niiden oikea lukeminen. Tämän kasvatuksellisen tavoitteen nähtiin perustuvan kirjallisuuden kykyyn herättää lukijassa elämyksiä. (Rikama 1984, 6.) Aulis Ojajärvi, Äidinkielen opettajain liiton puheenjohtaja vuosina 1961—67 korosti Hailankin ihanteisiin kuuluneita kirjallisuudenopetuksen tavoitteita vielä 1960-luvulla: kirjallisuuden tärkein tehtävä on olla kasvattajana oppilaan etsiessä omaa elämänkatsomustaan. Ojajärvi viittasi myös vuonna 1954 tehtyyn oppikoulun sisäisen kehittämisen suunnitelmaan. Kasvatuksellisuuteen liittyy myös luettava kirjallisuus. Ojajärven mukaan (1961, 57—62) oppilaille oli luetettava *Kalevalaa* ja *Seitsemää veljestä* niiden taiteellisten ja isänmaallisten arvojen takia, vaikka opettajalla ei olisikaan omakohtaista suhdetta näihin teoksiin. Toinen tavoite kirjallisuuden lukemisella oli kehittää oppilaan omaa kielenkäyttöä. Kolmas tavoite on lukuharrastuksen lisääminen. Metodiset ohjeet korostivat aktuaalisuutta, sillä lukemisharrastusta yritettiin lisätä löytämällä luetusta kirjallisuudesta yhtymäkohtia oppilaiden omaan lukemiseen ja kiinnostuksen kohteisiin. Oppilaiden lukuharrastuksen vahvistamiseksi opettajia kehotettiin luettamaan ajankohtaista kirjallisuutta — sen ajateltiin kiinnostavan nuoria. (VOOMO 1941, 33 — 38).

Opetussuunnitelman mukaan tärkeintä lukemistoa lukiolaisille oli Kalevala, Kanteletar ja suomalaiset kansansadut, jotka olivat esillä jo edellisen jakson otsikoissa. Mutta "varsinaisen taidekirjallisuuden valinnassa jää yksityiselle opettajapersoonallisuudelle väljä liikkumisvara." (VOOMO 1941, 20). Ohjeissa mainitaan kuitenkin heti samassa kappaleessa mm. Runeberg, Kivi, Canth, Aho, Pakkala, Linnankoski, Leino, Koskenniemi ja Sillanpää, joiden teosten lukeminen oli tärkeää, jotta "oppilaille syntyy oman lukemansa perusteella käsitys kansalliskirjallisuuden huomattavimmista kirjailijoista." (VOOMO, 20). Myös nk. ajanvietekirjallisuus oli esillä vuoden 1941 ohjeissa: "Saattaa olla eduksi analysoida tilapäisesti tähän alaan kuuluvia tuotteita ja *osoittaa niiden taiteellinen mitättömyys*" (VOOMO 1941, 21). Opetussuunnitelmassa painotetaan sitä, että opettajalla on itsellään oltava luettavaan kirjallisuuteen

persoonallinen suhde, mitä Ojajärvi ei painottanut, vaan korosti tiettyjen teosten kirjallisuushistoriallista ja isänmaallista arvoa.

Metodisten ohjeiden kirjallisuuden ymmärtämiseen kuuluu kyky tarkastella teosta taustalähtöisesti. Käytännön koulutyössä tämä tarkoitti sitä, että kirjailijan persoonan tutkiminen kuului olennaisena osana kirjallisuuden opiskeluun: "Erikoista huomiota taideluoma ansaitsee psykologisena todistuskappaleena: kirjailijaa ei opita tuntemaan hänen ulkonaisiin vaiheisiinsa liittyvien vuosilukujen ja tapausten valossa, vaan hänen teostaan on käsiteltävä hänen yksilöllisyytensä tuntemisen välineenä siten, että siitä ilmenevät hänen temperamenttinsa ja kehityksensä valossa teoksen yleinen luonne ja sen yksityiskohdat." (VOOMO, 36). Tämän erityisesti painotetun psykologis-biografisen tarkastelutavan lisäksi mainitaan myös historiallis-yhteiskunnallinen tarkastelutapa. (Rikama 1984, 8). Viimeiseksi mainittu tarkoittaa sitä, että kirjallisuutta luetaan historiallisena todisteena aikansa aatteista ja yleisestä ilmapiiristä.

Vuoden 1941 opetussuunnitelman etu ja haitta oli, että se oli avara ja määritteli opetuksen tavoitteet väljästi. Ala pystyi kehittymään ilman, että syntyi ristiriitoja virallisen ohjelman kanssa. Metodiset ohjeet esittelevät varsin laajan valikoiman kirjallisuutta, mikä olisi pitänyt käsitellä lukion aikana. Käsiteltävän kirjallisuuden lisäksi vaativuutta opetukseen toi kirjallisuustiedon runsas määrä.

VOOMOn syntymäaika, sotavuodet 1939 — 44 ja niitä seuranneet vuodet olivat suomalaisessa kirjallisuudessa välivaihetta, jolloin kirjallisuuden kenttää valtasi uusi, yhteiskunnallinen ja vasemmistolainen kirjallisuuskäsitys. Uuden kirjallisuuskäsityksen nousun taustalla oli sodanjälkeinen työväenluokan nousu. Uuden vasemmiston taidenäkemyksen mukaan kirjallisuudella ja kirjailijalla on yhteiskunnallinen vastuu yhteiskunnallisen tietoisuuden lisäksi, joita on tähdennettävä. Uusi kirjallisuuskäsitys hyväksyttiin ja kanonisoitiin vähitellen. (Lassila 1999, 35.)

Edeltävä snellmanilaiseen ajatteluun pohjautuva konservatiivinen näkemys kirjallisuudesta sekä monet institutionalisoituneet arvot ja normit pysyivät elinvoimaisina. Molemmat kirjallisuuskäsitykset korostivat tavallaan kirjallisuuden yhteiskunnallista luonnetta: snellmanilaisuus korosti kirjallisuuden tehtävää sivistäjänä ja kansallisen tietoisuuden nostajana, työväenluokan näkemys taas kansan ja todellisen yhteiskunnallisen tilanteen kuvaamista ilman isänmaallista painotusta. (Turunen 1999, 44 — 51.) 1940-luvun lopulla kuitenkin aatteellisuutta suuntaan tai

toiseen alettiin kritisoida ja korostettiin kirjallisuuden autonomisuutta. (Lassila 1999, 35.)

Suomalainen kirjallisuusjärjestelmä hyväksyi 1950-luvun modernistisen kirjallisuuden nopeasti. Samalla kulttuurissa käännyttiin saksalaisvaikutteisuudesta anglosaksiseen ja amerikkalaiseen. (Hökkä 1999, 69.) Konservatiivisen kirjallisuusnäkemyksen edustajista muodostettu kirjallisuuslautakunta kuitenkin tuomitsi V. A. Koskenniemen johdolla modernin kirjallisuuden: modernit kirjalliset kokeilut tuomittiin, koska niiden väitettiin olevan pinnallisia uutuudentavoittelijoita ja hyökkäävän perinteisiä kirjallisuudenarvoja vastaan. Tähän saakka eheä kirjallisuuden kenttä alkoi murtua.

Modernin kotimaisen romaanin esikoiset, Väinö Linnan historialliset romaanit *Täällä Pohjantähden alla* ja *Tuntematon sotilas,* asettivat 1950-luvum modernistit ja konservatiivit valinnan eteen, ja konservatiivit siirtyivät suosimaan Linnaa. Nämä romaanit jatkavat perinteisen historiallisen romaanin konventioita, mutta niiden kerronnan suhde historiaan on moderni. Niiden kansanomainen maailmankuva sekä ongelmallinen suhde historiallisiin tapahtumiin erotti ne perinteisistä historiallisista romaaneista, jotka kuvasivat ihannoiden kansaa yläpuolelta katsellen: niiden maailmankuva ei ollut, kuten Linnan romaaneissa, alhaalta päin rakennettu. (Nummi 1999, 99 — 102.)

1950-luvulla koulujen kirjallisuuden kaanon laajeni ulkomaisiin proosateoksiin. Kotimainen uusi proosa ja lyriikka jäivät syrjään, koska ne koettiin liian ongelmallisiksi. Ongelmallisuuden syynä oli moderni rakenne. Modernin runon keinot oli osittain hyväksytty kirjallisuuskritiikissä, olihan T. S. Eliotin Autio maa käännetty jo 1949, ja kotimaisen lyriikan merkkiteokset (Haavikon *Tiet etäisyyksiin* 1951 ja Mannerin *Tämä matka* 1956) tulivat luettavaksi. Myös modernismin naturalismi nähtiin ongelmaksi: teoksissa kuvattiin seksiä ja alkoholin käyttöä. Tämä ei sopinut yhteen kirjallisuuden opetuksen päämäärän, ihmisen luonteenkasvatuksen, kanssa. Tämä päämäärä mainittiin myös oppikoulun kehittämissuunnitelmassa 1950-luvulla. (Hytönen 1998, 193).

Päivi Hytösen mukaan (1998, 193) kirjallisuus käsitettiin kouluissa 1950-luvulle saakka erittäin korkealle arvostetuksi, sivistyksen merkiksi. Kirjallisuutta jumaloitiin, se oli taiteen ja kulttuurin perusta kirjakieltä unohtamatta. Marja-Leena Nuutisen vuonna 1957 tekemän selvityksen mukaan kirjallisuudenopetuksen keskeisin teos oli kirjallisuushistorian oppikirja ja kaunokirjallisuutta luettiin usein vain historian

havainnollistamiseksi. Kirjallisuuden ihannointi sekä kirjallisuushistorian lukeminen kertovat, että oppilaiden suhde kirjallisuuteen ei välttämättä ollut kovin omakohtainen.

Taulukko 4. Koulukirjallisuuden kaanon 1955 — 56 (Nuutinen 1957).

1. Kivi, Aleksis: Seitsemän veljestä (1870)
2. Kalevala (1835)
3. Linnankoski, Johannes: Pakolaiset (1908)
4. Aho, Juhani: Juha (1911)
5. Kanteletar (1840)
6. Kivi, Aleksis: Nummisuutarit (1864)
7. Kianto, Ilmari: Punainen viiva (1909)
8. Järnefelt, Arvid: Isänmaa (1893)
9. Canth, Minna: Papin perhe (1881)
10. Kivi, Aleksis: Lea (1869)
11. Sillanpää, F. E. :Hurskas kurjuus (1919)
12. Leino, Eino: Helkavirsiä (1903, 1916)
13. Aho, Juhani: Lastuja (1891 — 1916)
14. Pekkanen, Toivo: Novelleja
15. Kianto, Ilmari: Ryysyrannan Jooseppi (1942)
16. Jotuni, Maria: Arkielämää (1909)
17. Sillanpää: Nuorena nukkunut (1931)
18. Pekkanen, Toivo: Tehtaan varjossa (1932)
19. Aho, Juhani: Papin tytär (1885)

Koulukaanoniin kuului 1950-luvulla edelleen vain suomalaista kirjallisuutta. Suurin osa vuosien 1955—56 koulukaanonin teoksista on samoja, joita luettiin jo parikymmentä vuotta aiemmin. Uusia tulokkaita ovat Kiannon *Punainen viiva ja Ryysyrannan Jooseppi,* Sillanpään *Hurskas kurjuus, ja* Pekkasen *Novelleja*. Shakespearen *Hamlet*, Ahon *Papin tytär* ja *Panu*, Linnankosken *Ikuinen taistelu* ja *Taistelu Heikkilän talosta* menettivät suosiotaan ja putosivat viidentoista suosituimman teoksen joukosta. Kaanon on pysynyt lähes muuttumattomana miltei viiden vuosikymmenen ajan, mikä on osoitus siitä, että kouluissa luetun kirjallisuuden kriteerit eivät juuri muuttuneet 1900-luvun alusta sen puoleenväliin.

1950-luvulla kaanon alkoi kuitenkin heikentyä, ja 1960-luvulla alkoi hajaannus, jonka vuoksi monet äidinkielen opettajat kaipasivat selkeitä kirjallisuuden valintaohjeita. 1960-luvulla Suomessa alkoi myös suuri yhteiskunnallinen muutos. Television tultua Suomeen syntyi uusi kulttuurin laji: nuorisokulttuuri. Uudet aatteet ja moraalikäsitykset muuttivat sotien jälkeistä konservatiivista elämäntapaa, ja tämä näkyi myös koulussa. Ajalle oli luonteenomaista, että keskustelu lukion kirjallisuudenopetuksesta laajeni opettajien piiristä laajemmaksikin kulttuuripoliittiseksi debatiksi. Syynä oli, että kirjallisuudenopetuksella nähtiin olevan vahvat siteet aikansa yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen perustilanteeseen.

Myös huoli lukuharrastuksen vähenemisestä puhutti 1960-luvulla. *Kalevala*, *Runeberg* ja *Kivi* eivät olleetkaan niin itsestään selviä valintoja kouluihin pelkästään niiden

ihailtavuuden vuoksi. Klassikoiden liian tuputtamisen oppilaiden luettavaksi nähtiin voivan aiheuttaa jopa ihailulle vastakkaisen reaktion. Vanhaa biografista metodia kuitenkin puolustettiin vielä Virke-lehden keskusteluissa. (Kuusi 1961, 19.)

Uuden kirjallisuuden tuleminen aiheutti yleisesti ongelmia kouluissa. Ojajärvi hyökkäsi kiivaasti uutta kirjallisuutta kohtaan. Hän kannatti hyvän kielenkäytön kriteeriä kirjallisuuden valinnassa, joten uusi kirjallisuus, jossa "pilkutkin ovat missä sattuu" (Ojajärvi 1961, 66), ei täyttänyt kirjallisuuden kasvatuksellista tavoitetta. Ojajärvi tuomitsi J. D. Salingerin *Siepparin ruispellossa*, koska Saarikosken suomennos ei slangeineen täyttänyt hyvän kielen kriteerejä. Luettavan kirjallisuuden piti Ojajärven mukaan korostaa hyvän kielen lisäksi myös moraalisesti positiivisia arvoja. Äidinkielen opettajan ei kuitenkaan pitänyt esiintyä moralistina, ilmeisesti kirjallisuus sai puhua puolestaan. Ojajärven mukaan eroottisten asioiden ilmeneminen oli kirjallisuudessa tuomittavaa. Isänmaallisuus oli edelleen ÄOL:n puheenjohtajan mukaan itsestään selvä arvo: *Vänrikki Stoolin tarinat* kuuluivat hänen mielestään edelleen koulukaanoniin. Uudesta kirjallisuudesta hän hyväksyi kouluihin Huovisen *Havukka-ahon ajattelijan* ja *Siintävät vuoret*, Mannerkorven *Sirkkelin*, Maila Pylkkösen *Jeesuksen kylän*, Hemingwayn *Vanhuksen ja meren* ja Steinbeckin *Helmen*. (Ojajärvi 1961, 71—77.)

Myös opetussuunnitelman kehittämiskeskustelut alkoivat. Suomen kieli alettiin käsittää enemmän taitoaineeksi. Uudet kasvatusnäkemykset, oppilaskeskeinen didaktiikka ja opetuksen eriytyminen aiheuttivat opettajissa hämmennystä ja toivat myös uusia haasteita. Runsas käännöskirjallisuus toivat kouluihin paljon uutta kirjallisuutta. Luettujen kirjojen määrä kaksinkertaistui. Myös itse lukukokemus tuli tärkeämmäksi kuin luettu kirja. Tähän saakka oppilaat oli nähty vain opetuksen kohteena, ja kirjallisuudenopetuksen sisältöä määräsivät pääasiassa kirjallisuusinstituutio ja "Suominimisen kansallisvaltion odotukset". Kirjallisuudenopetuksen murros liittyi laajempaan kulttuurin demokratisoitumisprosessiin, joka näkyi myös ns. osallistuvan kirjallisuuden syntynä. (Rikama 1990, 170—1.)

Virkkeessä esitteltiin noin 80 koulun lukuvuoden 1963—64 kirjallisuusvalinnat. Tuloksia vertailtiin Marja-Leena Nuutisen vuonna 1954 tekemään tutkimukseen. Vertailussa selvisi, että erityisteosten ja käännöskirjallisuuden määrä oli lisääntynyt. Erityisen suosittuja olivat olleet Hemingwayn *Vanhus ja meri* ja Steinbeckin teokset. Myös venäläiset klassikot olivat suosittuja, mutta saksalainen kirjallisuus ei ollut esillä. Ranskalaisesta kirjallisuudesta mainittiin Molière ja Camus, pohjoismaisista Ibsen.

Suomalaisista klassikoista luettiin edelleen Kiveä ja Ahoa, uudemmista mainittiin Sillanpää ja Pekkanen, Haanpää, Hellaakoski ja Mustapää. Lyriikan osalta Leinon *Helkavirret* pitivät asemansa luettuna kokoelmana. Uudemmasta kirjallisuudesta kouluihin oli päässyt Aapelin, Veikko Huovisen, Eeva Joenpellon ja Marko Tapion sekä Antti Hyryn sekä Veijo Meren teokset. Modernin lyriikan edustajina mainittiin Helvi Juvonen, Eeva-Liisa Manner ja Paavo Haavikko. (Mäenpää 1965, 147.)

Taulukko 5. Vuoden 1965 koulukirjallisuuden kaanon (Penttinen 1968).

1. Kivi, Aleksis: Seitsemän veljestä (1874)
2. Kivi, Aleksis: Nummisuutarit (1864)
3. Steinbeck, John: Helmi (1947)
4. Sillanpää, Frans Emil.: Hurskas kurjuus (1919)
5. Pekkanen, Toivo: Tehtaan varjossa (1932)
6. Hemingway, John: Vanhus ja meri (1952)
7. Aho, Juhani: Juha (1911)
8. Kalevala (1849)
9. Viita, Lauri: Moreeni (1950)
10. Hellaakosken ja Leinon runot

Verrattuna kymmenen vuoden takaiseen tilanteeseen merkittävin muutos on uuden amerikkalaisen kirjallisuuden esilletulo sekä *Kalevalan* lukemisen väheneminen. Kärjessä ovat edelleen *Seitsemän veljestä* ja *Nummisuutarit*, mutta myös Steinbeckin *Helmi* on noussut luetuimpien kirjojen joukkoon. Tämä kertookin paljon koululaitoksen muutoksesta: ei luettu enää pelkkää kotimaista kirjallisuutta, vaan ryhdyttiin tutustumaan myös ulkomaiseen kirjallisuuteen. Suomalaisuuden korostaminen ei ollut enää niin tärkeää. *Kalevalaa* ei enää luettu niin paljon. Myös runokokoelmia on päässyt kaanoniin mukaan. Uudesta suomalaisesta kirjallisuudesta koulukaanoniin oli noussut Viidan *Moreeni.*

Vuoden 1965 koulutuspäivien ryhmäkeskusteluista voi päätellä, että kirjallisuudenopetuksen painotuksista kiisteltiin. Päätavoitteita olivat eettinen ja esteettinen kasvatus, lukutaidon hankkiminen, oppilaan maailmankäsityksen yms. avartaminen, ihmiseen tutustuminen ja kirjallisuushistorian oppiminen. Näkökulma oli siirtynyt vahvasti oppilaaseen, hänen ongelmiinsa suhteessa itseensä ja ympäristöönsä. (Mäenpää 1965, 158—170.)

Parnasso-lehden numero 6/1966 oli kirjallisuudenopetuksen teemanumero. Oli havahduttu siihen, että kuten yhteiskunnassakin myös lukioissa oli käynnissä murros. Vanha, isänmaallisia arvoja ja kirjailijan suuruutta korostava opetusmetodi oli kohdannut vastarintaa. Opettaja Teuvo Saavalainen (1966, 259—61) kirjoitti kirjallisuuden olemuksesta: kirjallisuus ilmaisee hänen mielestään kaikkea, mitä kielellä voi sanoa, joten isänmaallisuuden korostamisen täytyy väistyä. Hän paheksui

ihannoivaa näkemystä kirjallisuudesta: hänen mielestään ihmiset oli tähän saakka opetettu kumartamaan kuvia. Myös kirjallisuudenhistorian opetus oli ymmärretty väärin. Oli opetettu vain suomalaisen kirjallisuuden historian vaiheita. Saavalaisen mielestä kirjallisuuden historia ei ole kirjallisuutta, vaan sen avulla siirretään kansallista perintöä. Saavalainen kannatti uutta kirjallisuuskäsitystä: hän kritisoi romanttista kuvienpalvontaa ja halusi sen sijaan tutkia kirjallisuutta kielen ilmentymänä, elävänä ilmiönä. Näin Saavalainen kritisoi myös kirjallisuuden tehtävää oppilaiden kielitajun kehittäjänä: hänen mielestään klassikoiden ihannointi kielellisinä esikuvina on väärin, sillä niiden kieli on kuollutta. Niiden sijaan uuden kirjallisuuden kieli on oppilaiden kieltä.

1960-luvun lopulla tuotiin esille tuttujen tavoitteiden lisäksi tulevan vuosikymmenen uusia tavoitteita ja kirjallisuudenopetuksen näkökulmia. Ryhdyttiin tutkimaan ympäröivää maailmaan ja irtaannuttiin metodisista ohjeista sekä korostuneesti kotimaisen kirjallisuuden lukemisesta. Kansainvälisyys ja yhteiskuntakritiikki tulivat vanhojen kirjallisuudenopetuksen painotusten rinnalle. (Penttinen 1968, 149.)

1960-luvulta alkaen yleistyi ja vakiintuikin teoslähtöinen, uuskriittinen lähestymistapa, jota Saavalainenkin artikkelissaan lähestyi. Uuskritiikistä omaksuttiin lähinnä perustermejä, joiden avulla teosten rakenteesta oli helpompi puhua. Jo vuoden 1961 vuosikirjassa esiteltiin uutta metodia modernin lyriikan analysointikeinona. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 1971 Kirjallisuuskritiikki ja opetus tutustutti opettajat uusiin teorioihin. 1960-luvulla kouluihin alkoi levitä Yhdysvalloista myös uusi oppilaskeskeinen didaktiikka. Oppilas alettiin nähdä oppimistapahtuman subjektina objektin sijasta, hän oli itsenäinen lukija, jolla on oikeutensa tehdä omia ratkaisuja. Opetuksen päätavoitteeksi nousi kansallishengen nostamisen sijaan luoda oppilaille edellytykset toimia itsenäisen ja aktiivisen lukijan roolissa ja parantaa heidän reseptiomahdollisuuksiaan. (Rikama 1990, 172.) Uuskritiikin rinnalla painotettiin reseptioesteettisen näkemyksen mukaisesti vahvasti lukijan oman tulkinnan ja lukukokemuksen tärkeyttä.

3.2 Otsikoissa 1941 — 1969

Kirjallisuudenopetuksen tavoitteiden hajaantuminen ilman ajanmukaista opetussuunnitelmaa aiheutti keskustelua äidinkielenopettajien julkaisujenkin

ulkopuolellakin. Sekä Harju, äidinkielen opettaja (1968, 247) että Lemola, kouluhallituksen tarkastaja (1968, 260) kritisoivat ylioppilasaineiden otsikointia. Heidän mielestään kirjallisuusaiheiset otsikot olivat liian laajoja. Ne antoivat tilaa muulle kuin kirjallisuudesta kirjoittamiselle. Esimerkkinä Harju käyttää (1968, 255) otsikoita kuten *Mielirunoni, Mitä kirjallisuudesta olen etsinyt ja löytänyt, Kirjallisuus näkemyksiä avartavana harrastuksena.* Harjun mukaan (1968, 255) tällaisten otsikoiden innoittamina nuoret innostuvat yhtä paljon omista haaveistaan ja tunnelmistaan kuin kirjallisuudesta. Tällaiset otsikot eivät velvoita Harjun mukaan pysymään kirjallisuuden analysoinnissa.

3.2.1 Otsikoiden aiheet

Otsikoissa ohjattiin kirjoittamaan entistä useammasta aiheesta. Enää ei ollut, kuten kahden aiemman jakson aikana, selkeää kolmea aihetta (teos, kirjailija ja henkilöhahmo), jotka hallitsivat otsikointia. Vuosien 1941 — 69 suosituimmat aiheet olivat nyt genre ja oma näkemys. Seuraavaksi suosituimmat olivat kirjailija sekä teos ja henkilöhahmo.

Kaavio 5. Otsikoiden aiheet 1941 — 1969

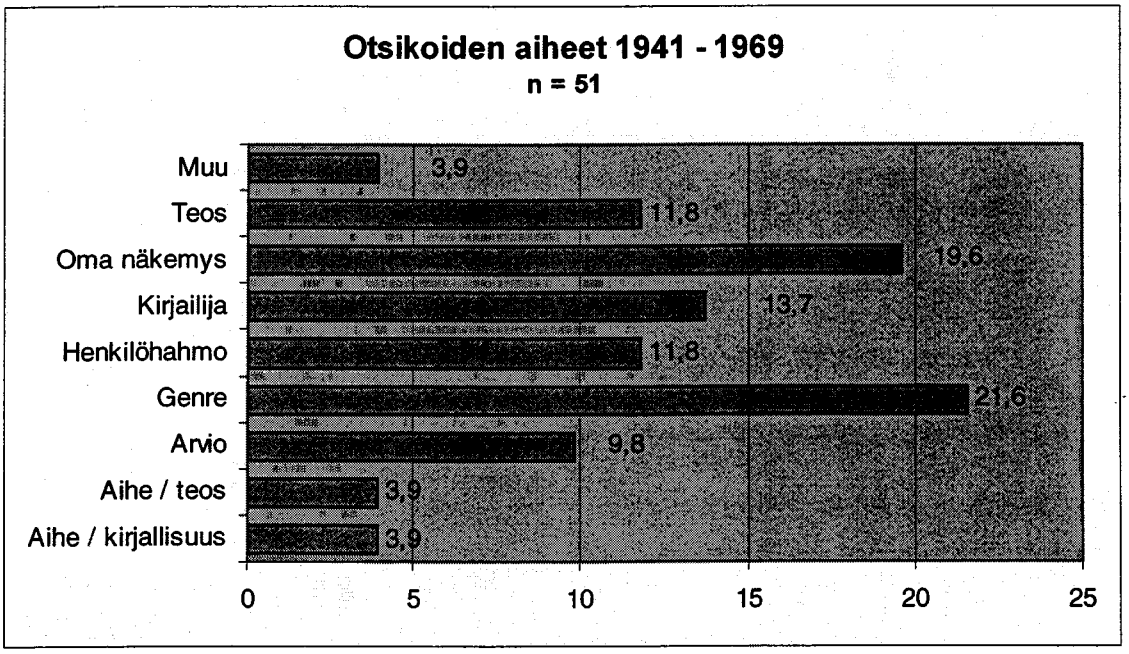

Genre-aiheisia otsikoita oli aiemmin ollut vain 6% (1914 — 1939) ja 4,7% (1874 — 1924), kun niitä nyt oli 21,6% otsikoista, joten genre-aiheisten otsikoiden osuus kasvoi kolminkertaiseksi.

Lyriikka oli hallitseva genre-aiheisissa otsikoissa; runoutta käsitteleviä otsikoita oli puolet kaikista otsikoista, jotka käsittelivät kirjallisuuden genreä. Otsikot ovat: *Runouden lajit* (1944), *Uusimpia virtauksia runoudessa* (1950), *Lyriikkamme kultajyviä* (1954), *Linnut runouden suosimina vertauskuvina* (1955) ja *Moderni lyriikka* (1967). Vaikka sekä äidinkielen opettajain liiton korkein taho että konservatiiviset kirjallisuuden asiantuntijat tuomitsivat modernin lyriikan, se kuitenkin nousi otsikoihin välittömästi Eliotin uraauurtavan runokokoelman julkaisemisen jälkeen (1949). Olivathan esikoisteoksensa julkaisseet sekä Juha Mannerkorpi (*Lyhtypolku)* että Aila Meriluoto (*Lasimaalaus)* vuonna 1946. Meriluodon runokokoelmaa ei juuri kritisoitu kuten muita moderneja runokokoelmia. Suomalaiset lyyrikot, mm. Södergran ja Hellaakoski, olivat 1920-luvulta lähtien luoneet modernia (ei perinteistä) lyriikkaa, mutta otsikko viittaa erityisesti *uusimpiin* runouden virtauksiin — tuskin parikymmentä vuotta vanhat tulokkaat lasketaan uusimpiin. Uuteen lyriikkaan viittaa myös vuoden 1967 kirjasarjan aiheeksi laajuudeltaan riittävä otsikko *Moderni lyriikka.* Kirjoittajan päätettäväksi jää, miten hän 'modernin' ymmärtää: 1950-luvun modernismi ei enää ollut niin yllättävää, sitä oli luettu jo lähes parikymmentä vuotta.

Kirjoittajan arvioitavaksi jää myös, mistä runoteoksista hän kirjoittaa aineessaan, jonka otsikko on *Lyriikkamme kultajyviä.* Erityistä runouden tuntemusta edellyttää otsikko, jossa täytyy kertoa linnusta lyriikan vertauskuvana (1955).

Proosasta ohjasi kirjoittamaan neljä genre-aiheista otsikkoa: *Kotimaista humoristista kirjallisuutta* (1949), *Nuorisokirjallisuus* (1948), *Teos, jonka huumori valloittaa lukijan* (1959) ja *Eräs tällä vuosisadalla ilmestynyt yhteiskunnallinen romaani* (1963). Kaksi suomalaisen proosan eniten luetuinta tyylilajia on esillä jo tässä: humoristinen ja yhteiskunnallinen kirjallisuus. Kun tarkastelee luettujen teosten luetteloa, voi päätellä, että otsikon laatijalla on ollut mielessään Aapelin tai Huovisen teokset. Vuoden 1963 otsikko yhteiskunnallisesta romaanista on antanut kirjoittajalle vallan valita varsin monesta vaihtoehdosta: Kiannon, Sillanpään ja Linnan tuotanto tarjoavat monta tarkastelukohdetta. Vuoden 1948 otsikko *Nuorisokirjallisuus* on aikaansa edellä: vasta vuonna 1949 nuortenkirjallisuus liitettiin kansallisbibliografiassakin osaksi kaunokirjallisuutta, aiemmin se laskettiin kasvatukselliseen aineistoon. (Heikkilä-Halttunen 1999, 133).

Draama palasi otsikoihin, mutta aiheena ei ollut mikään tietty teos, vaan jokin suosittu näytelmä (*Näytelmä, joka on usein palannut teatteriemme ohjelmistoon* (1962). Jos

lintu-vertauskuva edellytti kirjoittajalta lyriikan tuntemusta, edellytti tämä otsikko paitsi asiantuntemusta myös sen, että kirjoittajan tuli asua paikassa, jossa on ollut teatteri niin kauan, että siellä on ehtinyt näytelmä olla ohjelmistossa ja vielä palata sinne, tai sitten kirjoittajan on täytynyt seurata lehdistöä, jossa kerrotaan taiteista.

Ensimmäistä kertaa otsikoinnissa nostettiin esille kirjallisuuden tyylisuunnat. *Romantiikka ja realismi kaunokirjallisuudessa* (1948) tarjosi kirjoittajalle tilaisuuden kertoa suomalaisen kirjallisuuden vaiheista tai sitten eurooppalaisesta kirjallisuuden kehityksestä.

Oma näkemys nousi otsikoiden aiheista toiseksi suosituimmista. Sen osuus kasvoi 10,6% aiempaan jaksoon verrattuna, eli niitä oli 19,6% otsikoista. Aiemmin se oli ollut 4. suosituin, ja tätä aihetta oli ollut 9% otsikoista.

Neljä omasta mielipiteestä kertomaan ohjaavista otsikoista noudatti aikaisempia vastaavia otsikoita: *Mielirunoilijani* (1944), *Mielirunoni* (1945), *Mikä F. E. Sillanpään / Arvid Mörnen tuotannossa minua erityisesti miellyttää* (1960) ja *Mieleiseni radiokuunnelma* (1968). Uusi media huomioitiin näin vuoden 1968 otsikossa. Vuoden 1960 otsikko eroaa muista siinä, että kirjoittajalla ei ole valittavanaan mikä tahansa asia tietystä kirjallisuuden kentän ilmiöstä, vaan hänen täytyy kertoa, mikä häntä erityisesti miellyttää tietyn kirjailijan tuotannossa. Tämä otsikko antaa kirjoittajalle mahdollisuuden kertoa kirjailijoiden tuotannosta mistä tahansa näkökulmasta. On siis mahdollista selostaa esimerkiksi teosten rakennetta, juonen rakentumista, henkilökuvausta tms. Sanalla 'erityisesti' yritetään ilmeisesti karsia ympäripyöreät selostukset ja suunnata kirjoittajaa kertomaan jostain kirjailijan tuotannon erityispiirteestä.

Varsinaisesti lukijan omista mielipiteistä ja vaikutteista ohjasivat kirjoittamaan otsikot *Mitä vaadin hyvältä kirjalta* (1943), *Mitä ajattelen ajanvieteromaanien, "tosikertomusten" ja jännityselokuvien antamasta elämänkuvasta* (1959) sekä *Kuva, jonka olen saanut Kainuusta kaunokirjallisuuden perusteella* (1966). Sitten vuoden 1935 otsikon *Mietteitä kaunokirjallisuuden lukemisesta* ei oppilaalla ollut mahdollisuutta kertoa omista arvostuksistaan ylioppilasaineessa. Ensiksi mainittu otsikko ohjaa kertomaan tietyntyyppisestä, hyvästä, kirjasta sekä sen ominaispiirteistä. Vaikka otsikko on laaja, se kohdistaa tarkastelun nimenomaan niihin teoksen ominaisuuksiin, jotka tekevät siitä arvostetun. Verrattuna aiemmin varsin yleisiin otsikoihin tyyppiä

mielikirjani tämä otsikko ei anna tilaa löysälle kuvailulle. Myös toinen otsikko, jossa täytyy kertoa mietteitä tietynlaisten romaanien elämänkuvasta, on rajattu. Siinä kirjoittajalle annetaan selkeä aihe, josta hänen täytyy kertoa mielipiteensä. Viimeksi mainittu otsikko antaa kirjoittajalle mahdollisuuden kertoa vaikutelmistaan, mutta sekin rajaa näkökulman Kainuusta kertoviin teoksiin, joita ei Sillanpään *Hurskaan kurjuuden* lisäksi koulukaanonissa ole.

Omasta lukijuudestaan ohjaa kertomaan suoraan kaksi otsikkoa ja epäsuoremmin yksi otsikko. Otsikot *Mitä kaunokirjallisuus on minulle antanut* (1947) ja *Mitä olen vuosien varrella kirjallisuudesta etsinyt ja löytänyt* (1962) antavat kirjoittajalle aiheeksi oman kasvamisensa ja kehittymisensä kirjallisuuden parissa. Kirjallisuus nähdään näissä otsikoissa kasvattajana — kuten opetuksen yksi tavoitteista onkin käyttää kirjallisuutta oppilaan kasvattamisessa. Otsikko *Kirjastoni* (1946) antaa mahdollisuuden kirjoittaa joko omista kirjoistaan tai sitten paikkakunnan tai koulun kirjastosta.

Aihe **kirjailija** oli esillä lähes puolet harvemmin kuin aiemman jakson aikana. Aiemmin niitä oli ollut 25,4% otsikoista, mutta vuosien 1941 — 1969 aikana sen osuus oli 13,7%.

Perinteisiä, tarkentamattomia kirjailija-aiheisia otsikoita oli neljä seitsemästä: *William Shakespeare* (1947), *Kaarlo Sarkia* (1952), *Edith Södergran* (1952) sekä tietynlaiseen kirjoittamiseen viittaava *Murrekirjailijoita* (1947). Kotimainen lyriikka huomioitiin valitsemalla kaksi runoilijaa, joista toinen kirjoitti perinteistä mitallista lyriikkaa ja toinen edellään aikaansa eurooppalaisvaikutteista symbolistista, individualistista runoutta. Otsikko Shakespearesta on harvoja ulkomaisiin kirjailijoihin viittaavista otsikoista.

Otsikot *Kirjailija ja yhteiskunta* (1952) ja *Kirjailija ja hänen vastuunsa* (1965) tuovat esille ajatuksen siitä, että kirjailija on yhteydessä ympäröivään yhteiskuntaan. Ensimmäisessä, laajassa ja haastavassa otsikossa kirjoittajalla on pohdittavanaan aihe, jossa hänen täytyy pohtia kirjailijan ja yhteiskunnan suhdetta ja kirjailijan asemaa yhteiskunnassa. Jos kirjoittaja on omaksunut uusia näkemyksiä kirjallisuuden autonomisuudesta, hän on voinut väittää, ettei kirjoittaja ole välttämättä työssään yhteydessä yhteiskuntaan. Snellmanilaisuuden mukaan kirjailijalla on tehtävänä edistää isänmaan asiaa ja kansan sivistämistä, marxilaisuuden mukaan taas olla paljastamassa yhteiskunnan epäkohtia ja kritisoida konservatiivisia arvoja.

Näkemys kirjailijan vastuusta onkin kirjoitettu näkyviin vuoden 1965 otsikossa, jossa kokelaan tehtävänä on pohtia kirjailijan vastuuta. Otsikon suhde kirjalliseen todellisuuteen on ilmeinen; olihan 1960-luku kirjasotien vuosikymmen.

Otsikkotyypit teos ja henkilöhahmo, aiempien periodien suosituimmat aiheet, menettivät molemmat suosiotaan yli 10%. Nyt niitä oli kutakin yhtä paljon, 11,8% otsikoista.

Teos-aiheisista otsikoista kaksi kuudesta viittasi enemmän tai vähemmän ensimmäisen jakson pääaiheeseen Kalevalaan: *Kansalliskirjallisuutemme merkkiteoksia* (1955) ja *Kalevala taiteilijoidemme innoittajana* (1965). Ensiksi mainitusta otsikosta kirjoittaessa täytyy kertoa muistakin merkkiteoksista kuin Kalevalasta, ja toisessa otsikossa Kalevalasta ei ole yksistään tarkastelun kohteena. Otsikko viittaa vuosisadan alun karelianismiin, jolloin *Kalevala* inspiroi monien taiteenalojen ammattilaisia. Perinteisistä teoksista otsikoissa olivat myös *Topeliuksen "Talvi-iltain tarinat"* (1941) ja *Välskärin kertomukset* (1946). Snellmanilaisen kirjallisuuskäsityksen lukuun voisi laskea myös otsikon *Kansallislaulumme* (1943). Sattumaa ei tosin liene, että otsikko oli aiheena juuri jatkosodan viimeistä edeltävänä vuonna.

Vuonna 1953 tarjottiin mahdollisuus kirjoittaa vasta ilmestyneestä suomalaisesta kirjallisuudesta: *Löytöretkeilyä uudempaan kaunokirjallisuuteemme.* Sota-ajan välikauden jälkeen kotimaista laadukasta kirjallisuutta julkaistiin vuosi vuodelta enemmän, joten valinnan varaa oli jälleen entistä enemmän.

Otsikot, joiden aiheena oli **henkilöhahmo**, eivät muodoltaan juurikaan uudistuneet. Uutta oli, että kaikkien hahmojen ei pitänyt olla kansalliskirjailijoiden tuotannosta. Kaksi kuudesta otsikosta ohjasi kirjoittamaan kansallisten merkkiteosten hahmoista: *"Seitsemän veljeksen" Juhani ja Eero* (1941) ja *Neidon hahmoja Runebergin runoudessa* (1945).

Kolme otsikkoa antoivat kirjoittajalle mahdollisuuden valita henkilöhahmon kuvattavakseen, mutta henkilöhahmon valinnalle annettiin joitakin rajoituksia: *Eräs näytelmän henkilöhahmo* (1958), *Jokin nuoren ihmisen kuvaus kirjallisuudessa* (1961) ja *Koominen henkilö kirjallisuudessa* (1969). Kirjoittaja saa itse valita haluamansa henkilöhahmon, mutta valintaa rajoittavat tarkennukset "näytelmän henkilöhahmo",

"nuoren ihmisen kuvaus" ja "koominen henkilö". Joten kirjoittajalle annetaan vapaus valita tietyntyyppinen hahmo kuvattavakseen omien lukukokemustensa perusteella; aiemmin annettiin aiheeksi nimetty henkilöhahmo tietystä teoksesta, mutta tarkastelunäkökulmaa ei rajattu. Vuoden 1966 otsikko, jossa täytyy kertoa joko näytelmän *Kesäyön unelman*, *Poikkeus ja sääntö* tai *Huomenna hän tulee* henkilöhahmosta, antaa draaman ystävälle aiheeksi 3 erilaista henkilöhahmoa, joista valita.

Arvio otsikon aiheena tuli tämän jakson aikana ensimmäisen kerran näkyvästi esiin, mutta vasta 1960-luvulla. Aiemmin arviointia oli ollut vuosina 1893 ja 1904, jolloin kirjoittajan piti arvioida, miksi Runeberg on niin merkittävä suomalaisille ja ylistikö Runeberg sotaa. Näiden näennäisesti kantaa ottamattomien rinnalle nousi 1960-luvulla otsikoita, jotka antoivat kirjoittajalle mahdollisuuden arvioida erityisesti kirjallisuuteen itseensä liittyviä seikkoja.

Vuoden 1963 otsikkoa *Kiinnostaako Kalevala tai Runeberg nykynuorisoa?* tarkastellessa huomaa, miten suhtautuminen kansalliskirjallisuuteen oli muuttumassa. Entisten auktoriteettien asema ei enää ollutkaan horjumaton. Kysymysmuotoinen oli myös vuoden 1968 otsikko *Mikä tekee romaanista menekkiteoksen?* Kirjoittajan täytyi arvioida niitä kirjallisuuden ominaisuuksia, jotka vetoavat suureen osaan lukijoita. Taustalla lienee ollut Virke-lehdessä käyty keskustelu ajanvietekirjallisuuden arvosta ja arvostuksesta: kaikkea ajanvietekirjallisuutta ei enää pidetty huonona, eikä paljon myyty teos aina ole köykäinen taiteelliselta tasoltaan. Olihan Waltarin suosio alkanut 1930-luvulla ja huipentunut *Sinuhe, egyptiläisen* ilmestymiseen 1945, sekä Linnan *Tuntematon sotilas* ilmestynyt 1954, joten esimerkkejä suomalaisestakin kirjallisuudesta riitti.

Otsikkoon *Kirjallisuus näkemyksiä avartavana harrastuksena* (1964) sisältyy taustaoletus, että kirjallisuus on näkemyksiä avartava harrastus. Otsikosta *Luettavaksi suositeltava muistelmateos* (1967) kirjoitettaessa täytyy perustella, miksi jokin on niin hyvä, että sitä voi suositella. *Köykäistä hengenravintoa* (1963) toi esille sen tosiasian, ettei kaikki kirjallisuus ole välttämättä sisällöltään suositeltavaa.

Otsikoita, jotka käsittelivät jotain **aihetta kirjallisuudessa** yleensä olivat kaksi meriaiheista otsikkoa: *Meri Suomen kaunokirjallisuudessa* (1944) ja *Merielämää*

kaunokirjallisuuden kuvaamana (1964). Sattumaa tai ei, kahdenkymmenen vuoden välein kokelaille tarjottiin hyvin samankaltaiset otsikot.

Suomalaisia aiheita edustivat otsikot *Isänmaanrakkaus Runebergin runoudessa* (1943) ja *Suomalainen sisu Aleksis Kiven kuvaamana* (1953). **Aihe tietyssä teoksessa** – luokan edustajina nämä ovat varsin perinteisiä.

Otsikoita, jotka eivät kuuluneet mihinkään määriteltyyn luokkaan, olivat *Kuvitus kirjallisuuden palveluksessa* (1947) ja *Elokuva ja matkakirja saattajina etäisiin maihin*, jotka molemmat enteilivät äidinkielen ja kirjallisuuden yhden osa-alueen, kuvan tulkitsemisen opiskelua.

3.2.2 Otsikoinnin tapa lähestyä kirjallisuutta

Maunu Niinistö kirjoitti (1961, 7) ÄOL:n vuosikirjassa IX kirjallisuudentutkimuksessa hallitsevan suunnan olevan elämäkerrallisen tutkimuksen. Hänen mielestään opettajan tulisi liittää elämäkertojen tai erillistutkimusten antamaa tietoa varsinaisen kirjallisuuden käsittelyyn. Ilmeisesti uuskritiikki oli jo jonkin verran antanut merkkejä tulostaan, sillä Niinistö vieroksui kovin muoto- ja sisältöanalyysiä. Hänen mielestään analysointi voi haitata oikean lyyrisen atmosfäärin syntymistä, sillä liika ruotiminen voi tuhota runon seitinhienon kokonaisuuden. Niinistön mukaan (1961, 9 — 11.) tärkeintä runon käsittelyssä on siis oikean tunnelman, oikean esteettisen kokemuksen saavuttaminen koululuokassa. Opettajan tehtävä on olla välittäjänä runon puheelle.

Samassa vuosikirjassa (1961) kuultiin myös uuskritiikkiä suosiva mielipide. Kai Laitinen esitteli esimerkkien kanssa uutta, vaikeaksi koettua metodia. Uuden metodin ohella hän puolustaa myös käsittämättömäksi moitittua modernia lyriikkaa ja analysoi Helvi Juvosen, Eeva-Liisa Mannerin ja Paavo Haavikon runoja. Laitinen kertoo lukijoilleen, että moderni lyriikka on perinteisen lailla ymmärrettävää ja järjestelmällistä. Vaikka Laitinen onkin uudistusmielinen, hän ei unohda biografista metodia, vaan hänenkin mielestään jokaista runoa on tarkasteltava myös runoilijan maailmaa vasten. (Laitinen 1961, 38 — 55.)

Timo Tiusasen (1965, 145—146) ajattelutapa edustaa uudenlaista kasvatus- ja kirjallisuustieteellistä näkemystä: vastaanottamisen ja sitä kautta lukijan roolia

korostavaa reseptioesteettistä, mutta myös uuskriittistä lukemistapaa. Hänen mielestään tärkeintä on kasvattaa hyviä lukijoita. Tiusanen puhui myös modernin kirjallisuuden puolesta, sillä hänen mielestään se koskettaa nuorta lukijaa. Kun nuori kiinnostuu lukemisesta, se ohjaa häntä ehkä myös hyväksytymmän kirjallisuuden pariin. Tiusasen mielestä kirjallisuudenopetuksen tärkein tehtävä on avartaa nuorten maailmankuvaa. (Tiusanen 1965, 154.)

Parnassossa puhuttiin myös lukijakeskeisestä metodista, tosin ilman vastaanoton tutkimuksen termejä: "Jos teoksen tarkastelu on avoin, sosiaalinen prosessi, tällaisen toiminnan kriittisyyden tae on yhteisö, ei opettajan arvovalta: teokseen ei voi sosiaalisessa kentässä sisällyttää 'mitä vain'. Joudutaan yhteisön jäsenten välisten käsitysten koordinointiongelmaan. " (Ervasti 1966, 284 — 287.) Tässä lainauksessa puhutaan, kuten Stanley Fish myöhemmin puhui, lukijayhteisöstä, jonka mukaan tulkinta rakentuu sosiaalisti. Ervasti jatkaa: "Teos ei ole valmis, pysyvä malli, vaan liikkuva rakenne". Taustalta voi lukea näkemyksen siitä, että jokainen lukukerta ja jokainen lukija luo teoksen uudelleen. Ervasti ei kuitenkaan hyväksy kaikenlaista luentaa, sillä hänen mielestään tunteiden synnyttäminen kirjallisuuden avulla on väärin. On pyrittävä tutkimaan kirjallisuutta kriittisesti.

Kaavio 6. Vuosien 1941 — 1969 otsikoiden lähestymistavat.

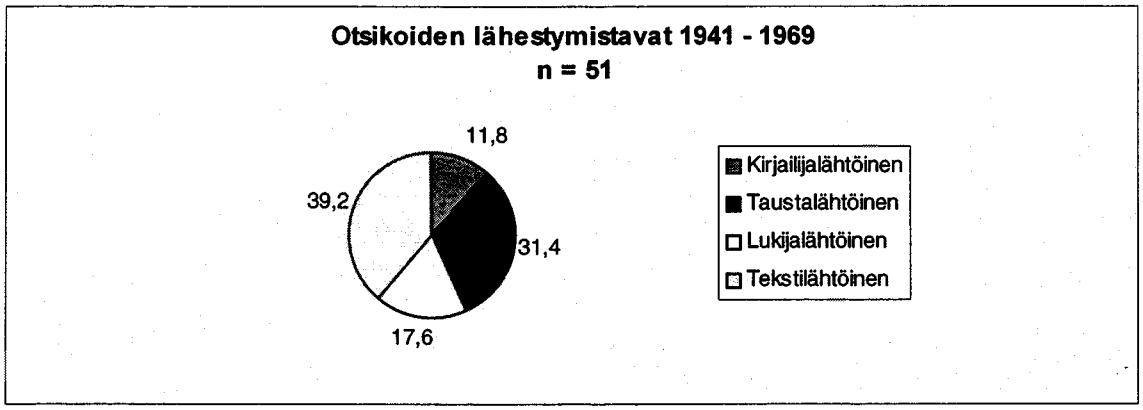

Ylioppilasaineiden otsikoita hallitsi edelleen tekstilähtöinen lähestymistapa. Sen suosio oli laskenut edellisestä jaksosta yli 10%, 50,7%:sta 39,2%:iin. Suosiotaan kasvatti kolminkertaiseksi taustalähtöinen lähestymistapa: aiemmin sen osuus otsikoissa oli vain 9%, kun vuosina 1941 —1969 sen osuus oli jo 31,4%. Osuuttaan kasvatti myös lukijalähtöiseen kirjallisuuden lähestymiseen ohjaavien otsikoiden ryhmä: niitä oli nyt 17,6%, kun aiemmin niitä oli vain 7,5%. Vähiten oli kirjallisuuslähtöisiä otsikoita, 11,8%. Aikaisemmalla jaksolla niiden osuus oli 32,8%.

Eniten oli edelleen siis **tekstilähtöisiä** (39,2%) otsikoita. Tekstilähtöisten otsikoiden aiheet olivat muuttuneet: aiemmin henkilöhahmot ja tietty teos olivat aiheena, nyt kokelaiden piti kirjoittaa tietynlajisesta kirjallisuudesta, genrestä. Tekstilähtöiset otsikot olivat muuttumassa yksityiskohtaisesta teosten hallinnasta erilaisten tekstin ominaisuuksien tunnistamiseksi: kokelaan piti pystyä hahmottamaan kirjallisuuden kenttää laajemmin (*Runouden lajit* 1944, *Romantiikka ja realismi kaunokirjallisuudessa* 1948, *Eräs tällä vuosisadalla ilmestynyt yhteiskunnallinen romaani* 1963). Kirjallisuudenopetuksen painopiste näyttää siirtyneen otsikoiden mukaan tiettyjen harvojen teosten yksityiskohtaisesta tuntemisesta tyylilajien tunnistamiseen ja tekstien lukemiseen niiden kautta. Toki otsikoissa, joissa aiheena oli henkilöhahmo ja muoto perinteinen, kirjoittajan piti hallita tietty teos hyvin, mutta nämä otsikot jäivät jo 1940-luvun loppuun mennessä historiaan.

Taustalähtöisen lähestymistavan nousu oli nopea, se oli lähes yhtä paljon esillä kuin tekstilähtöinen. Näkemys kirjallisuuden asemasta yhteiskunnassa näytti muuttuneen otsikoissa. Vuosisadan alussa otsikoihin oli sisäänkirjoitettuna ajatus siitä, että kirjallisuudella on snellmanilainen tehtävä suomalaisessa yhteiskunnassa: kirjallisuus ylläpiti tiettyjä arvoja ja normeja ja koulussa luettiin tietynlaista ideologiaa noudattavaa kirjallisuutta. Koska sodan jälkeen tälle ideologialle oli tullut vastustajia, oli kirjallisuuden asema ja tehtävä arvioitava uudelleen. Kirjallisuus oli irtaantumassa nationalistis-patrioottisesta tehtävästään, mutta sen yhteys kouluun ja ihmisten todellisuuteen nähtiin selkeämmin, ainakin se oli selkeämmin esillä otsikoissa. Erityisesti otsikossa *Kiinnostaako Kalevala tai Runeberg nykynuorisoa* (1963) ilmenee muutos suhtautumistavassa kansalliskirjallisuuteen.

Lukijalähtöisen kirjallisuuden tarkastelun osuus nousi edelliseen jaksoon verrattuna, nyt sen osuus otsikoista oli 17,6% (aiemmin 7,5%). Uutta oli, kuten edellisessä luvussa kerroin, että otsikoissa annettiin kirjoittajalle mahdollisuus paitsi kertoa lempikirjoistaan tai –kirjailijoistaan, myös tilaisuus kertoa omasta kasvustaan kirjallisuuden parissa (*Mitä olen vuosien varrella kirjallisuudesta etsinyt ja löytänyt* 1962).

Kirjailijalähtöisen lähestymistavan osuus väheni, sen osuus pieneni 21% edellisestä jaksosta ollen nyt 11,8%. Biografinen metodi ei siis ollut vielä täysin kadonnut otsikoista. Vuoden 1969 otsikossa se oli selkeästi taustalla. *Kirjailijan sanoma jossakin Hemingwayn tai Steinbeckin teoksessa* perustuu taustaoletukseen, että kirjallisuuden kautta voi löytää sanoman, jota kirjailija pyrkii levittämään teostensa avulla. Tärkeää on

huomata, ettei otsikossa mainita romaania (esim. *Helmi* tai *Vanhus ja meri*), vaan nimenomaan kirjailija. Jos otsikko olisi muotoiltu esim. "Minkä sanoman voin löytää romaanista Vanhus ja meri?" –tyyliseksi, lukijan huomio kohdistuisi nimenomaan teokseen eikä kirjailijapersoonaan. Uuskritiikin mukaan kirjailijan omat arvostukset puhumattakaan hänen ajatuksistaan eivät ole luettavissa teoksista. Muut kirjailijalähtöiset otsikot noudattivat perinteistä muotoa; otsikkona oli pelkkä kirjailijan nimi.

Uudemmat kirjallisuudentulkinnan menetelmät, jotka tekivät tuloaan Suomeen 1960-luvulla (uuskriittinen tai semioottinen kirjallisuudentutkimus) eivät suoraan näy 1960-luvun otsikoissa. Otsikoissa *William Shakespearen näytelmä Kesäyön unelma ja sen päähenkilö; Bertolt Brechtin näytelmä Poikkeus ja sääntö ja sen päähenkilö; Samuel Beckettin näytelmä Huomenna hän tulee ja sen päähenkilö* 1966 sekä vuoden 1969 otsikko *Koominen henkilö kirjallisuudessa* tehtävänä on kirjoittaa teoksen henkilöstä (keväät 1966 ja 1969). Otsikot ovat varsin laajoja, ja kirjoittaja saa itse valita näkökulmansa henkilöhahmon tarkasteluun. Ne ohjaavat kirjoittajaa kirjoittamaan puhtaasti kirjallisesta teoksesta ja ennen kaikkea henkilöhahmosta, joka niissä on. Myös otsikko *Moderni lyriikka* (1967) antaa mahdollisuuden tarkastella uutta lyriikkaa uusien lähestymistapojen avulla — tämä todella laaja otsikko antaa kuitenkin mahdollisuuden kirjoittaa vaikka mielipidekirjoituksenkin ilman että modernia lyriikkaa analysoitaisiin kirjallisuustieteellisin menetelmin.

4 UUSIMUOTOISEN LUKION OTSIKKOTEHTÄVÄT

4.1 Kirjallisuudenopetuksen uudistuminen 1970-luvulta alkaen

1960-luvun kirjasotien mainingit laantuivat 1970-luvulle tultaessa. Esimerkiksi Henry Millerin vuonna 1962 takavarikoitu *Kravun kääntöpiiri* ilmestyi uudelleen 1970 kohua aiheuttamatta. 1950-luvulla alkanut ulkomaisten teosten kääntäminen lisääntyi entisestään. 1950- ja 1960-luvulla eri maista tulleen käännöskirjallisuuden kirjo monipuolistui, mutta 1980- ja 1990-luvuilla käännöskirjallisuus yksipuolistui: yli 70% julkaistusta käännöskirjallisuudesta tuli Iso-Britanniasta ja erityisesti Yhdysvalloista. (Jalonen 1999, 154).

1960-luvulla alkaneeseen kirjalliseen kehitykseen kuului kirjojen yhä vaikeampi luokittelu ja arvottaminen. Kirjallisuus monipuolistui ja sen ilmaisukeinot hylkivät klassisia muotoja. Kirjallisuusinstituutiossa tämä merkitsi kritiikin normien väljentymistä ja objektiivisen estetiikan katoamista. Pysyvien kriteerien sovittaminen sanataiteeseen tuli yhtä ongelmalliseksi kuin teosten asettaminen arvojärjestykseen. (Niemi 1999, 171.)

1960-luvulla kirjailijat muiden taiteilijoiden rinnalla osallistuivat aktiivisesti yhteiskuntaelämään laajasti. 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa tämä 60-lukulaisten aktiivien joukko sai vastaansa ns. uuden aallon edustajat.

1970-luvulla suomalaisessa kirjallisuudessa nousivat esille maaseutukuvaukset, avioliittokuvaukset ja naisnäkökulma, joka oli vielä huolimatta 1960-luvun seksuaalisesta vapautumisesta jäänyt varjoon. Maaseutukuvauksen vahvistamana 1960-luvulla alkanut käsitys kirjoitetusta kielestä alkoi muuttua, kun kirjallisuudessa ryhdyttiin käyttämään murteita ja yleispuhekieltä.

1970-luvulla suomalaisten lukuharrastus suuntautui kolmelle taholle: kansankuvaukseen, viihdekirjallisuuteen ja kirjallisuuteen, joka täyttää uskonnolliset tarpeet. Suomalaisia lukijoita kiinnosti kirjallisuus, joka kuvaa Suomen lähihistoriaa. Kirjallisuutta luettiin tietoa etsien tai todellisuushakuisesti. (Eskola 1979, 229 & Eskola 1990, 32—33.)

Suomalaisille on ominaista vahva tiedollinen painotus, sen korostaminen, mitä teokset kertovat ns. todellisuudesta. Kuten Katarina Eskola sanoo (1988,17), suomalaiset sopeuttavat kaunokirjalliset teokset omaan arkimaailmansa kategorioihin eli "kirjallisuus alistetaan elämälle". Haastattelututkimuksessa suomalaiset lukijat sanoivat myös, etteivät ole saaneet koulun kirjallisuudenopetukselta lukuvirikkeitä, mutta suomalainen yhtenäinen lukemiskulttuuri kertoo toista. (Eskola 1988, 14). Monet paljon luetut kirjailijat ovat olleet luettuja myös kouluissa. Vaikka Suomessa julkaistiin entistä enemmän ulkomaista käännöskirjallisuutta, suomalaisten aikuisten lempikirjallisuus pysyi 1970- ja 1980-luvuilla suomalaisena. (Eskola 1990, 37). Lempikirjallisuus saattoi olla suomalaista, mutta vuosien 1969 — 1985 eniten myyneitä kirjailijoita ovat MacLean, Christie, Harold Robbins ja Desmond Bagley. Jo vuoden 1957 lukijatutkimuksessa suomalaisista vain neljännes kertoi viimeksi lukeneensa

suomalaista kaunokirjallisuutta, joten käännöskirjallisuus ohitti kotimaisen suosiossa jo 1950-luvulla. (Jalonen 1999, 150 & 154.)

Koulutuspoliittiset ja opetussuunnitelmalliset uudistukset aiheuttivat sen, että kirjallisuudenopetus ei ollut 1970-luvulla samanlaisen huomion kohteena, mitä se oli ollut 1960-luvulla. Koulutuspolitiikan yleinen tavoitteenasettelu oli muuttunut yhteiskuntakeskeiseksi: oman kulttuuriperinnön vaaliminen ei ollut ajankohtaista. Kasvatuksen tavoitteena ei enää ollut omaleimaisen persoonallisuuden kehittäminen vaan yhteiskuntaa hyödyttävien kansalaisten kasvattaminen. Uusien mallien mukaisesti kaunokirjallisuudesta tuli vain lukutaidon yksi osa-alue, ja tämä tarkoitti sitä, että kirjallisuudenopetus sulautui lukemisen opetukseen. (Rikama 1998, 262—263.)

Vuoden 1970 perusopetussuunnitelma kuitenkin otti yksittäisen ihmisen huomioon, koska sen perusnäkemys oli humanistis-yksilöllinen. Näin opetussuunnitelma lievensi yleisten uudistusten yhteiskuntapainotteista vaikutusta koulussa. Suuri muutos oli myös siirtyminen antologioista kokonaisten teosten lukemiseen ja klassikoista nuortenkirjoihin. Äidinkielen opettajain liitossa vaadittiin myös lukioon uutta yhtenäistä opetussuunnitelmaa niin kuin peruskoululle oli jo suunniteltu, sillä äidinkielen opetus oli haarautunut varsin moniaineiseksi. (Rikama 1998, 266.)

1970-luvun yhteiskuntakeskeinen tavoitteidenasettelun näkökulma vaihtui 1980-luvulle tultaessa: hallitsevaksi nousi kulttuuri. Koulutus nähtiin osana kansallista kulttuuripolitiikkaa.

Lukio muuttui kurssimuotoiseksi 1980-luvun alussa. Vuoden 1981 Lukion kurssimuotoisen oppimäärän ja oppimääräsuunnitelman (tästä eteenpäin LKOO) äidinkielen osiossa äidinkielelle annettiin kahdeksan pakollista kurssia. Kirjallisuudenopetuksen tavoitteiksi määriteltiin, että oppilas "ymmärtää sanataiteen lajeja, rakenteita ja tyylisuuntauksia sekä suomalaisen kirjallisuuden kehitystä; pohtii kirjallisuudessa kuvattuja henkilöitä, kohtaloita ja ajattelutapoja sekä ajan yhteisön ilmiöitä ja rakentaa myös näiden pohjalta omakohtaista maailmankuvaa; ymmärtää oman kielen ja omakielisen kirjallisuuden merkityksen yksilöille ja kansoille." Keskeiseksi tavoitteeksi määriteltiin kielenkäyttötaidon kehittyminen. Kirjallisuuden tehtävänä äidinkielen opetuksessa on tarjota esteettisiä kokemuksia, tietoja, aineksia mielikuvitukselle ja virikkeitä arvokeskusteluille. Kirjallisuus auttaa oppilasta tuntemaan omaa itseään ja laajentamaan oppilaan näkökulmia ymmärtämään muita ihmisiä, kasvamaan suvaitsevaisuuteen. (LKOO, 9.)

Kirjallisuuden opetuksessa ensimmäisenä lukiovuotena tuli painottaa teosten keskeistä sisältöä, nuoren omaa vastaanottoa ja hänelle läheisiä kysymyksiä. Seuraavina vuosina pitäisi siirtyä objektiivisempaan analyysiin ja lisäämään kirjallisuudentuntemusta järjestelmällisesti. Luetun kirjallisuuden tuli täyttää seuraavat ehdot (LKOO, 21):

— on luettava monenlaista kirjallisuutta; kaunokirjallisuutta suositetaan luettavaksi enemmän kuin muita tekstejä yhteensä
— on luettava kaunokirjallisuuden eri lajeja: novelleja, romaaneja, runoja ja näytelmiä
— kaunokirjallisuuden on oltava kansalliselta alkuperältään monenlaista; kotimaista suositetaan luettavaksi vähintään saman verran kuin ulkomaista yhteensä

Opettajan päätettäväksi jää, missä yhteydessä hän tarkastelee lyriikkaa, draamaa tai kansanperinnettä.

Opetussuunnitelmassa ovat esillä samat tavoitteet, joista keskusteltiin jo 1960-luvulla. Mikään tavoite ei ole korostunut erityisen vahvasti, vaan kirjallisuuden erilaiset kasvatukselliset ja sen omaa arvoa korostavat ominaisuudet ovat edustettuina. Opettajalla on kirjallisuuden valinnassa vapauksia, joille on annettu suuntaa-antavat rajat.

Lukuvuodesta 1955—56 vuoteen 1989—90 viidentoista eniten luetun kirjan osuus kaikista luetuista kirjoista pieneni 75%:sta vajaaseen kolmannekseen. Luvuista voi päätellä, että luettujen kirjojen kirjo laajeni: tässä näkyy (Rikama 1993, 37) kirjallisuudenopetuksen tavoitteiden muutos ja lukemisen eriyttäminen. Kirjallisuudenopetuksen tavoitteena ei enää ole kansallisen kirjallisuuden merkkiteosten luettaminen vaan kirjallisuuden lukeminen ylipäänsä on pääasiallinen tavoite. Myös kehityspsykologinen näkemys on luettavan kirjallisuuden valinnan taustalla: pyritään valitsemaan sellaista kirjallisuutta, joka koskettaa lukijaansa ja käsittelee sellaisia asioita, jotka ovat hänen elämässään ajankohtaisia.

Taulukko 5. Koulukirjallisuuden kaanon 1979—80 (Rikama 1984).

1. Kivi, Aleksis: Seitsemän veljestä (1874)
2. Sillanpää, Frans Emil: Hurskas kurjuus (1919)
3. Camus, Albert: Sivullinen (1942)
4. Kianto, Ilmari: Punainen viiva (1909)
5. Pekkanen, Teuvo: Tehtaan varjossa (1932)
6. Aho, Juhani: Juha (1911)
7. Meri, Veijo: Manillaköysi (1975)
8. Linna, Väinö: Tuntematon sotilas (1954)
9. Ibsen, Henrik: Nukkekoti (1879)
10. Huxley, Aldous: Uusi uljas maailma (1932)
11. Hemingway, Ernest: Vanhus ja meri (1952)

12. Wright: Musta poika (1945)
13. Golding, William : Kärpästen herra (1954)
14. Turunen, Heikki: Simpauttaja (1973)
15. Brecht, Bertolt: Setsuanin hyvä ihminen (1938 — 39)

Kun vertaa 1979—80 koulukaanonia vuoden 1965 kaanoniin, suurin muutos on yhteiskunnallisten romaanien tuleminen kouluun: lähes kaikki kaanonin teokset ainakin käsittelevät elleivät kriittisesti kommentoi yhteiskuntaa. Puolet kaanonin teoksista on uusia, vain *Seitsemän veljestä*, *Hurskas kurjuus*, *Tehtaan varjossa*, *Juha* ja *Vanhus ja meri* ovat mukana vuoden 1965 kaanonista. Kaanonista ovat pudonneet *Nummisuutarit, Helmi, Kalevala, Moreeni* ja *Hellaakosken* sekä *Leinon* runoteokset. Viidentoista vuoden aikana koulukaanon on muuttunut enemmän kuin vuosisadan alun viitenä ensimmäisenä vuosikymmenenä. Myös Meren ja Turusen teosten nousu kaanoniin nopeasti ilmestymisensä jälkeen kertoo, että kirjallisuuden uutuuksiin reagoitiin nopeammin kuin 1900-luvun ensimmäisillä viidellä vuosikymmenellä.

1980-luvulla kotimaisessa kirjallisuudessa työväenluokkaiseen arvomaailmaan sitoutunut proosa väheni. Maaseutukuvausta suositummaksi nousi kaupunkimiljöö, laajat romaanit ja romaanitrilogiat vaihtuivat lyhyeen novellimuotoon. Arvomaailma suhteellistui, eikä yksiselitteisiä arvovalintoja kirjallisuudessa tehty. Monesti lopullisen arvovalinnan tekeminen jätettiin lukijalle. (Ruohonen 1999, 268 — 280.)

Nykyisin voimassaoleva opetussuunnitelma, Lukion opetussuunnitelman perusteet 1994 (LOPS 94) myöntää, että äidinkielellä oppiaineena on "moninainen tehtävä", vaikkakin pakollisten kurssien määrä väheni kahdella edellisestä opetussuunnitelmasta. Äidinkielen sisältö tulee usealta eri tieteenalalta, kieli- ja kirjallisuustieteestä, viestintätieteistä, lukemisen ja kirjoittamisen tutkimuksesta ja kulttuurintutkimuksesta. Opetuksen päämääränä tulisi olla mahdollisimman toimiva integraatio, jossa huomioidaan kuunteleminen, puhuminen, lukeminen ja kirjoittaminen. Nykyisen opetussuunnitelman mukaiset tavoitteet kirjallisuuden osalta ovat omaksua yhteiskunnassa tarvittavia kirjallisuuden tietoja, taidon lukea eläytyvästi, erittelevästi, kriittisesti ja tulkitsevasti kehittyminen kirjallisuuden avulla, kirjallisuudentuntemuksen kasvaminen sekä kirjallisuuden merkityksen ymmärtäminen yksilölle ja yhteiskunnalle. Nykyisistä kuudesta pakollisesta lukion äidinkielen kurssista kaksi on selkeästi kirjallisuus-aiheisia: 'Kirjallisuus aikansa ilmentäjänä' ja 'Kieli, kirjallisuus ja identiteetti'. Kirjallisuuskurssit ovat viimeisenä, viidentenä ja kuudentena suoritettavista äidinkielen kursseista. Muilla kursseilla käsitellään kieltä, taideilmaisua, tekstin rakentumista ja

kielen valtaa. Kaikilla kursseilla tulee kuitenkin käsitellä kirjallisuutta ja tehdä aiheeseen liittyviä harjoituksia. (LOPS 94, 37—39)

Kirjallisuutta opiskellaan eri näkökulmista, ja sen avulla opiskellaan tekstin tulkitsemista. Tietenkin kirjallisuuden itseisarvo on säilynyt ja säilyy, mutta sitä ei korostettu samalla tavalla kuin VOOMO:ssa. LOPS 94 määrittelee kirjallisuuden opetusta ohjaavaksi metodiksi vastaanoton tutkimuksen mukaisen käsityksen, lukemistapahtumasta, tekstin ja lukijan vuorovaikutuksesta ja kirjallisuuden vastaanoton aikasidonnaisuudesta. Voisi sanoa, että koulujen kirjallisuudenopetus on saanut jo vaikutteita kulttuurintutkimuksesta, ainakin opetussuunnitelman tasolla. Kirjallisuutta siis pyritään tutkimaan yhteiskunnallisena ilmiönä. Muuten reseptioesteettinen näkemys on pysynyt virallisissa suunnitelmateksteissä merkitsevässä asemassa 1960-luvun murroksesta alkaen.

1990-luvulla eriydyttiin, yksilöllisyys ja subjektin aseman pohtiminen väritti kulttuurielämää. Myös kouluelämässä tämä yksilöllistymisprosessi näkyi: koulutusjärjestelmässä alettiin purkaa 1990-luvulle saakka tyypillistä keskusjohtoisuutta. Tämä johti siihen, että jokaisessa lukiossa laadittiin oma opetussuunnitelma virallisten, väljien opastusten mukaan. Äidinkielen kuusi kurssia on pakollista, kaksi vapaaehtoista. Koulukohtaisten opetussuunnitelmien ongelmaksi jää, miten ja missä kurssissa kirjallisuutta opetetaan. Oppiaineen nimi vaihtui 1999 äidinkieleksi ja kirjallisuudeksi, joten ainakin nimen perusteella kirjallisuus tuli virallisesti oppiaineen toiseksi pääsisällöksi.

Jos 1960-luvun kirjallisuudenopetuksen suurin ongelma oli luettavan kirjallisuuden valinta, 1990-luvun ongelma on se, etteivät oppilaat lue. Rikaman (1994, 10) vuonna 1990 tekemään kyselyyn vastanneista äidinkielenopettajista 56% arvioi lukuharrastuksen vähentyneen. Vuonna 1980 äidinkielenopettajista vain 35% arvioi, että lukeminen ei enää kiinnosta nuoria.

1980-90 oppilaiden yhteiset lukukokemukset ovat vähentyneet kouluissa. Opettajat luettavat edelleen eniten Seitsemää veljestä, jonka asema suosituimpana "pakkokirjana" ei viime vuosisadan aikana juurikaan muuttunut. Viime vuosisadan alun tärkein ja eniten luettu teos, Kalevala, on pudonnut viidentoista suosituimman kirjan joukosta kokonaan.

Taulukko 6. Koulukirjallisuuden kaanon 1989—90 (Rikama 1993).

1. Kivi, Aleksis: Seitsemän veljestä (1874)
2. Linna, Väinö: Tuntematon sotilas (1954)
3. Ibsen, Henrik: Nukkekoti (1879)
4. Kianto, Ilmari: Punainen viiva (1909)
5. Camus: Sivullinen (1942)
6. Sillanpää, F. E.: Hurskas kurjuus (1919)
7. Aho, Juhani: Juha (1911)
8. Orwell, George: Eläinten vallankumous (1945)
9. Golding, William: Kärpästen herra (1954)
10. Härkönen, Anna-Leena: Häräntappoase (1984)
11. Hemingway, Ernest: Vanhus ja meri (1952)
12. Salinger, J. D.: Sieppari ruispellossa (1952)
13. Meri, Veijo: Manillaköysi (1975)
14. Saisio, Pirkko: Elämän meno (1975)
15. Canth, Minna: Työmiehen vaimo (1885)

Uusia tulokkaita kaanoniin 1989—90 vuoden 1979—80 verrattuna olivat Pirkko Saision *Elämän meno*, Anna-Leena Härkösen *Häräntappoase*, Orwellin *Eläinten vallankumous* sekä Salingerin *Sieppari ruispellossa*. Kaanonista putosivat Pekkasen *Tehtaan varjossa*, Huxleyn *Uusi uljas maailma*, Wrightin *Musta poika*, Turusen *Simpauttaja* sekä Brechtin *Setsuanin hyvä ihminen*, joissa kuvattiin yhteiskuntaa kriittisesti. Suomalaisten teosten määrä kasvoi hienoisesti, vuoden 1989—90 kaanonissa niitä oli yhdeksän viidestätoista, kun kymmenen vuotta aiemmin vastaava luku oli kahdeksan viidestätoista.

Suosituimpia ulkomaisia teoksia 1989—90 olivat Ibsenin *nukkekoti*, Camus'n *Sivullinen*, Orwellin *Eläinten vallankumous*, Goldingin *Kärpästen herra*, Hemingwayn *Vanhus ja meri* ja Salingerin *Sieppari ruispellossa*. 1960-luvulla paheksutun Saarikosken puhekielinen suomennos Salingerin teoksesta on nyt hyväksytty koulukaanoniin. Suomalainen kirjallisuus ei enää hallinnut täydellisesti koulukirjallisuuden kaanonia kuten 1960-luvulla. Koulukirjallisuuden kaanon ja nuorten itsensä suosima kirjallisuus ovat eroamassa toisistaan: Juha Rikaman mukaan kaanoniin kuuluu vain kaksi nuorten parissa suosittua kirjaa, Linnan *Tuntematon sotilas* ja Härkösen *Häräntappoase*. (Rikama, 1995a, 13).

Eniten äidinkielen opettajia on puhuttanut 1990-luvulla Euroopan unioniin liittyminen ja sen aiheuttamat muutospaineet suomalaisessa kirjallisuudenopetuksessa. Toisaalta kansallinen kirjallisuus elää uutta nousukauttaan, toisaalta painotetaan eurooppalaisen kirjallisuuden tuntemusta. Samanaikaisesti kun podetaan huonoa omaatuntoa "oman" kirjallisuuden unohtamisen vuoksi, nolostuttaa opettajia oppilaiden huono yleiseurooppalaisen kirjallisuuden tuntemus. Oppilaiden tulisi tuntea yhä laajemmin kirjallisuutta.

1990-luvun kirjallisuudenopetuksen keskustelun pääpainona näyttää lopultakin olevan sama ongelma kuin 1960-luvulla: miten saada tasapainoon kansallinen kaanon ja lukijakeskeinen, reseptioesteettinen lähestymistapa. Lukijakeskeisyys näyttää olevan vahvempi, mutta kuitenkaan kansallista ja eurooppalaista klassista kirjallisuutta ei unohdeta. Oppilaiden pitäisi lukea innokkaasti klassikkoja, joita opettajat heille markkinoivat.

Nykyisin lukutaidon käsite on laajentunut uusien medioiden vaikutuksesta: lukutaitoon lasketaan kuuluvaksi perinteisen lineaarisen lukutaidon lisäksi uudet lukutaidot, jotka korostavat epälineaarisuutta ja hierarkkisuutta. (Suomi (o)saa lukea, 22).

4.2 Vuosituhannen vaihteen otsikointi

1980-luvulta alkaen ei suosittu enää pelkkiä otsikoita, vaan mukana oli usein jokin sanallinen tehtävänanto, joten otsikkoaine ei ole enää nimensä veroinen. Yleensä otsikon sijasta kokelaalle on tarjottu monisanainen selvitys jostain määritellystä aiheesta. Koska vuodesta 1985 mukana oli jo aineistokokeen tehtävänantoja muistuttavia tehtäviä, jossa oli tehtävänannon lisäksi erillinen teksti aineistona, en ottanut niitä huomioon valitessani otsikoita tutkittavaksi.

4.2.1 Otsikoiden aiheet

Genre, oma näkemys ja kirjailija olivat useimmin esillä vuosien 1970 — 2001 otsikoissa, kuten aiemmassakin jaksossa. Genren osuus kasvoi entisestään lähes kolmannekseen otsikoiden aiheista (31,6% otsikoista). Omasta näkemyksestä pystyi kirjoittamaan lähes yhtä usein kuin vuosina 1941 — 1960, tämän aiheen osuus väheni 2,1%. Kirjailija-aiheiset otsikot vähenivät hiukan (1,4%). Aihe kirjallisuudessa –aihe lisääntyi kasvattaen osuuttaan 6,6%. Yhteensä niitä oli 10,5% otsikoista.

Kaavio 7. Vuosien 1970 — 2001 otsikoiden aiheet.

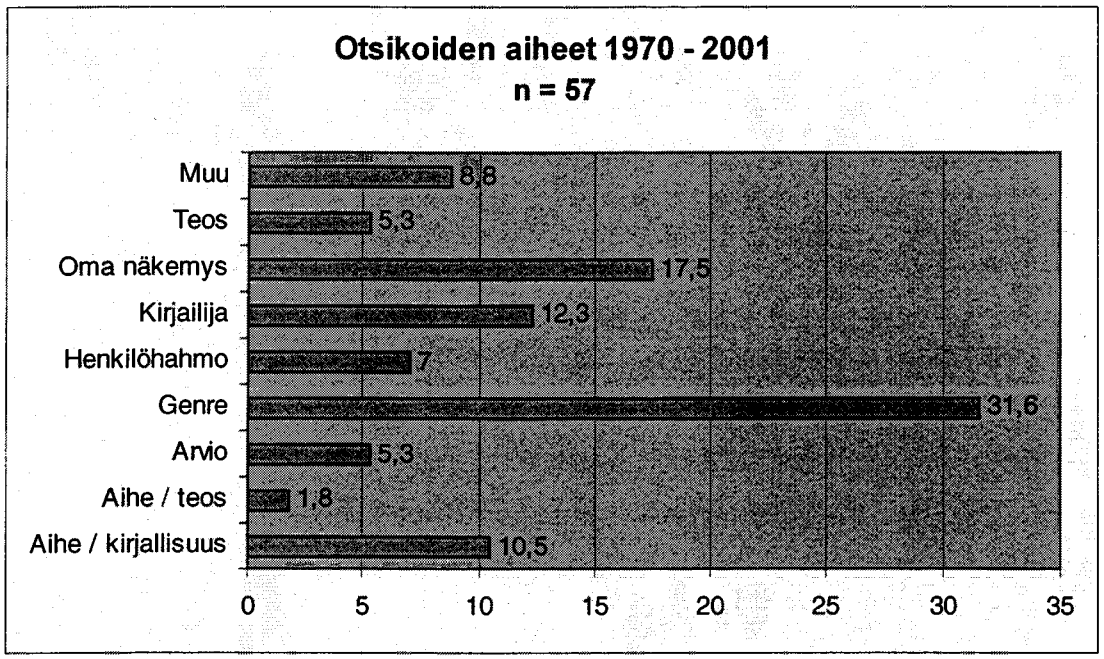

Genre-aiheisia otsikoita oli suurin osa kaikista kirjallisuusaiheisista otsikoista. Perinteiseen kolmijakoon (draama — lyriikka — proosa) kirjallisuuden lajeista perustui 7 otsikkoa 18 genre-aiheisesta otsikosta: *Venäläistä romaanitaidetta* (1971), *Näytelmä — taideteos vai dokumentti* (1971), *Sata vuotta suomalaista teatteria* (1972), *Runous ilon (lohdutuksen, tiedon, aatteellisuuden tms.) lähteenä* (1973), *Teatterikokemuksiani kuluvana näytäntökautena* (1974), *Viime syyskauden kertomakirjallisuutta* (1976) ja *Näytelmät ja teatteri koulutyön osana* (1982). Lyriikan alalajeista nostettiin esille, Suomi-rockin nousun myötä 1980-luvun alussa, *Nuorisomusiikin sanoituksen uusi aalto* (1982).

Proosan alueella monissa otsikoissa oli aiheena jokin kertomakirjallisuuden alalaji. Fantasia-, tieteis-, kauhu-, dekkari- ja viihdekirjallisuus nousivat otsikoihin. Erityisesti kirjallisuuden tulevaisuuden utopiat innostivat otsikoiden laatijoita: *Tieteisromaanit* (1974), *Kirjallisuuden tulevaisuudenutopioita* (1984) ja *Kirjallisuudessa, elokuvissa, sarjakuvissa ja tietokonepeleissä on erilaisia tulevaisuudenkuvia. Erittele yhtä tai useampaa tällaista tulevaisuudenkuvaa ja pohdi sen tai niiden yhteyksiä nykytodellisuuteen. Otsikoi itse* (2000).

1990-luvulla alkanut fantasiakirjallisuuden suosio näkyi 2001 otsikoissakin: *Tarkastele fantasiakirjallisuutta kirjallisuudenlajina.* Aiemmin 1993 ohjailtiin kirjoittajaa kertomaan lukukokemuksista satujen kautta (*Saduilla on monta tehtävää ja tarkoitusta. Usein lapsuuden sadut seuraavat meitä halki elämän. Aikuisia vetävät puoleensa*

monenlaiset mielikuvitusmaailmat. Kirjoita aiheesta. Otsikoi itse tai valitse seuraavista vaihtoehdoista: ***Eri ikäkausien sadut*** tai ***Onko satujen maailma vain*** satumaailma). Kauhukirjallisuus sai otsikkonsa 1991 sanallisen tehtävänannon myötä *(Ihmiset katselevat kauhuelokuvia, lukevat kauhukirjallisuutta, etsivät huvipuistoista kauhukokemuksia... Miksi? Kirjoita aiheesta. Otsikoksi* ***Kauhu kiehtoo****.).* Myös dekkarit olivat otsikon aiheena kerran (*Rikosromaanien, poliisiromaanien ja salapoliisiromaanien arvostus on viime vuosina selvästi kasvanut. Esittele alan parhaita lukukokemuksiasi. Otsikko: Tällaisia dekkareita arvostan* 1987).

Viihdekirjallisuuden olemusta ohjattiin pohtimaan vuonna 1972: *Viihdekirjallisuus — sadunkerrontaa aikuisille?* Bestsellereistä sai kirjoittaa 1982: *Mistä syntyy aikamme bestseller?* Humoristisesta kirjallisuudesta ohjasi kirjoittamaan vuoden 2000 otsikkotehtävä *Erittele yhtä tai useampaa kaunokirjallista teosta, jonka huumori tekee sinuun vaikutuksen. Ota otsikoksi Huumori kirjallisuudessa tai otsikoi itse.*

Kirjallisuuden ja taiteen harrastuneisuutta edellytti vuoden 1984 otsikko, jossa kokelaan tuli kertoa jostain tämän vuosisadan tyylisuuntauksesta (*Modernismi, absurdismi, futurismi, ekspressionismi... Valitse tämän vuosisadan tyylisuuntaus, joka kiinnostaa sinua, ja kirjoita siitä. Jos haluat, voit keskittyä yhteen taiteenlajiin esim. kirjallisuuteen tai kuvataiteeseen. Otsikoksi tyylisuuntauksen nimi.).*

Omasta näkemyksestä ohjasi kirjoittamaan 17,5% vuosien 1970 — 2001 otsikoista. Useimmin nämä otsikot ohjasivat kirjoittamaan kirjallisuudesta, jolla on ollut jonkinlainen vaikutus kirjoittajan henkilökohtaiseen kasvuun (*Unohtumaton lukukokemus* 1972, *W. Somerset Maugham (englantilainen kirjailija 1874 — 1965) on sanonut: "Tärkeintä kirjassa on se, mitä se merkitsee sinulle." Kirjoita kirjasta, joka merkitsee sinulle paljon. Otsikoi itse.* 1982, ***Elämäni kirjat*** 1991, *Kirjallisuutta ryhmitellään mm. lukijoiden mukaan: on lastenkirjoja, nuortenkirjoja, poika- ja tyttökirjoja, naisten ja miesten kirjoja... Pohdi, miten tällaiset lajirajat ovat ilmenneet omassa lukijahistoriassasi. Otsikoi itse.* 1997, *Veijo Meren mukaan "kirjallisuus ei saa olla helppoa, koska elämäkään ei ole helppoa". Kirjoita vaikeasta mutta palkitsevasta kaunokirjallisuuden lukukokemuksesta. Otsikoksi* ***Koville otti, mutta kannatti lukea*** 1998).

Selkeämmin kirjallisuuden tehtävä opettajana ja auttajana oli esillä kolmessa omaa näkemystä korostavassa otsikossa: *Kaunokirjallisuutta, joka on opettanut minua*

ymmärtämään Suomea ja suomalaisia (1981), *Mitä olen oppinut rakkaudesta kaunokirjallisuutta lukemalla?* (1987) ja *Kirjoita jostakin kirjasta, joka käsittelee sinulle tuttua ongelmaa ja on auttanut sinua näkemään oman tilanteesi uudessa valossa. Otsikoi itse tai ota otsikoksi* ***Kirja, joka auttoi minua*** (1996).

Kirjailija-aiheisista otsikoista 2 noudatti perinteistä muotoa: *William Shakespeare, draaman mestari* (1971) ja *Novellin mestari* (1977). Molemmissa kirjailijaa lähestytään tietyn kirjallisuuden genren kautta, mutta muuta tarkennusta ei anneta. Myös vuoden 1975 otsikko *"Minä elän" — Aleksis Kivi jälleen ajankohtainen* (1975) jää tarkennusta vaille. Kirjailijan suhdetta yhteiskunnassa ja hänen asemaansa siinä ohjasivat pohtimaan seuraavat otsikot: *Kirjailijan asema nyky-yhteiskunnassa* (1972), *Kirjailijan tilitys oman aikansa tapahtumista (Esim. F. E. Sillanpään "Hurskas kurjuus", Lassi Sinkkosen "Solveigin laulu", Pirkko Saision "Elämänmeno". Otsikko aiheen mukaan).* (1977), *Kirjoita jonkun suositun, hyvän myyntimenestyksen saaneen kirjailijan tuotannosta tai jostakin hänen kirjastaan ja pohdi suosion syitä. Otsikoi tähän tapaan:* ***Väinö Linna, suomalaisten oman historian kirjoittaja; Arto Paasilinna, humoristi muttei tyhjän nauraja; Kaari Utrio, historian tuntija ja viihteen taitaja; Agatha Christie, ongelmien punoja ja purkaja.*** (1995). Vuoden 1978 otsikosta kirjoittaessaan kokelaan täytyy kertoa puhuttelevasta lukukokemuksestaan: *Kirjailijan viesti minulle.*

Aihe kirjallisuudessa oli kuuden otsikon aiheena. Aiheet olivat suhteellisen laajoja, joten kirjoittajan täytyi hallita tietyntyyppistä kirjallisuutta hyvin (*Entisajan kuvausta lukemassani romaanikirjallisuudessa* 1973, *Kaupunkielämän kuvausta suomalaisessa romaanitaiteessa* 1974, *Yhteiskuntakritiikkiä suomalaisessa kaunokirjallisuudessa* 1980, *Suomalainen maisema romantikon ja realistin silmin* 1981 (tästä otsikosta voi kirjoittaa myös kuvataiteen kautta), *Yksinäinen ratsastaja vaeltaa — Mikä kiehtoo Villin lännen kuvauksissa? (Aihetta voi käsitellä kirjallisuuden tai elokuvan aiheena)* 1981, *Kirjallisuudessa, elokuvissa, sarjakuvissa ja tietokonepeleissä on erilaisia tulevaisuudenkuvia. Erittele yhtä tai useampaa tällaista tulevaisuudenkuvaa ja pohdi sen tai niiden yhteyksiä nykytodellisuuteen. Otsikoi itse* 2000). Kolme otsikoista kohdistaa tarkastelun kotimaiseen kirjallisuuteen. Kaksi viimeksi mainittua laajentaa aiheen tarkastelun kirjallisuuden lisäksi muihin taiteen lajeihin.

Henkilöhahmo-aiheiset otsikot eivät enää määränneet tarkkaan teosta, jonka tietystä henkilöhahmosta kirjoittajan täytyi kertoa. *Varttuva nuori romaanin aiheena* (1978),

Vaikuttava naiskuvaus suomalaisessa kirjallisuudessa (Otsikko henkilön mukaan) (1979), *Romaanihenkilö, joka jäi askarruttamaan minua* (1985), *Erään perheen kohtalot kirjan (vaihtoehtoisesti: kirjasarjan) aiheena* (1986) –otsikoista voi päätellä, että sadan vuoden aikana henkilöhahmosta kirjoitettavien aineiden tehtävänanto on tavallaan muuttunut peilikuvakseen. 1800-luvun lopun otsikoissa kirjoittajalle tarjottiin nimetty henkilöhahmo, josta kirjoittaa, mutta nykyisin kirjoittaja saa valita omien lukukokemustensa pohjalta hahmon, joka vastaa tehtävänannon määrittelyä.

Pelkkä **teos** mainittiin enää kolmessa otsikossa (5,3%). Modernit teos-aiheiset otsikot eivät, kuten henkilöhahmo-otsikotkaan, enää määränneet kirjoittajaa kirjoittamaan tietystä teoksesta. Se ero henkilöhahmo-otsikoihin verrattuna oli, että yleisluonnehdintojen sijasta teoksia piti tarkastella tietyn näkökulman kautta. Vuoden 1971 otsikko ohjasi kokelaan kirjoittamaan romaanista, josta on tehty elokuva (*Kotimainen romaani ja siitä tehty elokuva).* Vuoden 1975 otsikko oli oire vuosikymmenen poliittisuudesta: *Haudattu taistelulaulu.* Vuoden 1999 otsikko käsitteli kahta sadan vuoden takaista koulukaanonin arvostetuinta ja eniten esillä ollutta teosta, Kalevalaa ja Vänrikki Stoolin tarinoita: *A) Kirjoita kansainväliseen levitykseen esittely 150-vuotiaasta Kalevalasta. Esittelyn näkökulman voi valita itse. Voit esimerkiksi esitellä ja pohtia Kalevalaa kansallisena merkkiteoksena, Kalevalan sankarihahmoja tai Kalevalan naiskuvaa. B) Esittele kansainväliselle lukijakunnalle kansallisrunoilijamme J. L. Runebergin runoteos Vänrikki Stoolin tarinat. Sen ensimmäinen osa ilmestyi 1848 ja toinen 1860. Esittelyn näkökulman voit valita itse. Voit esimerkiksi esitellä ja pohtia teoksen merkitystä tai sen sankarihahmoja. Otsikoi itse.* Uutta on, että kirjoittajalle on annettu selkeä kohdeyleisö: kyseisiä teoksia tuntemattomat ulkomaalaiset. Esimerkeiksi annetut näkökulmat ovat tuttuja sadan vuoden takaa: henkilöhahmot, kansallinen merkkiteos, naiskuva, sankarihahmot. Yhtään henkilöhahmoa ei ole mainittu nimeltä.

Arvio oli kolmen otsikon aiheena *(Suosittele kirjaa, jonka toivoisit sisältyvän lukion kirjallisuudenopetukseen. Otsikoi itse.* 1992, *Valitse jompikumpi seuraavista aiheista. Taide-sanan tilalla voit käyttää jonkin taiteenlajin nimitystä (esim. kirjallisuus, musiikki tai elokuva).* ***Voiko taide muuttaa maailmaa? — Miten taide on muuttanut minua?*** 1994 ja *Mikä tekee scifiromaanista hyvän?* 1999). Ensiksi mainittu otsikko antaa kirjoittajalle mahdollisuuden olla kriitikkona. Hänen täytyy myös miettiä, miksi tietty teos olisi hyvä juuri lukiossa kirjallisuudenopetuksessa. Tavoitteena on teksti, jossa kirjoittaja perustelee valintansa. Seuraava otsikko on laaja, ja kirjoittajalla täytyy olla

näkemys siitä, mikä on taiteen asema ylipäänsä yhteiskunnassa ja maailmassa. Viimeinen otsikko vaatii kirjoittajalta suhteellisen laajaa scifi-kirjallisuuden tuntemusta.

Aihe teoksessa –aiheen osuus pieneni entisestään; niitä oli enää1 57:stä otsikosta, eli vain 1,8%. *Kansamme historian tärkeä vaihe kirjailijan kuvaamana (otsikossa mainittava kuvattava ajankohta- tai jakso sekä kirjailijan nimi)* (1970) ohjasi kirjoittamaan kotimaisesta historiallisesta teoksesta, romaanista.

Muut aiheet otsikoissa –otsikoiden osuus kasvoi: nyt otsikoita, joita ei voi lukea mihinkään määriteltyyn luokkaan kuuluviksi, oli 8,8% otsikoista (*Kirjallisuuden opetuksen tavoitteita* 1970, *Nuoret kirjailijoina* 1973, *Television katselu kirjallisuuden lukemisen kilpailijana* 1973, *Kirjallisuus romantiikan kaipuun tyydyttäjänä* 1975 ja *Kirja, ikkuna maailmaan* 1983).

4.2.2 Otsikoinnin tapa lähestyä kirjallisuutta

Hallitsevaksi lähestymistavaksi nousi vuosituhannen lopulla taustalähtöinen lähestymistapa. Kaikista vuosien 1970 — 2001 otsikoista 35,1% edusti tätä luokkaa. Lukijalähtöisten otsikoiden osuus nousi paljon: 17,6%:sta 31,6%:iin. Opetussuunnitelman vahvistama reseptioesteettinen näkemys kirjallisuudesta on näin esillä myös ylioppilaskokeessa. Tekstilähtöisten otsikoiden osuus pieneni edelleen, nyt niitä oli 24,6% otsikoista. Vähiten käytetyksi lähestymistavaksi jäi kirjailijalähtöinen lähestymistapa. Näitä otsikoita oli vain 5 eli 8,8% kaikista vuosien 1970 — 2001 otsikoista.

Kaavio 8. Otsikoiden lähestymistavat 1970 — 2001.

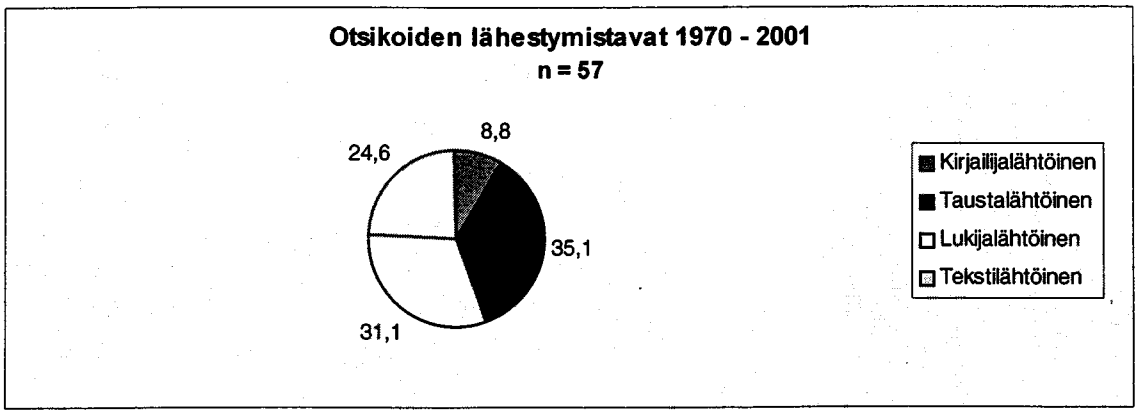

Taustalähtöisissä otsikoissa kirjoittajaa ohjattiin pohtimaan kirjallisuuden suhdetta koululaitokseen, yhteiskuntaan, todellisuuteen, kulttuurihistoriaan ja politiikkaan. Myös kirjallisuuden tehtävää ihmisen elämässä opastettiin miettimään. Kirjallisuuden ja koulun suhdetta piti pohtia otsikoissa *Kirjallisuuden opetuksen tavoitteita* (1970), *Näytelmät ja teatteri koulutyön osana* (1982) ja *Suosittele kirjaa, jonka toivoisit sisältyvän lukion kirjallisuudenopetukseen. Otsikoi itse.* (1992). Kulttuurihistoriallisia otsikoita olivat *Kansamme historian tärkeä vaihe kirjailijan kuvaamana (otsikossa mainittava kuvattava ajankohta- tai jakso sekä kirjailijan nimi* (1970), *Sata vuotta suomalaista teatteria* (1972), *Modernismi, absurdismi, futurismi, ekspressionismi... Valitse tämän vuosisadan tyylisuuntaus, joka kiinnostaa sinua, ja kirjoita siitä. Jos haluat, voit keskittyä yhteen taiteenlajiin esim. kirjallisuuteen tai kuvataiteeseen. Otsikoksi tyylisuuntauksen nimi.* (1984) sekä vuoden 1999 tehtävänanto kirjoittaa esittely Kalevalasta tai Vänrikki Stoolin tarinoista kansainväliseen lehteen. Vuoden 1975 otsikko *Haudattu taistelulaulu* antaa mahdollisuuden kirjoittaa kirjallisuuden poliittisista ulottuvuuksista. Kirjallisuuden ja todellisuuden suhdetta pohdittiin otsikoissa *Näytelmä — taideteos vai dokumentti* (1971), *Suomalainen maisema romantikon ja realistin silmin* (1981), *Kirja, ikkuna maailmaan* (1983), *Kirjallisuuden tulevaisuudenutopioita* (1984) ja vuoden 1994 tehtävänanto *Valitse jompikumpi seuraavista aiheista. Taide-sanan tilalla voit käyttää jonkin taiteenlajin nimitystä (esim. kirjallisuus, musiikki tai elokuva).* ***Voiko taide muuttaa maailmaa? / Miten taide on muuttanut minua?*** Kirjallisuuden asemaa ja ilmenemistä yhteiskunnassa ohjattiin pohtimaan otsikoissa *Kirjailijan asema nyky-yhteiskunnassa* (1972), *Nuoret kirjailijoina* (1973) ja *Television katselu kirjallisuuden lukemisen kilpailijana* (1973). Eri tehtäviä, joita kirjallisuudella on, piti pohtia kolmen otsikon ohjaamana (*Viihdekirjallisuus — sadunkerrontaa aikuisille?* 1972, *Runous ilon (lohdutuksen, tiedon, aatteellisuuden tms.) lähteenä. Valitse vaihtoehdoista enintään kaksi* 1973 ja *Saduilla on monta tehtävää ja tarkoitusta. Usein lapsuuden sadut seuraavat meitä halki elämän. Aikuisia vetävät puoleensa monenlaiset mielikuvitusmaailmat. Kirjoita aiheesta. Otsikoi itse tai valitse seuraavista vaihtoehdoista:* ***Eri ikäkausien sadut / Onko satujen maailma vain satumaailma*** (1993).

Lukijalähtöiset otsikot vaihtelivat henkilökohtaisista otsikoista (*Mitä olen oppinut rakkaudesta kaunokirjallisuutta lukemalla?* 1987) otsikoihin, jotka käsittelevät kirjallisuuden vastaanottoa yleensä (*Ihmiset katselevat kauhuelokuvia, lukevat kaunokirjallisuutta, etsivät huvipuistoista kauhukokemuksia... Miksi? Kirjoita aiheesta. Otsikoksi:* ***Kauhu kiehtoo*** (1991).

Tekstilähtöisten otsikoiden osuus pieneni vuosisadan kuluessa, ja niiden osuus oli 1970 — 2001 yksi neljännes (24,6%) kaikista otsikoista. Kun vuosisadan alussa tekstilähtöiset otsikot yleensä käsittelivät jotain tarkkaa aihetta tietyssä teoksessa, olivat vuosisadan lopun otsikot yleensä aiheeltaan laajoja (*Venäläistä romaanitaidetta* 1971, *Tieteisromaanit* 1974, *Tarkastele fantasiakirjallisuutta kirjallisuudenlajina* 2001).

Kirjailijalähtöisten otsikoiden osuus vakiintui noin kymmeneen prosenttiin (8,8%) otsikoista. Enää ei kirjoitettu kirjailijasta pelkkä nimi otsikkona, vaan hänet liitettiin aina tuotantoonsa, tai sitten kirjoittajan täytyi valita tietyn tyyppisen kirjallisuuden lajin mukainen kirjailija (*William Shakespeare, draaman mestari* 1971, *Novellin mestari* 1977, *Kirjailijan tilitys oman aikansa tapahtumista (Esim. F. E. Sillanpään "Hurskas kurjuus", Lassi Sinkkosen "Solveigin laulu", Pirkko Saision "Elämänmeno". Otsikko aiheen mukaan.)* 1977, *Kirjoita jonkun suositun, hyvän myyntimenestyksen saaneen kirjailijan tuotannosta tai jostakin hänen kirjastaan ja pohdi suosion syitä. Otsikoi tähän tapaan:* ***Väinö Linna, suomalaisten oman historian kirjoittaja; Arto Paasilinna, humoristi muttei tyhjän nauraja; Kaari Utrio, historian tuntija ja viihteen taitaja; Agatha Christie, ongelmien punoja ja purkaja.*** 1995).

Suurin osa (40%) kirjallisuussosiologisista otsikoista oli genre-aiheisia. Lukijalähtöisten otsikoiden aiheena oli valtaosassa oma näkemys. Teoslähtöisistä otsikoista puolet oli myös genre-aiheisia. Kirjailijalähtöisten otsikoiden ainoa aihe oli kirjailija.

Vuosien 1970 — 2001 otsikoissa mainitaan enemmän suomalaisia kuin ulkomaisia kirjailijoita: suomalaisista mainittiin Aleksis Kivi, F. E. Sillanpää, Lassi Sinkkonen, Pirkko Saisio, Väinö Linna, Arto Paasilinna, Kaari Utrio, Tove Jansson, Veijo Meri ja J. L. Runeberg. Ulkomaisista mainittiin William Shakespeare, W. Somerset Maugham, Agatha Christie, J. R. R. Tolkien, Umberto Eco ja van Gulik. Vain kaksi kirjailijaa sai oman otsikkonsa, Shakespeare ja Kivi. Muut kirjailijat olivat esillä sitaatin kautta (Maugham ja Meri) tai he olivat esimerkkeinä teoksineen.

1999 otsikoissa oli kaksi vuosisadan alun koulukaanonin suosikkia, *Kalevala* ja *Vänrikki Stoolin tarinat*. Kirjoitustehtävä on vaihtunut kuitenkin ihailevan ylistyksen kirjoittamisesta esittelyyn, joka suunnattiin kansainväliseen esittelyyn. Kirjoittajan pitää valita näkökulmansa kohderyhmän mukaan, joka oletettavasti ei tiedä ainakaan *Vänrikki Stoolin tarinoista* kovinkaan paljoa. Vuonna 1978 oli otsikkona *Varttuva nuori*

romaanin aiheena. Ylioppilasaineita- kokoelmassa (1978) mainitaan, että suurin osa kirjoittajista kirjoitti Toivo Pekkasen Tehtaan varjossa –romaanin pohjalta, joten koulukaanon vaikutti ainakin tähän otsikkoon vastattaessa.

Vain *Kalevala* ja *Vänrikki Stoolin tarinat* olivat yksittäisistä teoksista saaneet otsikon. Esimerkkeinä olivat esillä *Hurskas kurjuus*, *Solveigin laulu* ja *Elämän meno.*

5 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

Näkyvin muutos äidinkielen ylioppilaskokeessa sadan vuoden aikana oli otsikoiden muodon muuttuminen. 1800-luvun lopusta 1970-luvulle asti otsikot olivat hyvin toteavia. Vähitellen 1980-luvulle tultaessa otsikointi tuli monisanaisemmaksi. Otsikkotehtävät muuttuivat sanallisiksi tehtävänannoiksi, joissa annettiin kirjoittajalle ongelma, jota hänen piti pohtia. Samalla ohjattiin kirjoittamaan tietyntyyppisiä tekstilajeja, ja perinteisen kouluaineen, esseen, tilalle tuli mielipidetekstejä, esseitä ja esittelyjä.

1800-luvun lopusta 1940-luvulle asti **otsikoiden** suosituimmat **aiheet** olivat **teos, henkilöhahmo** ja **kirjailija**. Myös aihe tietyssä teoksessa oli suosittu erityisesti 1800- ja 1900-luvun taitteessa. Antiikin kirjallisuus oli vahvasti esillä vuoteen 1893 asti, jolloin otsikossa viimeisen kerran mainittiin antiikin ajan kirjailija (*Vergiliuksen kuvaus Troian hävityksestä).* Näinä vuosikymmeninä otsikoissa mainittiin myös usein nimeltä teos, josta piti kirjoittaa tai kirjailija, jonka tuotannosta tai persoonasta kirjoittajan tuli kirjoittaa (*Kalevalan Aino-runot*, 1893, *Runebergin runo "Adlercreutz",* 1899, *Aleksis Kiven "Seitsemän veljestä",*1908). *Kalevala*, *Vänrikki Stoolin tarinat* ja Runebergin runot yleensäkin olivat eniten mainittuja teoksia. Voisi sanoa, että nämä kaksi teosta kirjailijoineen olivat pääasiallisia aiheita 1900-luvun alussa. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä kirjailijoista esillä olivat useimmin suomalaiset kirjailijat (Runeberg, Topelius, Kivi, Lönnrot ja Aho). Kirjallisuuden lajeista runous oli hallitsevin otsikoinnissa esillä olleessa kirjallisuudessa. Otsikot olivat usein myös kovin laajoja eikä niissä tarkennettu näkökulmaa tiettyyn seikkaan kirjallisuudessa (esim. *Kanteletar,* 1907, *Santeri Ivalon historialliset romaanit,* 1928, *Selma Lagerlöfin "Peukaloisen retket villihanhien seurassa",* 1932).

Tehtävänannoista valtaosa perustui siis tekstiin: tiettyyn teokseen ja sen sisältämiin tapahtumiin ja henkilöhahmoihin. Nämä otsikot ohjasivat kirjoittamaan tarkasti määritellystä tilanteesta tai nimetystä henkilöhahmosta, joten kirjoittajan piti tuntea erityisesti *Kalevala* tarkasti, jotta pystyi kirjoittamaan otsikosta. Kalevalan valta-asema heikkeni otsikoissa 1914 — 1939 siitä huolimatta, että koulukirjallisuuden kaanonia se hallitsi edelleen.

Kaavio 9. Otsikoiden aiheet 1874 — 2001.

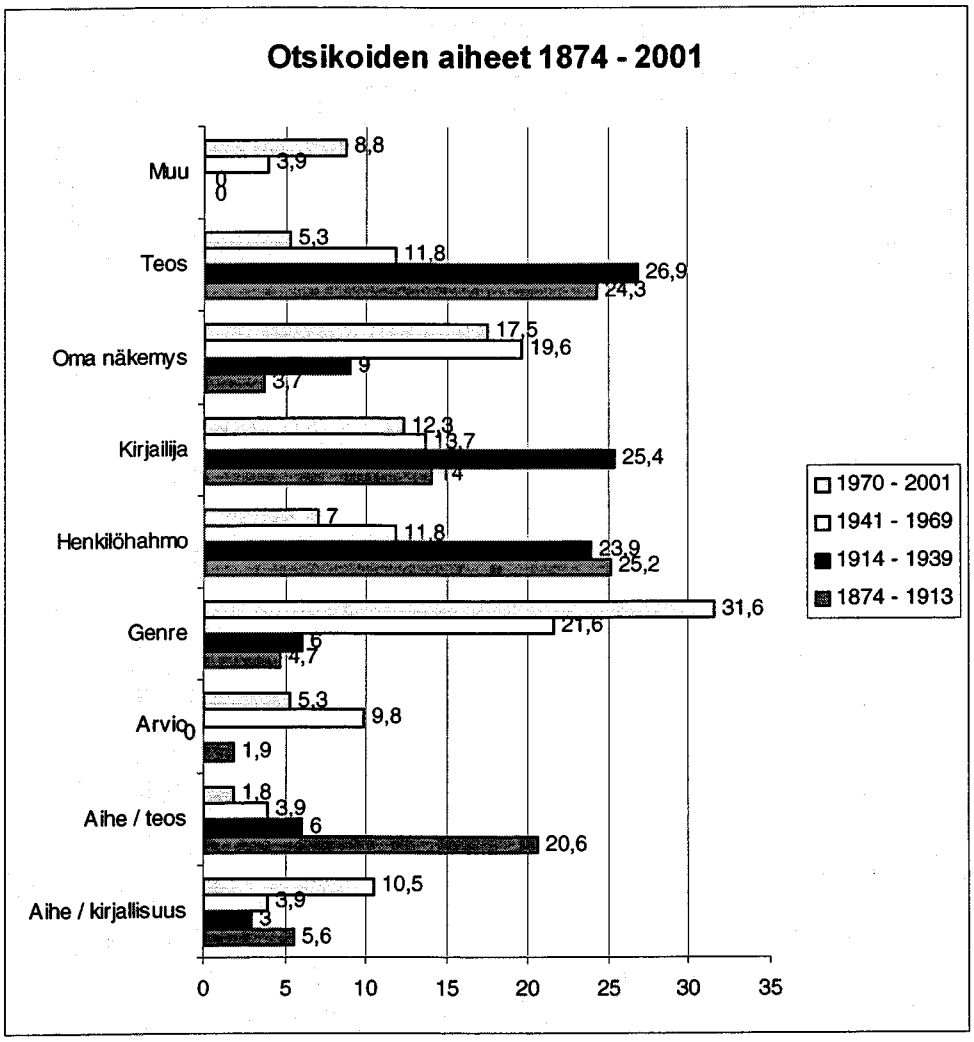

Snellmanilainen näkemys kirjallisuuden tehtävistä alkoi menettää valta-asemaansa 1940-luvulta alkaen. Yhteiskunnallinen tilanne, joka oli vaatinut kansallishenkistä yhtenäistä aatetta taakseen, oli muuttunut Suomen itsenäistymisen myötä. Näin myös koululaitoksessa oli mahdollista käsitellä kirjallisuutta, joka ei aiemmin ollut hyväksyttyä. Koululaitoksessa vieroksuttiin kirjallisuutta, jossa arvosteltiin suomalaisuuteen liittyviä negatiivisia asioita.

Vuosien 1914 — 1939 otsikoista voi päätellä, kuinka suomalaisen kirjallisuuden kenttä laajeni. Kalevalan ja Runebergin teosten valta väheni, mutta Juhani Ahosta sekä hänen teoksistaan oli useita otsikoita. Pyrkimys antaa kirjoittajille mielekkäitä ja ajankohtaisia otsikoita ilmeni myös, sillä monissa otsikoissa kirjoittajalle annettiin valinnan varaa, ja aiheena oli myös vasta ilmestyneet teokset.

Otsikoinnin kannalta merkittävimmät vuosikymmenet olivat siis 1950- ja 1960-luvut. Silloin aiemmin suosituimpien aiheiden (henkilöhahmo, kirjailija, teos) osuus kaikista otsikoista pieneni radikaalisti: teos oli otsikoiden aiheena vain noin joka kymmenennessä otsikossa, samoin kirjailija ja henkilöhahmo. Suosituimmiksi aiheiksi nousivat **genre** ja **oma näkemys**. Otsikoinnissa korostettiin nyt lukijan kykyä asettaa lukemansa kirjallisuus oikeisiin kategorioihin sekä kykyä arvioida kirjallisuutta sen sijaan, että testattiin, muistaako kirjoittaja yleisesti paljon luettujen teosten sisältöä (*Mitä vaadin hyvältä kirjalta,* 1943, *Uusimpia virtauksia runoudessa,* 1950, *Näytelmä, joka on usein palannut teatteriemme ohjelmistoon,* 1962).

1950-luvulla koulujen kirjallisuuden kaanon laajeni ulkomaisiin proosateoksiin. Tähän saakka kaanoniin oli kuulunut vain kotimaista kirjallisuutta. Samalla kaanon alkoi heikentyä. Verrattuna kymmenen vuoden takaiseen tilanteeseen merkittävin muutos on uuden amerikkalaisen kirjallisuuden esilletulo sekä *Kalevalan* lukemisen väheneminen. Yleisesti uuden ulkomaisen ja kotimaisen kirjallisuuden julkaisemisen ja lukemisen lisääntyminen aiheutti ongelmia kouluissa.

1950-luvulla alkoivat myös opetussuunnitelman kehittämiskeskustelut. Suomen kieli alettiin käsittää enemmän taitoaineeksi. Opetuksen päätavoitteista kiisteltiin välillä kiivastikin mm. Virke-lehdessä. 1960-luvun lopulla tuotiinkin esille tuttujen tavoitteiden (eettinen ja esteettinen kasvatus, oppilaan kasvattaminen, kirjallisuushistorian oppiminen) lisäksi uusia näkökulmia kirjallisuudenopetukseen: Suuntauduttiin Suomesta ulospäin ja kiinnostuttiin ympäröivästä yhteiskunnasta. Irtaannuttiin vuoden 1941 metodisista ohjeista ja ryhdyttiin lukemaan enemmän ulkomaista kirjallisuutta pelkän kotimaisen sijaan. Myös yhteiskuntakritiikkiä suvaittiin.

Kuten otsikoiden aiheiden kohdalla, myös otsikoinnissa esillä olevat kirjallisuuden **lähestymistavat** muuttuivat 1950- ja 1960-luvulla. 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä eniten esillä olivat **tekstilähtöinen** ja **kirjailijalähtöinen** lähestymistapa. 1900-luvun puolessa välissä taustalähtöinen ja lukijalähtöinen

lähestymistapa alkoivat kuitenkin esiintyä yhä useammin, ja 2000-lukua lähestyttäessä tausta- ja lukijalähtöinen lähestymistapa hallitsivat otsikointia.

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun otsikointitapa muistutti tietopohjaisen esseen aihetta, joka testasi kirjoittajan kirjallisuuden tuntemusta ja muistia (*Luominen Kalevalan mukaan,* 1876, *Frans Mikael Franzén* 1887, *Sakari Topelius, nuorison runoilija,* 1911). Vaikka tekstilähtöinen lähestymistapa hallitsi ajan tehtävänantoja, ei kirjallisuuden tarkastelunäkökulmaa määritelty otsikoissa. Kirjoitustehtävien ongelmana oli, miten hyvin kirjoittaja muistaa teosten sisältöä tai miten paljon kirjoittajalla on tietoa esimerkiksi kalevalaisista runoista tai kirjailijoiden elämästä.

Tekstilähtöinen otsikkotyyppi oli selkeästi määräävä 1950- ja 1960-luvuille saakka. Otsikointi painotti tiettyjen kanonisoitujen teosten ulkoa osaamista vuosisadan puoleenväliin asti. Tästä eteenpäin tekstilähtöisissä otsikoissa teksti oli analyysin lähtökohtana, mutta kirjoittaja sai itse valita tekstin, jota analysoida. Joten vaikka tekstilähtöinen lähestymistapa on hallinnut otsikointia, on tapa lähestyä tekstiä muuttunut. Ennen 1960-lukua kirjoittajalla ei ollut mahdollisuutta valita teosta, jota analysoida, vaan hänelle määrättiin teksti, jonka sisällöstä ja ominaisuuksista hänen tuli kertoa (*Kanteletar,* 1907, *Juhani Ahon lastut,* 1929, *Välskärin kertomukset,* 1946). 1960-luvulta alkaen kirjoittaja sai valita itse tekstin, josta kirjoittaa. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että otsikointi olisi antanut kirjoittajalle enemmän vapauksia. Kirjoittajan piti sitä vastoin kyetä löytämään omien lukukokemustensa perusteella teos, joka vastaa tehtävänannon antamia määritelmiä (*Luettavaksi suositeltava muistelmateos,* 1967, *Kotimainen romaani ja siitä valmistettu elokuva,* 1970, *Vaikuttava naiskuvaus suomalaisessa kirjallisuudessa,* 1979, *Erittele yhtä tai useampaa kaunokirjallista teosta, jonka huumori tekee sinuun vaikutuksen. Ota otsikoksi* ***Huumoria kirjallisuudessa*** *tai otsikoi itse,* 2000).

1960-luvulla otsikointi muuttui lukijuutta ja omakohtaisuutta painottavaksi. Samalla eri aiheiden yleisyys ja aiheiden monipuolisuus lisääntyivät. Ajankohtaisen kirjallisuuskritiikin ja uusien metodien nousu vaikutti näin ylioppilasaineidenkin otsikoinnin kirjallisuuskäsitykseen; alettiin luopua korostuneen suomalaisen kirjallisuuden lukemisesta ja sen kritiikittömästä lukemisesta individualistisempaan lukukokemukseen.

Kaavio 10. Otsikoiden lähestymistavat 1874 — 2001

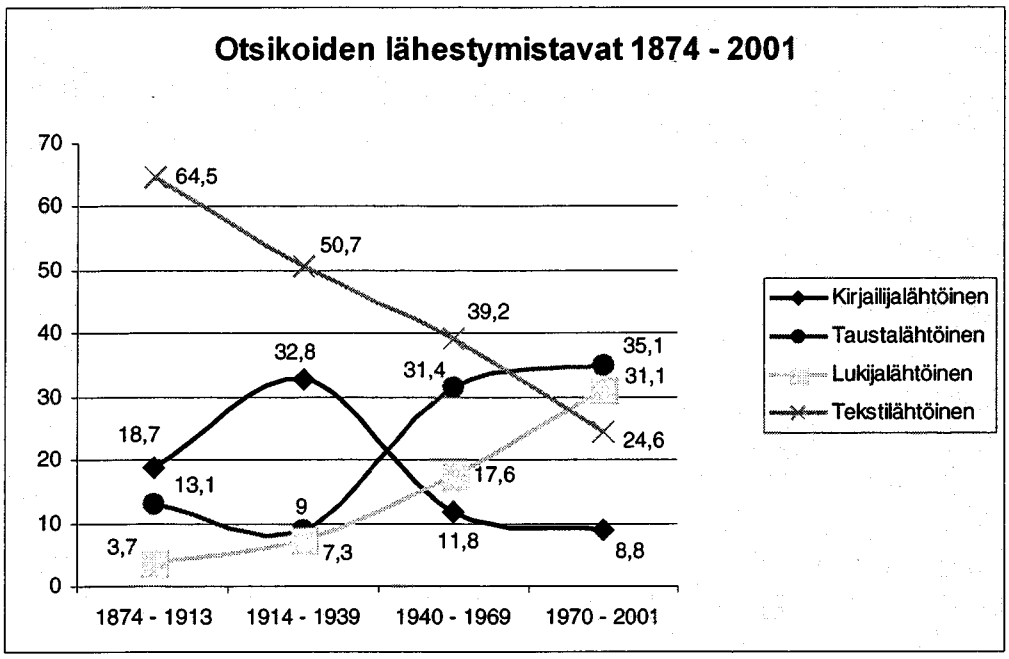

Näiden tulosten perusteella lukiolaitoksen kirjallisuuskäsitys on seurannut kirjallisuuden tutkimuksen muuttumista. Omakohtaisen lukukokemuksen korostus näkyy jo 1950- ja 1960-lukujen otsikoissa. Arviointia vaatineita otsikoita tuli ylioppilaskokeeseen samoin 1900-luvun puolessa välissä. Otsikoissa näkyy ajan koulukaanonin valinnat, tosin 1960-luvulta lähtien otsikointi irtaantui koulukaanonista eikä otsikoissa ollut juurikaan nimetty teoksia, joista täytyi kirjoittaa. Toisaalta, koulukaanon ei enää 1950-luvulta alkaen määritellyt lukemista lukiossa niin vahvasti kuin aiemmin. Yksilölliselle lukukokemukselle annettiin otsikoinnissa tilaa niinkin, että ei vaadittu tiettyjen teosten hallintaa, vaan kirjoittaja sai kirjoittaa omien lukukokemustensa perusteella. Virke-lehden keskustelujen näkökulmien runsaudesta saa selville, että 1960-luvun keskusteluun kirjallisuudenopetuksesta otti osaa monen eri mielipiteen edustajia. Lukijalähtöinen kirjallisuuden tutkiminen näyttäisi olevan lisääntymässä edelleen, mutta tekstilähtöinen tarkastelu on pysynyt ajankohtaisena sekin. Otsikoinnissa on kuitenkin nähtävissä uusimpien kirjallisuustieteellisten metodien omaksuminen.

LÄHTEET

ESKOLA, KATARINA. 1990. Lukijoiden kirjallisuus Sinuhesta Sonja O:hon. Helsinki: Tammi.

ESKOLA, KATARINA. 1979. Suomalaiset kirjanlukijoina. Helsinki: Tammi.

ESKOLA, KATARINA. 1988. *Kirjallisuudenopetus suomalaisessa yhteiskunnassa ja kirjallisuusinstituutiossa.* Teoksessa Lukemisen luokkakuva. Toim. Tuula Korolainen & Hilja Mörsäri. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXXV. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto. 11—17.

HAILA, V. A. 1934. Suomenkielisten oppikoulujen kaunokirjallisuuden opetuksesta erityisesti silmälläpitäen kirjallisuuden valintaa. Helsingin yliopiston filosofisen tiedekunnan historiallis-kielitieteellinen osasto.

HALL, STUART (ed.). 1997. Representation cultural representations and signifying practices. London: Sage.

HARJU, AILA. 1968. *Ainekirjoituksen opetuksen tavoitteet ja ylioppilaskoe.* Virittäjä. Kotikielen seuran aikakauslehti. 247 — 259.

HYTÖNEN, PÄIVI. 1998. *Kirjallisuuden temppelissä. Oppikoulun äidinkielen opetuksen käsityksiä kaunokirjallisuuden lukemisesta ja lukijoista 1940- ja 1950-lukujen taitteessa.* Teoksessa 40-luku: Kirjoituksia 1940-luvun kirjallisuudesta ja kulttuurista, toim. Auli Viikari. 187 — 204. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HÖKKÄ, TUULA. 1999. *Modernismi: uusi alku — vanhan valtaus.* Teoksessa Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Toim. Pertti Lassila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 68 — 89.

IISALO, TAIMO. 1989. Kouluopetuksen vaiheita. Keskiajan katedraalikoulusta nykyisiin kouluihin. Helsinki: Otava.

JALONEN, OLLI. 1999. *Käännöskirjallisuuden uudistuminen.* Teoksessa Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Toim. Pertti Lassila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 148 — 157.

JOKINEN, ARJA & JUHILA, KIRSI & SUONINEN, EERO. 1993. Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.

KAIPAINEN, RISTO. 1998. *Äidinkielen liiton perustaminen ja 50-luku.* Teoksessa Kaipainen, Risto, Lonka, Irma & Rikama, Juha: Siitäpä nyt tie menevi, Äidinkielen opettajain liiton viisi vuosikymmentä 1948—1998. 12 — 23. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.

KOSKELA, LASSE & ROJOLA, LEA. 1997. Lukijan abc-kirja: johdatus kirjallisuuden nykyteorioihin ja kirjallisuudentutkimuksen suuntauksiin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KOVALA, URPO. 1994. *Interdiskursiivisuus ja reseptio: reseptiopuheen tulkinnan ongelmista.* Teoksessa Kulttuurista rajankäyntiä, toim. Lappalainen Päivi & Rojola Lea. Kirjallisuudentutkijain vuosikirja 48. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KUUSI, MAUNO. 1965. *Tekstianalyysin näkökulmat.* Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XII. 5 —20. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

LAITINEN, KAI. 1961. *Osaammeko lukea modernia runoa?* Äidinkielen opettajain vuosikirja XI. 37 — 55. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

LAITINEN, KAI. 1994. Suomalaisen kirjallisuuden historia. Helsinki: WSOY.

LAPPALAINEN, PÄIVI. 1999. *Epäkohdat esiin — Realistit maailmaa parantamassa.* Teoksessa Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkivaistosta vaistojen kapinaan. Toim. Lea Rojola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 8 — 17.

LEHTO, PIRKKO. 1968. *Asennekasvatusta Oulussa.* Virke 4/1968. 40—42.

LEMOLA, EERO. 1968. *Ylioppilasaineiden arvostelun yhtenäistämisestä.* Virittäjä. Kotikielen seuran aikakauslehti. 260 — 265.

LONKA, IRMA. 1998. *ÄOL ja opetussuunnitelmien kehittäminen.* Teoksessa Kaipainen, Risto, Lonka, Irma & Rikama, Juha: Siitäpä nyt tie menevi, Äidinkielen opettajain liiton viisi vuosikymmentä 1948—1998. 124— 157. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.

LKOO. Lukion kurssimuotoinen oppimäärä ja oppimääräsuunnitelma. Äidinkieli. 1981. Kouluhallitus. Valtion painatuskeskus.

LOPS. Lukion opetussuunnitelman perusteet. 1994. Helsinki: Opetushallitus.

MÄENPÄÄ, ANNA-LIISA. 1965.*Oppikoulussa luettavan kirjallisuuden valinnasta.* Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XII. 145 — 170. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.

NIEMI, JUHANI. 1999. *Kirjallisuus ja sukupolvikapina.* Teoksessa Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Toim. Pertti Lassila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 158 — 171.

NIINISTÖ, MAUNO. 1961. *Lyriikan opetuksen kysymyksistä.* Äidinkielen opettajain vuosikirja IX. 7—36. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.

NUMMI, LASSI. 1999. *Väinö Linnan klassikot.* Suomen kirjallisuushistoria 3.

Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Toim. Pertti Lassila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 99 — 107.

OJAJÄRVI, AULIS. 1961. *Koulukäsittelyyn sopivan kirjallisuuden valintaperusteista.* Äidinkielen opettajain vuosikirja XI. 56 — 78.

PENTTINEN, YRJÖ. 1968. *Kirjallisuuden opetuksen tavoitteista ja lukemisen valinnasta.* Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XV. 134 — 150.

RIKAMA, JUHA. 1995b. *Jännittävä reseptio.* Virke 2/1995. 12 — 19.

RIKAMA, JUHA. 1988. *Kirjasta lukijaan. Lukion linjoja.* Teoksessa Lukemisen luokkakuva. Toim. Tuula Korolainen & Hilja Mörsäri. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXXV. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto. 52—62.

RIKAMA, JUHA. 1990. *Koulujen kirjallisuudenopetus Suomessa 50-luvulta nykypäivään.* Teoksessa Kirjallisuuden tutkimuksen ja opetuksen funktiot, toim. Liisa Saariluoma. Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 44. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 169 — 178.

RIKAMA, JUHA. 1984. Lukion kirjallisuudenopetus. Vanhamuotoisen lukion kirjallisuudenopetus opettajien arviointien valossa. Valtion painatuskeskus: Helsinki.

RIKAMA, JUHA. 1981. *Lukion äidinkielen opetus ja sen päättökoe — poleeminen puheenvuoro.* Virke 2/1981. 199 — 202.

RIKAMA, JUHA. 1995a. *Mielihyväkirjallisuus ja must-kirjallisuus. Kirjallisuudenopetuksen kaanon ja lukiolaisten mielikirjallisuus.* Virke 1/95. 11 — 16.

RIKAMA, JUHA. 1993. *Olemmeko kaanonin vartijoita?* Virke 6/1993. 36 — 40.

RIKAMA, JUHA. 1998. *ÄOL ja kirjallisuudenopetus.* Teoksessa Kaipainen, Risto, Lonka, Irma & Rikama, Juha: Siitäpä nyt tie menevi, Äidinkielen opettajain liiton viisi vuosikymmentä 1948—1998. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto. 242 — 287.

RUOHONEN, VOITTO. 1999. *Kirjallisuus ja arvokriisi.* Teoksessa Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Toim. Pertti Lassila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 268 — 279.

SAARIMAA, E. A. (julk.). 1939. Kokoelma ylioppilasaineita. WSOY: HKI.

SAAVALAINEN , TEUVO. 1966. *Kirjallisuuden opettamisen asenteet muuttuvat.* Parnasso 6/1966. 258—264.

SEVÄNEN, ERKKI. 1994. Vapauden rajat kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918-1939. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

TIUSANEN, TIMO. 1965. *Oppikoulussa luettavan kirjallisuuden valinnasta.* Äidinkielen

opettajain liiton vuosikirja XII. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto. 145 — 170.

TURUNEN, RISTO. 1999. *Kirjallisuuspolitiikan vanhat ja uudet rintamat.* Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Toim. Pertti Lassila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 45 — 53.

UUSI-HALLILA, TUULA. 1995. *Mitä otsikkoaineen tilalle?* Virke 3/1995. 8 — 9.

VIRKKUNEN, JOHANNA. 1999. Lukemisen päämäärät. Lukion kirjallisuudenopetuksessa hahmottuvat lukijan roolit ja niiden esiintyminen kahdessa oppikirjasarjassa. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopiston taiteiden tutkimuksen laitos.

VOOMO. Valtion oppikoulujen oppiennätykset ja metodiset ohjeet. 1941. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino.

Äidinkielen opettajain liiton suositus oppikouluihin sopivasta kirjallisuudesta. Virke 4/1965.

Äidinkielen päivät. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XIV 1967. SKS: Helsinki.

INTERNET-LÄHTEET

Suomi (o)saa lukea. Tietoyhteiskunnan lukutaidot- työryhmän linjaukset. OPM työryhmien muistioita 4:2000. Helsinki: Opetusministeriö. Saatavilla www-muodossa <URL:http://www.minedu.fi/julkaisut/lukutaidot.pdf.> 20.6.2991.

Äidinkielen koe. Ylioppilastutkintolautakunnan ohjeet. Saatavilla www-muodossa <URL: http://www.minedu.fi/yo-tutkinto/aidkielkoe.html> 23.9.2001

Liite 1. Vuosien 1874 — 1913 äidinkielen ylioppilaskokeen kirjallisuusaiheiset otsikot

Taulukko 7. Vuosien 1874 — 1913 otsikoiden aiheet ja niiden esiintyminen.

AIHE	AIHE / KIRJAL-LISUUS	AIHE/ TEOS	ARVIO	GENRE	HENKI-LÖHAH-MO	KIRJAI-LIJA	OMA NÄKE-MYS	TEOS	MUU	YH-TEEN-SÄ
1874 - 1913	6	22	2	5	27	15	4	26	—	107
	5,6	20,6	1,9	4,7	25,2	14	3,7	24,3	—	100%

Taulukko 8. Vuosien 1874 — 1913 otsikoiden lähestymistavat ja niiden esiintyminen.

LÄHESTY-MISTAPA	KIRJAILIJA-LÄHTÖINEN	KIRJALLISUUS-SOSIOLOGINEN	LUKIJA-LÄHTÖINEN	TEKSTI-LÄHTÖINEN	YHTEENSÄ
1874 - 1913	20	14	4	69	107
	18,7	13,1	3,7	64,5	100%

Otsikot on poimittu E. A. Saarimaan julkaisemasta Kokoelmasta ylioppilasaineita (1939).

1. Väinämöisen ja Joukahaisen taistelu (1874)
2. Sankari-ihanne Vergiliuksen Aeneis-runoelmassa (1874)
3. Väinämöinen käy noutamassa tietoja Vipuselta (1875)
4. Luominen Kalevalan mukaan (1876)
5. Odysseuksen luonne Homeroksen sankarirunossa (1876)
6. Mistä Horatius moitti aikaansa? (1876)
7. Lemminkäisen äiti (1877)
8. Akhilleus Homeroksen kuvaamana (1877)
9. Muinaissuomalaisten käsitys laulun voimasta (1878)
10. Runeberg, Suomen runoilija (1878)
11. Kuinka jumalat vaikuttavat toimintaan Homeroksen sankarirunossa? (1878)
12. Kalevalan kolme pääurosta toisiinsa verrattuina (1880)
13. Hektor, Troian sankari (1880)
14. Aeneaan harharetket (1880)
15. Aeneaan käynti manalassa Vergiliuksen mukaan (1880)
16. Ainon kohtalo Kalevalan mukaan (1881)
17. Elias Lönnrot ja hänen merkityksensä suomalaisessa kirjallisuudessa (1882)
18. Kanteleen synty Kalevalan mukaan (1882)
19. Homeros ja Vergilius toisiinsa verrattuina (1883)
20. Sammon ryöstö Kalevalan mukaan (1886)
21. Runebergin "Hauta Perhossa" (1886)
22. Frans Mikael Franzén (1887)
23. Muinaissuomalaisten jumalamaailma verrattuna kreikkalaisten jumalamaailmaan (1887)
24. Päätoiminta Schillerin "Wilhelm Tellissä" (1887)
25. Taru isosta tammesta Kalevalan mukaan (1888)

26. Sakari Topelius, nuorison runoilija (1888)
27. Vänrikki Stoolin tarinain isänmaallinen merkitys (1889)
28. Väinämöisen laulu (1889)
29. Frithiofin sadusta (1890) Frithiofin satu (1930)
30. Äidin rakkaus Kalevalassa kuvattuna (1890)
31. Horatiuksen runous (1891)
32. Ilmarinen (luonteenkuva) (1891)
33. Perusajatus Runebergin "Kuningas Fjalarissa" (1891)
34. Runebergin "Jouluaatto" (1892)
35. Loitsiminen suomalaisessa kansanrunoudessa (1892)
36. Vergiliuksen kuvaus Troian hävityksestä (1893)
37. Kalevalan Aino-runot (1893)
38. Minkä tähden Runebergin muisto on meille kallis? (1893)
39. Väinämöinen Kalevalassa kuvattuna (1893)
40. Wecksellin "Daniel Hjort" (1893)
41. Schillerin "Wilhelm Tell" (1894)
42. Lemminkäisen äiti (1894)
43. Leontes Salamiin kuninkaat nimisessä näytelmässä (1894)
44. Muinaissuomalaisten jumalusko (1894)
45. Regina v. Emmeritz Välskärin kertomusten mukaan (1894)
46. Suomalainen kansanrunous (1895)
47. Elias Lönnrot (1895)
48. Runebergin runoelma "Pilven veikko" (1895)
49. Schillerin "Jungfrau von Orleans" (1895)
50. Runebergin runoelma Wilhelm von Schwerin (1895)
51. Kullervon traagillinen kohtalo (1896)
52. Runebergin lyyrillinen runous (1896)
53. Kalevalan sampotaru (1896) (1929)
54. Z. Topeliuksen "Välskärin kertomukset" (1896)
55. Vänrikki Stoolin tarinat (1897)
56. Sakarias Topelius (1897)
57. Muinaissuomalaisten käsitys haudantakaisesta elämästä (1898)
58. Runebergin "N:o 15 Stolt" (1898)
59. Lemminkäinen (1899)
60. Runebergin runo Adlercreutz (1899)
61. Runebergin runo Sven Dufva (1899)
62. Vänrikki Stoolin tarinain naisluonteet (1900)
63. Aleksis Kivi (1901)
64. Josef Julius Wecksell (1901)
65. Leiokritos näytelmässä Salamiin kuninkaat (1902)
66. Kalevalan merkitys kansallemme (1902)
67. Kalevalan synnystä (1902)
68. Runebergin runoelma "Torpan tyttö" (1902)
69. Kalevalan runollisesta kauneudesta (1903)
70. Wecksellin "Daniel Hjort" (1903)
71. Rahvas Runebergin runoudessa (1903)
72. Mielikirjailijani (1903)
73. Kalevalan iso tammi (1903)
74. Aleksis Kiven "Lea" (1904)
75. Luominen Kalevalan mukaan (1904)
76. Leontes Salamiin kuninkaat nimisessä näytelmässä (1904)
77. Miten arvostelen Juhana Wadenstjernaa? (1904)
78. Voidaanko sanoa Runebergin ylistävän sotaa? (1904)
79. Häiden vietto Kalevalan mukaan (1905)
80. Vaikutelmani Viktor Rydbergin runoudesta (1905)
81. Louhi, Pohjolan emäntä (1905)
82. Runebergin "Jouluaaton" vanha Pistol (1905)
83. Suomalainen kansanluonne Runebergin kuvaamana (1906)
84. Väinämöinen ja Jeesus-lapsi (1906)
85. Kalevala ja Pohjola (1906)
86. Hurtti ukko (1906)

87. Muinaisskandinaavisen jumaluskon pääpiirteet (1907)
88. Kalevalan merkitys kansallemme (1907)
89. Kanteletar (1907)
90. Topeliuksen lyyrillisestä runoudesta (1907)
91. Perusajatus "Salamiin kuninkaissa" (1908)
92. Aleksis Kiven "Seitsemän veljestä" (1908)
93. Mielilukemiseni (1908)
94. Suomalainen sotilas Runebergin kuvaamana (1909)
95. Kalevalan vaikutus Suomen kirjallisuuteen ja taiteeseen (1909)
96. Döbelnin luonne Runebergin kuvaamana (1909)
97. Kalevalan naisluonteet (1910)
98. Jonkun nykyään elävän kirjailijan tai jonkun hänen teoksensa karakteristiikka (1910)
99. Kansallislaulumme (1910)
100. Kullervo kovaosainen (1911)
101. Sakari Topelius, nuorison runoilija (1911)
102. Perusajatus Runebergin "Kuningas Fjalarissa" (1911)
103. Juhani Aho luonnon kuvaajana (1912)
104. Elias Lönnrot (1917)
105. Kuinka Runeberg kuvaa suomalaisten kansallisluonnetta? (1912)
106. Isänmaanrakkaus Topeliuksen runoudessa (1913)
107. Aleksis Kivi kansanelämän kuvaajana (1913)

Liite 2. Vuosien 1914 — 1939 äidinkielen ylioppilaskokeen kirjallisuusaiheiset otsikot

Taulukko 9. Vuosien 1914 — 1939 otsikoiden aiheet ja niiden esiintyminen.

	AIHE / KIRJAL-LISUUS	AIHE/ TEOS	ARVIO	GENRE	HENKI-LÖHAH-MO	KIRJAI-LIJA	OMA NÄKE-MYS	TEOS	MUU	YH-TEEN-SÄ
1914 — 1939	2	4	—	4	16	17	6	18	—	67
	3	6	—	6	23,9	25,4	9	26,9	—	100,2

Taulukko 10. Vuosien 1914 — 1939 otsikoiden lähestymistavat ja niiden esiintyminen.

LÄHESTYMIS-TAPA	KIRJAILIJA-LÄHTÖINEN	KIRJALLISUUS-SOSIOLOGINEN	LUKIJA-LÄHTÖINEN	TEKSTI-LÄHTÖINEN	YHTEENSÄ
1914 - 1939	22	6	5	34	67
	32,8	9	7,5	50,7	100%

Otsikot on poimittu E. A. Saarimaan julkaisemasta Kokoelmasta ylioppilasaineita (1939).

1. Miten Topelius kuvailee maamme historiaa? (1914)
2. Mikä "Vänrikki Stoolin tarinain" runo sinua enimmän viehättää? (1914)
3. Mielikirjani viime vuonna ilmestyneiden joukossa (1915)
4. Huomattavimmat historialliset romaanimme (1916)
5. Väinämöisen ja Joukahaisen kilpalaulanta (1916)
6. Selma Lagerlöfin "Peukaloisen retket villihanhien kanssa" (1916)

7. Eepillinen runous (1917)
8. Elias Lönnrot (1917)
9. Sandels ja von Döbeln "Vänrikki Stoolin tarinoissa" (1919)
10. Väinämöinen ja Ilmarinen (1919)
11. Lotta Svärd "Vänrikki Stoolin tarinoissa" (1919)
12. Suomen kansa "Hirvenhiihtäjissä" kuvattuna (1920)
13. Juhani Ahon "Rautatie" (1920)
14. Minna Canthin kirjailijantoimi (1921)
15. Selma Lagerlöfin kirjailijantoimi (1921)
16. Mikael Agricola (1921)
17. Selonteko jostakin Schillerin draamasta (1921)
18. Sakarias Topelius (1922)
19. Aleksis Kiven "Seitsemän veljestä" (1922)
20. Mikä maamme nykyään elävistä kirjailijoista minua eniten miellyttää? (1923)
21. Jonkun Shakespeare'in draaman selostus (1923)
22. Juhani Ahon "Panu" (1923)
23. Hj. Nortamon "Raumlaissi jaarituksi" (1924)
24. Runebergin runo "Maaherra" (1924)
25. Juhani Aho eläinten kuvaajana (1925)
26. Runebergin käsitys Suomen kansasta (1925)
27. H. C. Andersenin sadut (1926)
28. Repo kansansaduissa (1926)
29. Runebergin runo "Kuormarenki" (1926)
30. Saarijärven Paavo suomalaisen ihannekuvana (1927)
31. Hämäläisen ja savolaisen luonne Linnankosken Pakolaisissa (1927)
32. Elias Lönnrotin elämäntyö (1927)
33. Mikä historiallinen romaani minua enimmin miellyttää? (1927)
34. Suomen rahvas Runebergin ja Kiven kuvaamana (1928)
35. Kirjastoni rakkain aarre (1928)
36. Santeri Ivalon historialliset romaanit (1928)
37. Viktor Rydberg (1929)
38. Juhani Ahon lastut (1929)
39. Runebergin "Kuningas Fjalar" (1929)
40. Kalevalan sampotaru (1929)
41. Aleksis Kiven naisluonteet (1930)
42. Frithiofin satu (1930)
43. E. G. Geijerin runous (1930)
44. Eräs huomattava sotaa kuvaava teos (1930)
45. Väinämöinen ja Aino (1930)
46. Suomalaiset kansankirjailijat (1931)
47. Kansanelämän kuvaus uudemmassa Suomen-ruotsalaisessa kirjallisuudessa (1931)
48. Henkilökuva jostakin Topeliuksen teoksesta (1932)
49. Miniän asema Kalevalan kuvaamana (1932)
50. Selma Lagerlöfin "Peukaloisen retket villihanhien kanssa" (1932)
51. Juhani Ahon asema ja merkitys kirjallisuutemme historiassa (1933)
52. Gustaf Frödingin runous (1933)
53. Eläimet kansansaduissa (1933)
54. Kansanlaulumme (1934)
55. Nainen Vänrikki Stoolin tarinoissa (1934)
56. Mietteitä kaunokirjallisuuden lukemisesta kouluissa (1935)
57. Topelius sadunkertojana (1935)
58. Jukolan veljekset ja jumalansana (1936)
59. Runebergin suhde luontoon (1936)
60. Eräs äskettäin ilmestynyt romaani (1936)
61. Johannes Linnankoski (1937)
62. Karl August Tavaststjerna (1937)
63. "Nummisuutarien" Esko (1938)
64. Topelius lyyrikkona (1938)
65. Suomen kesä runoilijoittemme kuvaamana (1938)
66. Runeberg sankaruuden runoilijana (1939)
67. Sillanpää luonnon kuvaajana (1939)

Liite 3. Vuosien 1941 — 1969 äidinkielen ylioppilaskokeen kirjallisuusaiheiset otsikot

(Ylioppilaskirjoituksia ei ollut syksyllä 1941 eikä vuonna 1942. Vuoden 1951 ja 1956 otsikoita en tavoittanut.)

Taulukko 11. Vuosien 1941 — 1969 otsikoiden aiheet ja niiden esiintyminen.

AIHE	AIHE / KIRJAL-LISUUS	AIHE/ TEOS	ARVIO	GENRE	HENKI-LÖHAH-MO	KIRJAI-LIJA	OMA NÄKE-MYS	TEOS	MUU	YH-TEEN-SÄ
1941 — 1969	2	2	5	11	6	7	10	6	2	51
	3,9	3,9	9,8	21,6	11,8	13,7	19,6	11,8	3,9	100%

Taulukko 12. Vuosien 1941 — 1969 otsikoiden lähestymistavat ja niiden esiintyminen.

LÄHESTYMIS-TAPA	KIRJAILIJA-LÄHTÖINEN	KIRJALLISUUS-SOSIOLOGINEN	LUKIJA-LÄHTÖINEN	TEKSTI-LÄHTÖINEN	YHTEENSÄ
1941 - 1969	6	16	9	20	51
	11,8	31,4	17,6	39,2	100%

1. "Seitsemän veljeksen" Juhani ja Eero (1941)
2. Topeliuksen "Talvi-iltain tarinat" (1941)
3. Isänmaanrakkaus Runebergin runoudessa (1943)
4. Kansallislaulumme (1943)
5. Mitä vaadin hyvältä kirjalta (1943)
6. Mielirunoilijani (1944)
7. Meri Suomen kaunokirjallisuudessa (1944)
8. Runouden lajit (1944)
9. Mielirunoni (1945)
10. Neidon hahmoja Runebergin runoudessa (1945)
11. Välskärin kertomukset (1946)
12. Kirjastoni (1946)
13. Kotimaista humoristista kirjallisuutta (1946)
14. Mitä kaunokirjallisuus on minulle antanut (1947)
15. William Shakespeare (1947)
16. Murrekirjailijoita (1947)
17. Kuvitus kirjallisuuden palveluksessa (1947)
18. Nuorisokirjallisuus (1948)
19. Romantiikka ja realismi kaunokirjallisuudessa (1948)
20. Uusimpia virtauksia runoudessa (1950)
21. Kirjailija ja yhteiskunta (1952)
22. Kaarlo Sarkia (1952)
23. Edith Södergran (1952)
24. Suomalainen sisu Aleksis Kiven kuvaamana (1953)

25. Löytöretkeilyä uusimpaan kaunokirjallisuuteemme (1953)
26. Lyriikkamme kultajyviä (1954)
27. Elokuva ja matkakirja saattajina etäisiin maihin (1954)
28. Kansalliskirjallisuutemme merkkiteoksia (1955)
29. Linnut runouden suosimina vertauskuvina (1955)
30. Eräs näytelmän henkilöhahmo (1958)
31. Teos, jonka huumori valloittaa lukijan (1959)
32. Mitä ajattelen ajanvieteromaanien, "tosikertomusten" ja jännityselokuvien antamasta elämänkuvasta (1959)
33. Mikä F. E. Sillanpään / Arvid Mörnen tuotannossa minua erityisesti viehättää? (1960)
34. Jokin nuoren ihmisen kuvaus kirjallisuudessa (otsikossa mainittava teoksen ja kuvatun henkilön nimi) (1961)
35. Näytelmä, joka on usein palannut teatteriemme ohjelmistoon (1962)
36. Mitä olen vuosien varrella kirjallisuudesta etsinyt ja löytänyt (1962)
37. Kiinnostaako Kalevala tai Runeberg nykynuorisoa? (1963)
38. Eräs tällä vuosisadalla ilmestynyt yhteiskunnallinen romaani (otsikoksi tekijän ja teoksen nimi) (1963)
39. Köykäistä hengenravintoa (aiheen saa valita kirjallisuuden tai musiikin alalta) (1963)
40. Merielämää kaunokirjallisuuden kuvaamana (1964)
41. Kirjallisuus näkemyksiä avartavana harrastuksena (1964)
42. Kirjailija ja hänen vastuunsa (1965)
43. Kalevala taiteilijoidemme innoittajana (1965)
44. William Shakespearen näytelmä Kesäyön unelma ja sen päähenkilö tai
Bertolt Brechtin näytelmä Poikkeus ja sääntö ja sen päähenkilö tai
Samuel Beckettin näytelmä Huomenna hän tulee ja sen päähenkilö (1966)
45. Kuva, jonka olen saanut Kainuusta kaunokirjallisuuden perusteella (1966)
46. Luettavaksi suositeltava muistelmateos (1967)
47. Moderni lyriikka (1967)
48. Mikä tekee romaanista menekkiteoksen? (1968)
49. Mieleiseni radiokuunnelma (vaihtoehtoisesti: televisionäytelmä) (1968)
50. Koominen henkilö kirjallisuudessa (1969)
51. Kirjailijan sanoma jossakin Hemingwayn tai Steinbeckin romaanissa (1969)

Liite 4. Vuosien 1970 — 2001 äidinkielen ylioppilaskokeen kirjallisuusaiheiset otsikot

Taulukko 13. Vuosien 1970 — 2001 otsikoiden aiheet ja niiden esiintyminen.

	AIHE / KIRJAL-LISUUS	AIHE/ TEOS	ARVIO	GENRE	HENKI-LÖHAH-MO	KIRJAI-LIJA	OMA NÄKE-MYS	TEOS	MUU	YHTEEN SÄ
1970 - 2001	6	1	3	18	4	7	10	3	5	57
	10,5	1,8	5,3	31,6	7	12,3	17,5	5,3	8,8	100,1 %

Taulukko 14. Vuosien 1970 — 2001 otsikoiden lähestymistavat ja niiden esiintyminen.

LÄHESTY-MISTAPA	KIRJAILIJA-LÄHTÖINEN	KIRJALLISUUS-SOSIOLOGINEN	LUKIJA-LÄHTÖINEN	TEKSTI-LÄHTÖINEN	YHTEENSÄ
1940 - 1969	5	20	18	14	57
	8,8	35,1	31,6	24,6	100%

1. Kansamme historian tärkeä vaihe kirjailijan kuvaamana (otsikossa mainittava kuvattava ajankohta- tai jakso sekä kirjailijan nimi (1970)
2. Kirjallisuuden opetuksen tavoitteita (1970)
3. Nuorten kirjat minun näkökulmastani (1970)
4. Kotimainen romaani ja siitä valmistettu elokuva (1971)
5. Venäläistä romaanitaidetta (1971)
6. Näytelmä — taideteos vai dokumentti? (1971)
7. William Shakespeare, draaman mestari (1971)
8. Kirjailijan asema nyky-yhteiskunnassa (1972)
9. Unohtumaton lukuelämys (1972)
10. Viihdekirjallisuus — sadunkerrontaa aikuisille? (1972)
11. Sata vuotta suomalaista teatteria (1972)
12. Runous ilon (lohdutuksen, tiedon, aatteellisuuden tms.) lähteenä. Valitse vaihtoehdoista enintään kaksi (1973)
13. Entisajan elämän kuvausta lukemassani romaanikirjallisuudessa (1973)
14. Nuoret kirjailijoina (1973)
15. Television katselu kirjallisuuden lukemisen kilpailijana (1973)
16. Kaupunkielämän kuvausta suomalaisessa romaanitaiteessa (1974)
17. Teatterikokemuksiani kuluvana näytäntökautena (1974)
18. Tieteisromaanit (1974)
19. "Minä elän" — Aleksis Kivi jälleen ajankohtainen (1975)
20. Haudattu taistelulaulu (1975)
21. Kirjallisuus romantiikan kaipuun tyydyttäjänä (1975)
22. Viime syyskauden kertomakirjallisuutta (1976)
23. Kirjailijan tilitys oman aikansa tapahtumista. (Esim. F. E. Sillanpään "Hurskas kurjuus", Lassi Sinkkosen "Solveigin laulu", Pirkko Saision "Elämänmeno. Otsikko aiheen mukaan.) (1977)
24. Novellin mestari (1977)
25. Varttuva nuori romaanin aiheena (1978)
26. Kirjailijana viesti minulle (1978)
27. Vaikuttava naiskuvaus suomalaisessa kirjallisuudessa. (Otsikko henkilön mukaan.) (1979)
28. Yhteiskuntakritiikkiä suomalaisessa kaunokirjallisuudessa (1980)
29. Suomalainen maisema romantikon ja realistin silmin (1981)
30. Kaunokirjallisuutta, joka on opettanut minua ymmärtämään Suomea ja suomalaisia (1981)
31. Yksinäinen ratsastaja vaeltaa — Mikä kiehtoo Villin lännen kuvauksissa ? (Aihetta voi käsitellä kirjallisuuden tai elokuvan aiheena.)
32. Mistä aineksista syntyy aikamme bestseller? (1982)
33. Näytelmät ja teatteri koulutyön osana (1982)
34. W. Somerset Maugham (englantilainen kirjailija 1874 — 1965) on sanonut: "Tärkeintä kirjassa on se, mitä se merkitsee sinulle." Kirjoita kirjasta, joka merkitsee sinulle paljon. Otsikoi itse. (1982)
35. Nuorisomusiikin sanoituksen uusi aalto (1982)
36. Kirja, ikkuna maailmaan (1983)
37. Kirjallisuuden tulevaisuudenutopioita (1984)
38. Modernismi, absurdismi, futurismi, ekspressionismi... Valitse tämän vuosisadan tyylisuuntaus, joka kiinnostaa sinua, ja kirjoita siitä. Jos haluat, voit keskittyä yhteen taiteenlajiin esim. kirjallisuuteen tai kuvataiteeseen. Otsikoksi tyylisuuntauksen nimi. (1984)

39. Romaanihenkilö, jonka kohtalo jäi askarruttamaan minua (1985)
40. Erään perheen kohtalot kirjan (vaihtoehtoisesti: kirjasarjan) aiheena (1986)
41. Rikosromaanien, poliisiromaanien ja salapoliisiromaanien arvostus on viime vuosina selvästi kasvanut. Esittele alan parhaita lukukokemuksiasi. Otsikko: Tällaisia dekkareita arvostan (1987)
42. Mitä olen oppinut rakkaudesta kaunokirjallisuutta lukemalla? (1987)
43. Ihmiset katselevat kauhuelokuvia, lukevat kauhukirjallisuutta, etsivät huvipuistoista kauhukokemuksia... Miksi? Kirjoita aiheesta. Otsikoksi: **Kauhu kiehtoo** (1991)
44. **Elämäni kirjat** (1991)
45. Suosittele kirjaa, jonka toivoisit sisältyvän lukion kirjallisuudenopetukseen. Otsikoi itse. (1992)
46. Saduilla on monta tehtävää ja tarkoitusta. Usein lapsuuden sadut seuraavat meitä halki elämän. Aikuisia vetävät puoleensa monenlaiset mielikuvitusmaailmat. Kirjoita aiheesta. Otsikoi itse tai valitse seuraavista vaihtoehdoista:
    Eri ikäkausien sadut
    Onko satujen maailma vain satumaailma (1993)
47. Valitse jompikumpi seuraavista aiheista. Taide-sanan tilalla voit käyttää jonkin taiteenlajin nimitystä (esim. kirjallisuus, musiikki tai elokuva).
    Voiko taide muuttaa maailmaa?
    Miten taide on muuttanut minua? (1994)
48. **Omin kirjallisuudenlajini** (1994)
49. Kirjoita jonkun suositun, hyvän myyntimenestyksen saaneen kirjailijan tuotannosta tai jostakin hänen kirjastaan ja pohdi suosion syitä. Otsikoi tähän tapaan: **Väinö Linna, suomalaisten oman historian kirjoittaja; Arto Paasilinna, humoristi muttei tyhjän nauraja; Kaari Utrio, historian tuntija ja viihteen taitaja; Agatha Christie, ongelmien punoja ja purkaja.** (1995)
50. Kirjoita jostakin kirjasta, joka käsittelee sinulle tuttua ongelmaa ja on auttanut sinua näkemään oman tilanteesi uudessa valossa. Otsikoi itse tai ota otsikoksi **Kirja, joka auttoi minua** (1996)
51. Kirjallisuutta ryhmitellään mm. lukijoiden mukaan: on lastenkirjoja, nuortenkirjoja, poika- ja tyttökirjoja, naisten ja miesten kirjoja... Pohdi, miten tällaiset lajirajat ovat ilmenneet omassa lukijahistoriassasi. Otsikoi itse. (1997)
52. Veijo Meren mukaan "kirjallisuus ei saa olla helppoa, koska elämäkään ei ole helppoa". Kirjoita vaikeasta mutta palkitsevasta kaunokirjallisuuden lukukokemuksesta. Otsikoksi **Koville otti, mutta kannatti lukea** (1998)
53. Mikä tekee hyvästä scifiromaanista hyvän? (1999)
54. A) Kirjoita kansainväliseen levitykseen esittely 150-vuotiaasta Kalevalasta. Esittelyn näkökulman voit valita itse. Voit esimerkiksi esitellä ja pohtia Kalevalaa kansallisena merkkiteoksena, Kalevalan sankarihahmoja tai Kalevalan naiskuvaa.
    B) Esittele tarinat. Sen ensimmäinen osa ilmestyi 1848 ja toinen 1860. Esittelyn näkökulman voit valita itse. Voit esimerkiksi esitellä ja pohtia teoksen merkitystä tai sen sankarihahmoja. Otsikoi itse. (1999)
55. Erittele yhtä tai useampaa kaunokirjallista teosta, jonka huumori tekee sinuun vaikutuksen. Ota otsikoksi **Huumoria kirjallisuudessa** tai otsikoi itse. (2000)
56. Kirjallisuudessa, elokuvissa, sarjakuvissa ja tietokonepeleissä on erilaisia tulevaisuudenkuvia. Erittele yhtä tai useampaa tällaista tulevaisuudenkuvaa ja pohdi sen tai niiden yhteyksiä nykytodellisuuteen. Otsikoi itse.
57. Tarkastele fantasiakirjallisuutta kirjallisuudenlajina. (2001)